

Európai utas

AZ EURÓPAI EGYÜTTMŰKÖDÉS FOLYÓIRATA MEGJELENIK ÉVENTE NÉGYSZER HARMADIK ÉVFOLYAM — 1992. 1.

ESSZÉK: FEJTŐ FERENC, NEMESKÜRTY ISTVÁN
JESZENSZKY GÉZA, KENDE PETER, RAFAL WIŚNIEWSKI
MŰVÉSZET: BOHUMIL HRABAL, GUSTAV KUNIT
KISEBBSÉGBEN: DOBOS LÁSZLÓ, CS. GYÍMESI ÉVA

Több mint bank-gondolkodó partner...

MAGYAR PARIBAS

1015 Budapest, Ostrom utca 23-25. • Telefon: 175-0130

TARTALOM

Arany János szobrot
avattak Nagyszalontán... .. 2

ALAPÍTÁSOK KORA

Cseres Tibor:
A „Lex Apponyi” körüljárása 4

Bodor Ferenc:
Az Orczy kávéház 7

PANTEON

Kende Péter:
Bibó, a rendhagyó egyesítő 12

VÉLEKEDÉSEK

Jeszenszky Géza:
Olaszország
és a közép-európai integrációk 16

Rafał Wiśniowski:
Egy évvel a visegrádi csúcs után 21
Fejtő Ferenc:
Európa, Közép-Európa, Oroszország 24

NÉPEK ORSZÁGÚTJÁN

Bodor Pál:
Kivándorlunk a XXI. századba 26
Paul Weis:
Az „új bécsiek” 36
Kapronczay Károly:
Magyarország menedékhely 41

ELFELEJTETT TÁJAK, ELFELEJTETT NÉPEK

K. Gy. Cs.:
Scepusia, Spiš, Zips, Spisz 43
Kósa László:
A cipszerek 43

MEGŐRZÖTT MÚLT

Sárközy Péter:
„Studium Fuit Bononiae” 49
Nemeskürty István:
Ezeréves szomszédság 52

ALKOTÓK, MŰVEK, VÁROSOK

Bohumil Hrabal:
Valaha régen, Capri szigetén 54
Katerina Pošová:
A prágai Činoherní-Klub Színház 60
Szombathy Bálint:
Európa Rózsája 70
Dobai Péter:
Bécs: egy város, ahol megijed múlni az idő ... 72

HATÁROK NÉLKÜL

Dobos László:
Akikért nem szólt a harang 78
Cs. Gyimesi Éva:
Civil szeretnék lenni 81
Pomogáts Béla:
Kárpátalja és magyar irodalma 83
Kövesdy Zsuzsanna: „Köszönet Svájcnak”
(két svájci beszélgetés) 87
Albert Gábor: A várvidéki magyarok papja
(Szépfalusi István köszöntése) 89

TALÁLKOZÁSOK

Erhard Busek:
Az ezer apró terv tervezete 90
Zsugán István:
„Europa domani” 91

SZÁMUNK SZERZŐI- 94
SUMMARY 95

Európai utas

Az európai együttműködés folyóirata

Megjelenik negyedévenként

A szerkesztőbizottság elnöke:
Cseres Tibor és Vásárhelyi Miklós
Főszerkesztő:
Módos Péter
Számunk szerkesztésében részt vett:
Déri Miklós fotó
Farkas János László
Jovánovics György művészeti vezető
Kiss Gy. Csaba
Módos Márton
Pomogáts Béla
Újvári Imréné tervezőszerkesztő
Vujicsics Sztóján főmunkatárs

Szerkesztőség:
1051 Budapest, Vörösmarty tér 1.
IX. emelet 956.
Telefon: 118-5156, 118-9219

Az Európai Utas Alapítvány
megbízásából kiadja a Budapest Press Kft.
Felelős kiadó:
a Budapest Press Kft. igazgatója
1022 Budapest, Bimbó út 3.
Terjeszti a Magyar Posta
Előfizethető
a hírlapkézbesítő postahivatalokban,
a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlap-
előfizetési és Lapellátási irodában
(HELIR, Budapest, XIII. Lehel út 10/a, 1900)
közvetlenül vagy postautalványon,
valamint átutalással a HELIR 215-96162
pénzforgalmi jelzőszámára

Egy szám ára: 149 Ft
Előfizetési díj egy évre: 596 Ft
Külföldön terjeszti a Kultúra
Külkereskedelmi Vállalat
H-1398 Budapest, Pf.: 149
Nyomdai előkészítés:
HEPTA Grafikai Stúdió
Nyomás: Révai-Óbuda Nyomda Kft.
Felelős vezető:
Bánáti László ügyvezető igazgató
ISSN: 0866-272X

A címlap: oltár részlet (Lőcse, Szent
Jakab templom) Makky György felvétele

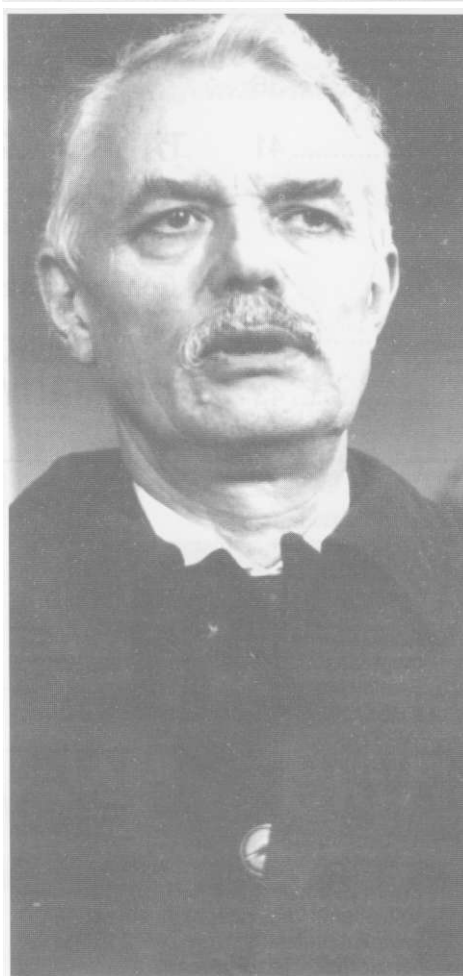
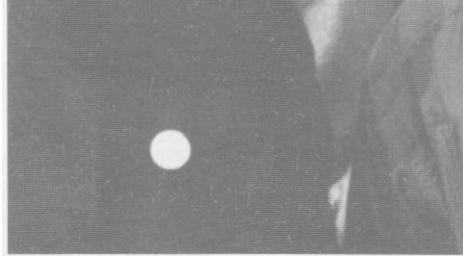
A hátsó borítón: Gustav Klimt: Danaé

SZOBORAVATÁS

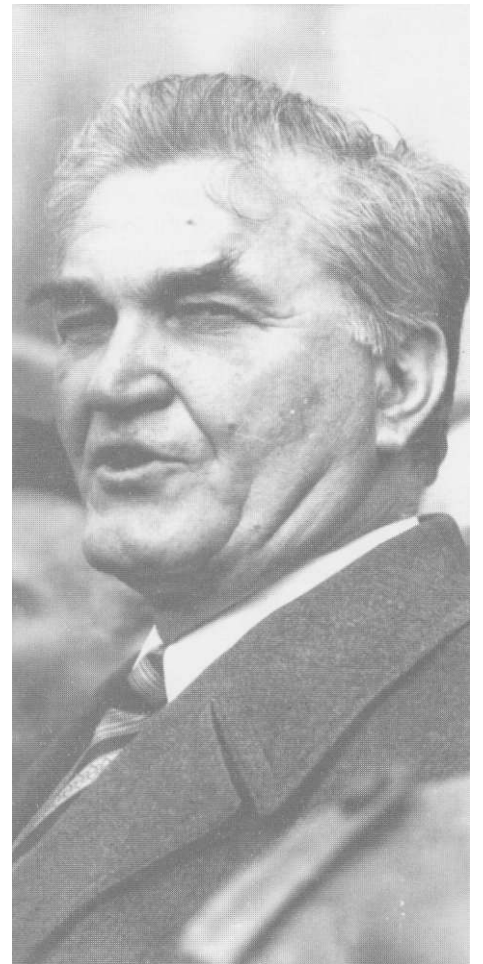

A szoborállítás mindig honfoglalás vagy éppen a szülőháza megtartásának - a ragaszkodásnak és a hűségnek - a jelképe. Ezért olyan fontos, hogy a magyarság ősi településein: városaiban és falvaiban ott emelkednek a múlt nagyjainak szobormásai. Milyen otthonosan érezzük magunkat, ha egy-egy téren Kossuth, Széchenyi, Petőfi vagy éppen Arany János kő- vagy bronzalakja fogad! Erdélyben valamikor sorra emelkedtek ezek a szobrok, aztán sokat leromboltak közülük, s most ismét megjelenik történelmünk vagy irodalmunk egyik-másik nagy alakjának szobormása a köztereken. Nagyszalontán hosszú évtizedek óta áll a református templom előtt egy Kossuth-szobor: kétszer döntötték le, mindkétszer újra felállította a ragaszkodás, és máig őrzi a hűség. Most pedig a templom másik oldalára odakerült a bihari kisváros nagy fiának: a 175 esztendeje született Arany Jánosnak a szobra (Kiss István alkotása). Ezzel a szoborral eggyel növekedett a magyarok száma Szalontán és sokkal-sokkal erősebb lett a szülőföld iránti ragaszkodás. Arany János szobra a hűségnek is emlékműve, örömmünk ezért kétszeres: nemcsak a költőt ünnepeljük, hanem a szülőföld helytálló hűségét is múltja, hagyományai iránt.

Pomogáts Béla

NAGYSZALONTÁN

A „LEX APPONYI” KÖRÜLJÁRÁSA

A legendásan híressé, sőt hírhedtté magasztosult 1907:XXVII. törvény, közkeletű nevén Lex Apponyi, *A nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól* című népiskolai törvény körül támadt ítéletek és előítéletek halmazából érdemes a napjaink viszonyaira is érvényes vélekedések közül szemelgetni.

Emlékeznünk és emlékeztetnünk kell arra a Lex Apponyit megelőző négy törvénykészítő évre, az 1844-re, az 1868-ra, az 1879-re s végül a közvetlen alapozást rejtő 1904-re, amely nélkül minden védő és vádoló megjegyzésünk ködszurkálás maradna, minthogy egy fél évszázadosnál több időre visszatekintő iskolapolitikai vívódás szerves folytatását és betetőzését jelenti a törvény.

A magyar államnyelv a latinnal és a némettel szemben, iszonyatos erőfeszítések árán (a reformkor hősiessége!) diadalmaskodott. Az 1844. II. törvénycikk kereken kihirdette a törvényhozás magyarnyelvét, kimondta, hogy a megyék, városok, a helytartótanács, a törvényszékek hivatalos nyelve a magyar legyen, továbbá hogy „az ország határain belüli iskolákban a közoktatási nyelv a magyar legyen”. A kimondott törvény ígéretnek valóra váltására, lehetőségeinek azonnal való megteremtésére - tehát a gyönyörűen elképzelt törvény végrehajtására - nem alkotott a diéta 1844-ben utasításokat, a bécsi hatalom pedig a maga gyakorlatias eszközeivel nem sietett a meglévő nyelvi szokások eltörlésére, különösen nem a német nyelv hátraszorításával.

És mégis, ez a hazafi felbuzdulásban fogant szabályozás, a maga biztos teljesületlenségében is rossz hírét, retrográd voltát terjesztette a magyar diétának, a mi közmegebecsülésünkben haladónak minősülő magyar parlamentnek.

A nemzetközi és hazánkbeli nem magyar véleményformálás számára huszonnégy esztendő múlva, 1868-

ban, a kiegyezést követő évben alkotott népiskolai törvény volt hivatva, hogy megsemmisítse az oktatásban előbb deklarált nyelvhasználatot. Amely, mint említettük, egyébként is írott malaszt maradt mindvégig. Tehát amíg a törvény, az 1868. XXXVIII. törvénycikk le nem szállt a meglévő valóság szintjére. Mert az Eötvös József kultuszminiszter beterjesztette népiskolai törvényjavaslat csupa olyan újdonsággal tetézte az addig való gyakorlatot, amely az érdekelt felek (nemzetiségek, egyházak) gyanakvását csaknem egészen elbájolta, különösen miután a Képviselőház törölte a tervezetből azt a kevéske megtorlási lehetőséget is, amely a készülő törvény előírásainak fittyet hányó felekezeti iskolák bezárását tette volna lehetővé. Az általános tankötelezettség kimondása ellen - s hogy a 6 és 12 éves korú gyermekek mindennap való kötelező oktatása miatt s a 15 éves korig hetente „ismétlő” iskolára beszólítandó serdülők írástudást fenntartó ráncba szedéséért - oktalanság lett volna bármely oldalról is szót emelni. Minden oktató „üzem” megőrizhette addigi tanítási nyelvét. A törvény egyedül a polgári iskolákban és a tanítóképzőkben tette kötelezővé a magyar nyelv tantárgyként való tanítását.

A törvény zárómondatában minden előző és ellenkező rendelkezést megsemmisít.

Trefort Ágoston kultuszminisztersége idejére a magyar belpolitika rádőbbsent, hogy az ország nyelve visszaszorulóban van, ezért ő elhatározta, hogy a magyar nyelv oktatását kiterjeszti a felekezetek nemzetiségi iskoláira is.

„A magyar állam - írja Trefort - majdnem ezeréves történetének tanúsága szerint a többi nemzetiségek beolvasztása- és nyelveik eltörlésére sohasem törekedett.”

„Kényszeríteni az állam más nyelvű polgárait, hogy anyanyelvükön kívül az állam más nyelvét is elsajátítsák, céltalan törekvés volna. De módot nyújta-

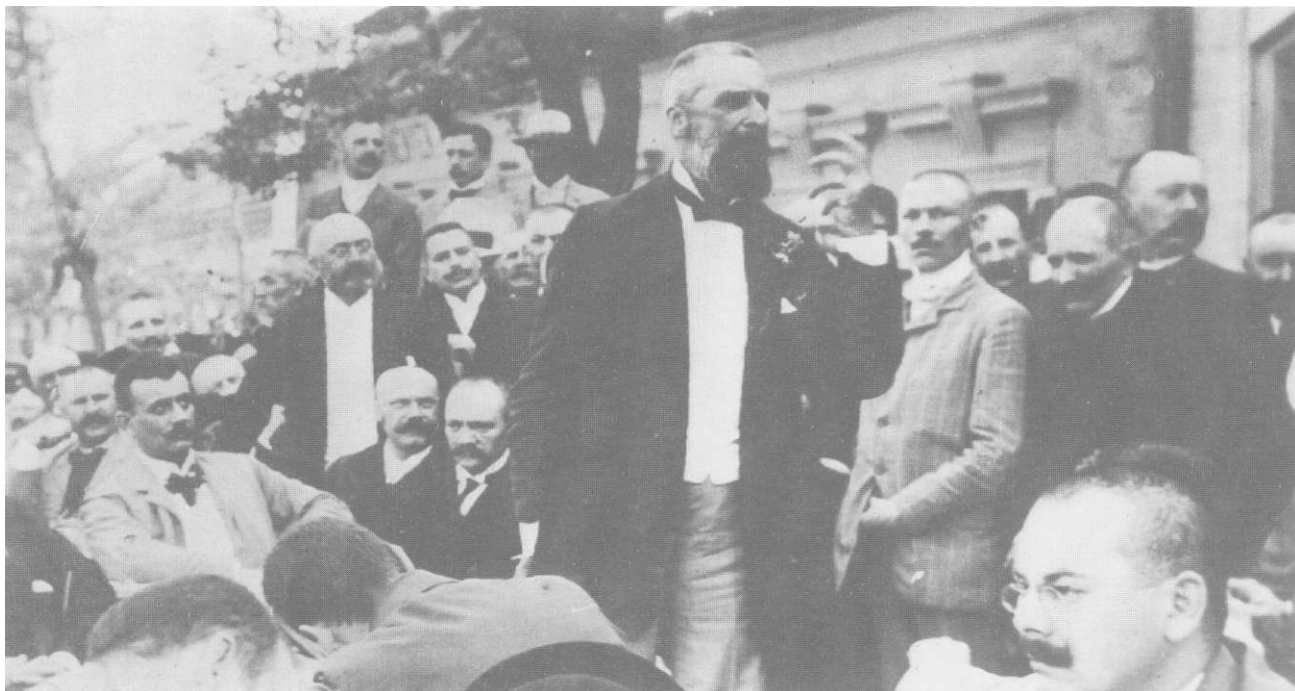
ni mindenkinek, hogy azt már gyermekkorában elsajátíthassa, oly jótétémény, melyért az állam iránt csak hálát érezhetne. S ennek egyetlen módja, az elemi iskolákban a tantárgyak közé felvenni a magyar nyelvet...”

„Az 1868-as népiskolai törvény - szól pártolón Grünwald Béla a miniszter tervezetéhez - elrendelte, hogy a tanítóképző intézetekben a magyar nyelv is tanítassék. De kérdem, végre lett hajtva ez a törvény? Nem. Ez a törvény is olyan volt, amely magában hordta a végrehajthatatlanság csiráit, annyira nem gondoskodtunk a részletes garanciákról. Ha a törvény végrehajtható lett volna, nem lenne szükség a mostani törvény benyújtására.

Tapasztalataim szerint a népiskolának nincs valami nagy hivatása a magyarság terjesztése körül. Két ponton van hivatása: egyik a város, a másik az a pont, ahol a magyar ajkúak a nem magyar ajkúakkal érintkeznek, s ahol azt tapasztaljuk, hogy a magyarság esik áldozatul a szlovák vagy a román asszimilációnak.”

Mocsáry Lajosnak egészen más a véleménye: „Én abban az állításban, hogy az ország nem magyar ajkú polgárainak alkalom adassék arra, hogy a magyar nyelvet mint az állam nyelvét sajátítsák el, és hogy ezért az államnak a nem magyar ajkú polgárai csakis hálával tarthatnak, megvallom oly naivitást látok, mely senkit sem fog félrevezetni. Ez a törvényjavaslat egyenes ellentétben áll az 1868-iki nemzetiségi törvénnyel. [...] Én azt hiszem, hogy ezen törvénynek egyáltalán nem lesz meg az az eredménye, melyet a magyar nyelv érdekében tőle várunk. S ha nem lesz eredménye, vajon célszerű-e felbolygatni a nemzetiségi kérdést.”

A görögkeleti román főpapok egyenesen a császár-királyhoz fordultak tiltakozásukkal: „Az ügy, mely bennünket ezen komoly, megfontolt lépésre kényszerít: egy, a közoktatás terén, a felekezeti iskoláinkra nézve is behozatni szándékolt oly törvényhozási intézkedés, melynek bármennyire

Apponyi Albert

Komáromban,

1905-ben.

Jelfy Gyula felvétele

is méltányoltassék, kijelentett célja, gyakorlati kivitele a közművelődésre nézve károsnak, neveléstani szempontból éppen lehetetlennek, egyéb iránti eredményeiben pedig olyannak mutatkozik, mely hazánk nemzetiségi viszonyai közt egyrészt a foganatosítás körül túlbuzgó eljárást vonhat maga után, másrészt pedig a természetes és ösztönszerű nemzetiségi érdekek szempontjából féltékenységet, bizalmatlanságot és idegenkedést szülhet [...] a nem magyar nyelvű elemi tanítók hosszas erőlködés után tudnák talán itt-ott némileg törni a magyar szót, vegyítve saját anyanyelvük elemeivel, de a reális szükségnek megfelelő művelődésnek még csak elemeit sem sajátíthatnák el - kilépve pedig az iskolából, a magyar nyelvnek hiányos ismeretét csakhamar elfelejténék."

A megmaradt s feloldhatatlan el- lenvélemények mellett a képviselőház az 1879:XVIII. törvényt „A magyar nyelv tanításáról a népoktatási intézményekben” címmel nagy szótöbbséggel elfogadta.

A huszonöt évnyi gyakorlat bizonyította, hogy a Trefort által bevezetett törvény által a magyar nyelv oktatása nem tudott behatolni a nem magyar felekezeti iskolák körébe.

A kizárólag nemzetiségi népiskolák száma 3343 ez idő tájt. Ezekben a magyar nyelv csakis mint tantárgy tanítatik. Ezekből a felekezeti iskolákból magyarul beszélni tudó gyermek alig kerül ki. Azokban az iskolákban, ahol a tanító sem tud magyarul, egyál-

talán nem hangzik el magyar szó. Ilyen iskola 1340 van az ország nem magyar részein.

Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter 1904-ben az országos nyomás hatására új törvényjavaslatot szerkesztett a magyar nyelv népiskolában leendő terjesztésére. A tervezet megfogánása pillanatától kezdve nagy ellenállásba ütközött a nemzetiségek részéről. Berzeviczy ezt mondta:

„Mélyen meg vagyok győződve arról, hogy azok a követelmények, amelyeket a javaslat tervezete a magyar nyelv sikeres tanítása tekintetében felállít, és amelyek csak a hatályosabb szankció szempontjából térnek el az 1879-iki törvények posztulátumaitól, hogy azok a követelmények a minimumát alkotják annak, amit az államnyelv joga, állami és nemzeti egységünk, létező fennálló törvényeink szempontjából követelnünk kell."

Lássuk, mi volt ezúttal a követelmények minimuma:

„A nem állami elemi népiskolák mindennapi tanfolyamának tanítási nyelvét az iskola fenntartók állapítják meg, ha azonban a beiratkozott növendékek összes létszámának 20%-a magyar anyanyelvű, vagy ha az összes növendékek között legalább húsz magyar anyanyelvű van, a magyar nyelv is, mint tannyelv használható.

A törvény rendelkezése mindazon

elemi népiskolákban, amelyekben a tanító nyelve nem magyar, olyan mértékben valósítandó meg, hogy a nem magyar anyanyelvű gyermek hat év alatt a magyar nyelvet annyira elsajátítsa, hogy az ő életviszonyainak megfelelően gondolatait magyarul helyesen ki tudja fejezni, továbbá tudjon magyarul folyékonyan olvasni, írni és számolni."

A hitfelekezeti tanítók alacsony javadalmazásának állami kiegészítése okozta az előbbieken kívül a legnagyobb ellenállást már a tervezettel szemben is. Különösen a görögkeleti román egyház részéről, mert egyrészt a tervet örömmel fogadó felekezeti román tanítóságot belviszályt keltve püspökei ellen fordította, másrészt a kilátásba helyezett állami segélyt eleve anatómia alá vetve, a „pénz az ördög szeme” (Banii ochii dracului) közmondással elátkozta saját tanítói elől.

Ugyanakkor figyelmeztették tanítóikat a mindenfelekezeti nem magyar főpapok, hogy törvény mindössze három (legfeljebb öt) évnyi lehetőséget kínál számukra a magyar nyelv oktatóképes elsajátítására.

Tisza István idézi a parlamentben egy ortodox román lelkész nyilvános jankiáltását:

„Tudjátok, miben áll ez a rendezés? Hogy a mi kedves román nyelvünk a törvény által zárassék ki iskoláinkból, azután, hogy tanítóink hivatalukból kidobassanak, ha nem fogják teljesíteni a törvényjavaslatban foglalt lehetlenségeket."

*Nagyrőcei iskolasok osztályképe
1907-ből*

Eötvös Károly, a neves jogász-író véleménye szerint: „Nem arról van szó, hogy az idegen nyelvű honfitársaink nyelvét akarjuk eltörölni. Nem akarunk mi sem muszka, sem orosz példára irtóhadjáratot intézni idegen nyelvű állampolgárok ellen. Becsületes magyar embernek nem jutott eszébe századok óta, amikor pedig hatalommal megtehetette volna! Nem a nemzetiségek irtása, nem a nemzetiségeknek saját kultúrájuk művelésében való meggátolása, nem annak akadályozása a mi célunk, célunk, amelyről nem lehet irtóztató árulás nélkül lemondani, hogy ennek az országnak minden polgára gyermekkorától fogva értse és beszélje saját országának, saját államának nyelvét is.”

Kormányváltások miatt sem abban, sem a következő évben nem került a törvényhozás elé Berzeviczy javaslatára.

Az országos ügy azonban nem aludt el, hanem 1907-ben Apponyi Albert minisztersége alatt felébredt, feltámadt, s kissé meg is szigorodott, mert előírta, hogy minden nem állami iskolai néptanítónak záros határidőn belül az önálló oktatás fokán kell tudnia és oktatnia az államnyelvet, tekintet nélkül az illető iskola tanítási nyelvére.

A készülő törvény ellen a nemzeti-ségi oldalról történő felzúdulás a szigorodás miatt még erőteljesebb volt. Bár nem hallgathatjuk el, mindkét részről tartalmazott demagogikus elemeket.

Polit Mihály szerb képviselő Co-

menius Amos állítólagos szavait idézi felszólalása summázatában: „Képtelenség az, hogy a népiskolákban más nyelven tanítsák a gyermeket, mint anyanyelvén, mert ez azt jelentené, hogy valakit lovagolni tanítsanak meg, mielőtt járnai tud.”

A minisztertanácsban mintha figyelembe is vették volna a comeniusi intelmet, nem fogadták el azt a szakaszt, amely kimondta, hogy a nem magyar tanítási nyelvű iskola elvégzése után a gyermeknek folyékonyan kell tudnia magyarul írni, olvasni és számolni.

Sajtótiltakozásokban és utcai tüntetésekben ezúttal is a román nemzeti mozgalom járt elől.

A törvény végrehajtása során nagy sajtóvihar keletkezett, midőn a nemzeti-ségi tanítók ellen fegyelmi vizsgálatokat kezdeményeztek oktatói minőségük megítélése körül. A következő évben 181 tanítót rendeltek az egyházi hatóságok fegyelmi bizottságai elé. (Innen a nagy zaj!) De csupán három esetben történt elmozdítás vagy állásvesztés. Ez az utóbbi szám jóval kisebb sajtónyilvánosságot kapott.

Kétszáz román tannyelvű hitfelekezeti iskolát szüntettek meg egyházi fölötteseik, mintsem hogy elfogadják az állami segílyt. Erre a jelenségre utalva állapította meg néhány évvel később Onisifor Ghibu (egyébként magyarel-

lenes érzelmű erdélyi-román professzor): „Az erdélyi román iskolahalálatban mutatkozó visszaesés okát magukban a románokban kell keresni.”

Érdemes idéznünk a magyarországi Szabadkőműves főpáholy véleményét: „Meggyőződésünk, hogy nincs igazuk azoknak, akik a nyelvkérdést, az iskolai oktatást tartják a nemzetiségi kérdés ütközőpontjának. A magyar kormányok által inaugurált, s annyira, amennyire végrehajtott közoktatási politika a nemzeti kisebbségi többségű megyékben a főbb nemzetiségek arányszámát az elmúlt fél évszázadban számottevőleg nem fogyasztották meg.

Nézzenek körül nemzetiségeink a világban, vajon fognak-e helyet találni, ahol a modern államhatalom engedett nemzetiséget úgy körülbástyázni mind egyházi, mind társadalmi, mind közgazdasági téren, mint ahogy engedte a magyar!”

Maga Apponyi Albert hajlott korában, évtizedekkel később így emlékezett saját törvényalkotására: „Sajnálatos tévedés történt nemzetiségeinkkel. Tévedtünk, magamat sem véve ki, amikor nem vettük észre nemzetiségeink metamorfózisát, amellyel öntudatlan tömegeből önérzetes nemzeti kisebbségekké váltak.” És máskor: „A vádat, minthogyha súlyosbítottam volna a helyzetet közoktatási miniszterségem alatt, nem érdemlem meg.”

A napjainkban divó közép- és kelet-európai oktatási törvényekkel való összehasonlítást a türelmes olvasóira bízhatjuk.

AZ ORCZY KÁVÉHÁZ

Az 1700-as évek végétől 1936-ig állt a Király utca és a Madách tér sarkán az úgynevezett Orczy-ház, ez a legendákkal övezett irdatlan méretű bérkaszárnya. Még a XVIII. század végén vásárolta meg az épületet báró Orczy József özvegye a régi tulajdonostól, s azt hamarosan mindenki Orczy-házként emlegette. A belső Erzsébetváros alsó szélén álló házban volt az Angyalhoz majd Angyali Királyhoz címzett fogadó. Ez változott meg később Angliai Királlyá. S ez a szálloda adta a múlt század legszínesebb, legtarkább kereskedőutcájának, a Király utcának a nevét, amit a háború után rejtélyes okokból Majakovszkijra kereszteltek át, hogy aztán nem-

régiben újra visszanyerje régi, jól megszolgált nevét.

A házban 142 lakás, 37 raktár és egy óriási méretű pincerendszer volt, ahol többszáz hordó bort és élelmiszereket, s mindenféle árucikkeket tároltak a házba fokozatosan beszivárgó kereskedők. A múlt század elején két közfürdőt is nyitottak az Orczy-házban.

Itt a Király utca és a mai Madách tér (az egykori Zsidó Piac) sarkán nyílt meg a régi Pest leghosszabban működő kávéháza, az Orczy Kávéház még 1794-ben. Tisztes teljesítmény volt több, mint 140 évig egy helyen működtetni egy kávéházat! Egy 1854-ben, Lipcsében kiadott, egyébként meglehetősen magyarellenes hangvételű útikönyv írja:

Az Orczy-ház a Király utca sarkán
és az Orczy Kávéház

beszélő házak

„Minden nagy városban, ahol sok férfi nőtlenül és család nélkül él és gyakran nem tudja, hogy üsse agyon szabadidejét, a Kávéház olyan szükségesség, mint a Színház vagy az étkező Vendégfogadók.” Pesten 1833-ban 28, 1845-ben 34, 1859-ben 44 kávéház volt lipcei könyv szerint. Az 1830-as évek után sok kávéház keletkezett az elővárosokban, így az akkori Theresia Városban is, ezek közé tartozott a Zsidó Kávéház a mai Anker ház helyén, vagy a Zsidó Piacsal szemben lévő Orczy Kávéház. A Király utcában nemcsak élénk kereskedelmi élet folyt, hanem fellendült a vendéglátás is, öt kávéház nyílt itt gyors egymásutánban. Az Erzsébetvárosnak ez a része mág-

KÁVÉHÁZ

VIGJÁTÉK 3 FELV.
IRTA NÁDAS SÁNDOR

SINGER ÉS WOLFNER KIADÁSA

Nádas Sándor: „Kávéház”. 1916.
Major Henrik rajza: „A Piccolo”.

Az 1794-ben alapított Orczy Kávéház 1935-ben. A tükör az egykori színház téri Priborszky Kávéházból - 1862-ből-vaól

nesként vonzotta a pénzembereket, a kézműveseket, a „händlereket”. Az Orczy-házba húzódtak be az óbudai zsidó kereskedők, akik itt hozták létre céhházukat, miután az óbudai tanács nem engedte őket ott működni. Az egész házat átítatta a nyersbőrök illata, a középkelet-európai bőrkereskedők, a marhakupecsek és gabonakereskedők furcsa, tarka világa élte itt saját öntörvényű s pénz körül forgó életét, s itt kötötte üzleteit. A pesti zsidó kereskedők sajátos életformát teremtettek az Orczy Kávéházban. Az Erzsébet- és Terézvárosban tömörült a pesti zsidóság zöme, itt egy egészen sajátos, héber-orosz-német-jiddis-magyar keverék-kultúra keletkezett, egy sajátos közép-európai jelenség az egyre gyorsabban fejlődő Pesten. Az Orczy Kávéház belső terei nagyon egyszerűek voltak, boltíves mennyezet fedte az aránylag kisméretű helyiséget, és soha fel nem mosható hájopadlót koptattak a vendégek. Kerek márványasztalok, néhány régi tükör volt a belső berendezés, egyik-másik régebben bezárt kávéházakból, így a színháztéri Priborszkyból. Újságok heverték mindenfelé, német nyelvű kereskedelmi lapok, börzei tájékoztatók, nyugat-galíciai jiddis és héber nyelvű újságok. A kávéházban megállás nélkül zibongott az élet, rossz nyelvek szerint keddenként tanúvásár volt, amikor hamis tanúzásra hajlamos embereket lehetett jó pénzért vásárolni. Nem volt mondén hely az Orczy, Strasszer úr, a tulajdonos 9 órakor bezárta kávéházát, s ehhez a szokáshoz a Strasszer család mint tulajdonos több mint hatvan évig ragaszkodott.

A pesti kávéház persze rögtön, az első perctől fogva az erkölcsi tanmesék, irodalmi példabeszédek, kalandregények témája lett. Vég nélkül lehetne sorolni a múlt századból az ilyen irodalmi alkotásokat a kávéházak erkölcsromboló hatásáról, a Pokolról, ami a romlatlanul, vidékről kalandra induló ifjút tönkretesz. Nagy Ignác és Kuthy Lajos kétes hírnevű, bár sok

Balra: Az Orczy Kávéház kávésa feleségével

Mellette: Nádas Sándor Kávéház című vígjátéka 1916-ban jelent meg. A borító Major Henrik „A Piccolo” című rajzának felhasználásával készült

részgazságot tartalmazó könyveit ma csak a legmegátalkodottabb irodalomtörténészek ismerik. A múlt század negyvenes-ötvenes éveiben azonban ezek nagyban befolyásolták a közízlést, „kávéházellenes” hangulatot teremtettek, miközben szerzőik egész

ház volt. Ez a „szürke magyarzekés, magyarcsizmás, pörge magyarkalapos” ember Kiss József volt, a későbbi költőfejedelem. A nagybetűs irodalommal - mint valami Balzac vagy Murger regényhős - az idealizált kávéházban szeretett volna találkozni a lite-

Kiss József, a kor ismert költője

rátus hajlamokat már korán felmutató ifjú.

Az Orczy Kávéház füstös termei, hangosan vitatkozó, alkut kötő és felbontó, veszekedő közönsége azonban nem az irodalom elképzelt álom világát jelentette, úgyhogy Kiss József később továbbállt, és a Fillinger, majd később a Centrál Kávéházban találta meg igazi otthonát. Mindenesetre mélyen beleivódik a nagyreményű íróba és költőbe

*Florian Kammon
Praes*

az a tarka kavalkád, a gabonakereskedők, sorsjegyárosok, kucseberek és lecsúszott egzisztenciák világa, úgy-hogy 1875-ben közreadja Szentesi Rudolf álneven a *Budapesti rejtelmek* című tízkötetes rémregénysorozatát, aminek motívumait nagymértékben ihlették az Orczy Kávéházban szerzett emlékek. Kiss József már lassan elindította a Hét című korszakváltó folyóiratát, amikor a kilencvenes évek elején egy groteszk, álirodalmi jelenség borzolta fel a kedélyeket, ami szorosan kötődött az Orczy-házhoz. A pesti Orfeum, és ahogy akkor nevezték, a „brettli” divatját tetőzte be a *Kalabriászparti* című egyfelvonásos színdarab.

Szerzője, egy bizonyos A. Bergman. egyesek szerint nem volt más, mint Oroszy, a hírhedt „Oroszy Mulató” alapítója. Sokáig ezt a darabocskát tartották a pesti kávéház egyetlen hiteles tükörképének. Figuráit állítólag a legrégebb ilyen műintézmény, az Orczy vendégeiről mintázta volna a szerző. Ezt a kis marhaságot mindennél bemutatották Közép-Európában, Csernovicban és Bécsben, Lembergben és Zágrábban. És nem egyszer, hanem több százszor. Gyakorlatilag ahol jiddisül beszéltek, ott megjelent a darab, még New Yorkban is bemutatták.

A Budapesti Kávés Ipartársulat Pecséje, 1875-ből. Kammon Flórián Praeses aláírása

A korabeli sajtóban sokat kritizálták ezt a kétes hírű bohózatot, de a sok városi folklórt tartalmazó és a jellegzetes közép-kelet-európai zsidó humort visszaadó színművet ma már másképp néznénk. Hogy aztán tényleg az Orczy Kávéházból mintázták a figurákat, vagy sem, az most már közömbös, majdnem biztos, hogy vehették onnan is. Érdekes, hogy a korabeli zsidóság szívesen kacagott saját gúnyképén, nem érezte azt sértőnek. Sajátjuknak érezték ezt a „régieurópai Belvárosokkal határos Külvárosok belső zugutcaiban meghúzódó városi élet félkispolgári jellegét.”

Ezt persze korabeli komoly ítések elítélték. Mindenesetre kávéházi utalásai hitelesek, s néhány mondásból később szállóige lett, mint az, „Ez a kávéház nekem nem Kávéház”.

Később eltűntek a terménykereskedők, s az egyetlen híres ember az Orczyból, akire emlékezhetünk, és aki itt ütötte fel a tanyáját, a megkopott, óriásiméretű kassza mellett, a keletjáró Vámbéry Ármin volt.

Móricz Zsigmond szavaival élve, a

harmincas évekre a finom ívű boltívek tajtékszínűvé értek, hiszen ki tudja hány évtized füstje rakódott le az öreg falakra. A kávéházban több generáció követte egymást, s nemcsak a tulajdosok, hanem a pincérek között is. A harmincas években azonban már nem álltak be az udvarra a bőrkereskedők szekerei, ekkor már olyan alakok látogatták a helyet, akik szép csöndben elrakták a zsebükbe a kávéhoz felszolgált cukrot. „Régen itt nem voltak ilyen vendégek” - panaszkodtak a pincérek. 1935-36-ban aztán megkongatták a harangot az Orczy-ház fölött. Nagyszabású városrendezési tervek születtek a Fővárosi Közmunkák Tanácsában - új sugárúttal, díszkapuval, a Városligetig terjedő sugárúttal. A háború azonban félbeszakította az építkezéseket. Az új, úgynevezett Madáchházakban, valahol azon a helyen, ahol valaha az Orczy borszagban, szivarfüstben pácolt termei voltak, nyitotta meg 1939-ben egy bizonyos Wasmer Gusztáv a Bagatell Kávéházát. Aztán a világháború viharai ezt is elsöpörték, most egy presszó van a helyén, kicsi, kopottas, igazi pesti presszó. Az Orczy Kávéházra pedig már alig emlékszik valaki.

SZÁZADVÉG

KÖNYVKLUB

Magyarországon ma a jelentős szellemi értékeket képviselő könyvek- elsősorban a könyvkereskedelem átalakulásával járó zavarok miatt - nem jutnak el az igényes olvasóközönséghez. Olvasóink levelei alapján biztos állíthatjuk, hogy hazánkban - minden nehézség ellenére széles körben van igény az egyetemes kultúra, a klasszikus szépirodalom és a nívós történelem- és társadalomtudomány iránt.

Ezért a Századvég Kiadó az értékes könyvek terjesztésére könyvklubot hoz létre.

A könyvklubnak bárki tagja lehet, tagsági díj nincs.

A könyvklubba jelentkezőknek ajánlati listát küldünk.

Az ajánlati listánkon az **Akadémiai, Atlantisz, Cserépfalvi, Európa, Gondolat, Helikon, Héttorony, Holnap, Magvető, Századvég, Szépirodalmi** stb. kiadók értékes könyvei találhatóak.

A megrendelt, csekken befizetett, postán kiküldött könyvekre a **bolti árból 10%-os**, a személyesen, a **klubirodában átvett könyvekre 20%-os** kedvezményt adunk.

A könyvklub tagjainak időről időre ajándékkönyvet adunk, kedvezményes könyv-akciókat szervezünk. Klubirodánkban tájékozódni lehet könyvekről, folyóiratokról és kulturális eseményekről, újdonságokról, hírekről.

Jelentkezni lehet levélben, telefonon vagy személyesen a következő címen:
1015 Budapest, Csalogány u. 6-10. III. 118 vagy 134.
Telefon: 29-11 -056 vagy 20-10-384.

A Századvég Kiadó 1992.I. negyedévében megjelenő könyvei:

Oroszország és Európa (Idea Russica)

Válogatás a szlavofil mozgalom klasszikusainak írásaiból

Szép Ernő: Kispanasz (Ars Scribendi)

Vajda Mihály: Útban a posztmodern felé (Filozófia)

Alkotmánytan (szerk.: Kukorelli István)

A moszkvai magyar nagykövetség jelentései (szerk.: Pásztor Péter)

Mándy Iván: Tépett füzetlapok (Literatúra)

BIBÓ, A RENDHAGYÓ EGYESÍTŐ

Ebben az előadásban azt szeretném megvilágítani, miként kapcsolódik Bibó Istvánban a liberális demokrácia, a keresztény moralista és a plebejus forradalmár. Ez a sajátos eszmevegyület azért érdemel figyelmet, mert már 1945 és 1948 között is részben ez magyarázza Bibó „marginális” helyzetét, de azért is, mert enélkül alig lehetne megérteni, miként válhatott belőle, a népi mozgalom egykori teoretikusából a halálát követő évtizedben minden progresszív áramlat - liberálisok, nép-nemzetiek, plebejus demokraták, ellenzéki szocialisták, baloldali keresztények - közös hivatkozása, tanítómestere, „zászlaja”. Hogy a nyolcvanas években kellett valamilyen közös, nem-kommunista eszmei platform, ez persze Bibótól független adottság. De hogy e platform a bibói szintézisre épült, azt Bibó István békítő egyéniségén kívül gondolatainak fentebb jelzett többarcúsága magyarázza, helyesebben az, hogy e többféleség nála szerves egésszé vegyül.

A tézis, amelyet ki fogok fejteni, látszólag ellentmond annak az elterjedt véleménynek, hogy Bibó a népi mozgalomhoz tartozott, és annak teoretikusa volt. Bibó maga is így fejtette ezt ki, ő is ehhez a mozgalomhoz sorolta magát. Ezt a tényt természetesen egy pillanatig sem fogom kétségbe vonni, ellenben szeretném megmutatni, hogy az a politikai filozófia, amit Bibó a népi mozgalom ideológiájának nevezett, három vagy talán négy nagy eszmerendszer találkozásán helyezkedik el, s hogy Bibó személyes szintéziséről van szó, amelyet rajta kívül talán senki másnál nem találhatunk meg. Ne várjanak tőlem nagyon tudós, filológiai fejtegetést Bibó István politikai filozófiájáról, annak összes eszmetörténeti vonatkozásáról. Csak arra építetek, ami írásaiból számomra evidensnek tűnik, és ami azokban kifejezetten kimondódik. Ily módon azt, amit én itt elmondok, mindenki könnyen megértheti, aki valamennyire is ismeri Bibó írásait.

A szabadságelvű keresztény

Bibót sokféleképpen határozták meg a magyar politikai történetben, de szerintem gondolatrendszerében vitathatatlanul a kereszténység a legfontosabb elem. Ennek bizonyosságát egyébként három, most már nyilvánosságra került fontos szövegben is megtalálhatjuk. Az egyik közülük korábban is ismert volt - akadémiai székfoglaló beszéde a politikai hatalmak megosztásáról -, a másik kettő azonban csak az utóbbi években került nyilvánosságra. Az egyik az a beszélgetés, amelyet Bibó István Huszár Tiborral folytatott, a másik pedig az a különösen izgalmas szöveg, melyben összefoglalta a maga politi-

kai filozófiáját, és amelynek azt a címet adta: *Az európai társadalomfejlődés értelme.*

Ezekből a szövegekből egyértelműen tárul elő Bibó politikai filozófiájának keresztény megalapozottsága.

Hogy Bibó István, az ember, személy szerint hívő volt-e vagy sem, erre nem tudok válaszolni. Ez egyébként is mindenkinek a legszigorúbb magánügye. De az biztos, hogy számára a humánus nem volt egyéb, mint Krisztus tanításainak a követése, és hogy az európai civilizáció kifejlődése szerinte a keresztény társadalomszervezési elvek megjelenésével és fokozatos térhódításával magyarázható. Ebben a felfogásban a legfontosabb az, hogy a lelkek Isten előtt egyenlők, és hogy semmiféle

* A Szegeden tartott Bibó István-konferencián előszóban elhangzott előadás szerkesztett változata.

hatalom nem igazolható önmagában és teljesen, hanem csak addig, ameddig erkölcsösnek tekinthető, azaz ameddig tiszteletben tart bizonyos egyetemes törvényeket. Igazolt hatalom az, amely a humánus felé mutató nagy erkölcsi törvényeket és igazságokat szolgálja. Tudni kell azonban, hogy Bibónál a humánus és a kereszténység úgyszólván szinonimák.

Ezt a filozófiát bátran nevezhetjük kereszténydemokráciának. És ha elő vesszük egy másik magyar politikai és politikai gondolkodó írását, Barankovics Istvánét, aki röviddel Magyarországról való elmenetele előtt egy hosszabb tanulmányban foglalta össze a kereszténydemokrácia nagy elveit - ez a fejtegetés a *Katolikus Szemle* (Róma) 1989/1. számában olvasható - akkor frappáns hasonlóságot fedezhetünk föl a bibói és a barankovicsi alapok között.

Egy keresztény társadalomfilozófiából többféle elindulás lehetséges, hiszen tudjuk, hogy a keresztény alapokon konzervatív eszmerendszerek is léteztek, sőt évszázadon át ezek voltak az uralkodók. Bibó azonban a keresztény filozófiai alapokról egy liberális jog- és eszmerendszer felé indult el. A liberalizmus nála a szó legeredetibb értelmében értendő, vagyis egy szabadságelvű politikai elgondolást jelent, amelyben a hangsúly a jogon és a szabadság technikáin van, nem pedig a magántulajdonon. A magántulajdon Bibónál ritkán kap pozitív értelmet, szentségéről meg éppen nincs szó nála.

A liberalizmus politikai filozófiáját Bibó István rendkívül aktuálisan azt mondhatnám, napra készen - fejtette ki, és erre vonatkozólag szabadna talán a Huszár Tiborral való beszélgetéseiből meríteni. Bibó István itt - és ez a szöveg valamikor a hetvenes évek elején született - megvédi a liberalizmust, és kifejti lényegét. Megállapítja, hogy ha a végső elméleti következményekig érezzük ki, akkor a liberális elvek természetesen éppen úgy támadhatók, mint bármely más absztrakt elv, de a fontos az, hogy ezeknek az elveknek alapján összeállt „a liberális demokratizmus összefüggő intézményláncolata, amelynek tagjai gyakorlati működésükben fogaskerekszerűen kapcsolódnak össze.” Ennek a láncolatnak a következő tagjait emeli ki: a) a népszuverenitáson alapuló szabadon választott törvényhozó testület, mely az úgynevezett parlamentáris rendszerben ellenőrzi és

megbukthatja a kormányt, az úgynevezett elnöki rendszerben pedig ugyanezt a garanciát a kormány határozott időre szóló választása jelenti; b) az ellenzék megengedettsége és többségre jutás esetén kormányra jutásának lehetősége; c) az alkotmányozó és törvényhozó testületben és azon kívül a gyülekezési, pártalakítási, szólás-, sajtó- és gondolat szabadság; d) a bírák függetlensége és a kormányzati aktusok valamiféle bírói ellenőrzése.

Ez az intézményláncolat - teszi hozzá Bibó - az egyetlen politikai rendszer a történelemben, mely a szabadság számottevő mennyiségét, a kormányváltás erőszakmentességét és a közélet nyilvánosságát aránylagosan stabil módon biztosítani képes. Elmondhatjuk - még mindig Bibó beszél - hogy az európai emberiég legjelentősebb találmánya ez. Jelentősebb a természettudományoknál és műszaki tudományoknál, s az európai zenén kívül - figyeljünk erre az utalásra! - talán az egyetlen olyan teljesítmény, melyet más kultúrák nem fedeztek fel, s melynek áldásos és hasznos voltához kétség nem fér.

Azt hiszem, ennél többet és mélyebbet a modern demokráciáról mondani nem lehet, s hogy itt néhány sorba tömörítve megtaláljuk Bibó István egész liberális politikai filozófiáját. De ismétlem: a liberális elvek nála nem függetlenek a keresztény emberképtől, a keresztény erkölcsi alaptól. Bibó szemléletében a európai humanizmus szervesen fejlődik ki a keresztény elvekből, ez áll a felvilágosodás eszmerendszerére és az ebből továbbépülő irányzatokra is, egészen a szocializmusig. De van egy írás, amely egymagában is frappáns módon bizonyítja az összefüggést kereszténység és liberalizmus között. Ez pedig Bibónak egy soha meg nem írt, csak tervezetben található gondolata, amelynek tréfásan az *Ukrónia* címet adta. Az *Ukrónia* az európai társadalom- vagy szellemi fejlődés, úgy, ahogyan az nem történt meg, úgy mintha az egész a katolikus egyházon belül zajlott volna le. Mintha a katolikus egyháznak sikerült volna elkerülnie a kereszténység hasadását, integrálván Luther, Kálvin és a többi reformátor eszméjét, kifejezvéen egy olyan toleráns álláspontot, amely helyet adott volna a voltaire-i humanizmusnak, a rousseau-i emberfelfogásnak, és ennél fogva elkerülhető lett volna a francia forradalom abban a formá-

ban, ahogy lezajlott. Hiszen Ukróniában még Robespierre is valamilyen abbé szerepét játssza. Mintha helyet adott volna a modern tudománynak, és a tudomány is voltaképpen a katolikus egyház mérséklő befolyása alatt, de eszmeileg korlátlanul fejlődött volna ki, stb.

Vagyis Bibó István fejében élt az európai társadalmi és szellemi fejlődésnek egy olyan lehetősége, amelyben az európai társadalmak elkerülhették, megtakaríthatták volna a modern kort jellemző sajnálatos kémlő utakat, és ehelyett harmonikus módon fejlődhetek volna, soha el nem szakadva azoktól a nagy erkölcsi elvektől, amelyeknek legbiztosabb hordozója Bibó István felfogása szerint a keresztény egyház. De nem az a keresztény egyház, és nem úgy, ahogyan az évezredek folyamán létezett. hanem úgy, ahogyan Bibó István szerint léteznie kellett volna.

Ebben az értelemben - gondolom - bizonyítottnak tekinthetjük, hogy) Bibó Istvánnal a felvilágosodás szellemi rendszere és a liberalizmus egész eszmei és szellemi rendszere nem független a kereszténységtől, hanem annak egyik, talán a legfontosabb aspektusát valósítja meg, abból fejez ki, fejt ki, tesz megvalósíthatóvá valamit, ami a keresztény gondolkodáson belül a liberalizmus közbejötté nélkül nem fejlődött volna ki.

A radikális forradalmár

A kereszténység és liberalizmus után áttérek egy harmadik pontra: a radikális forradalmiságra. Ha Bibó István írását olvassuk, föltűnik, hogy ez a szelíd lelkű ember - akinek a méltányosság volt az egyik legfontosabb tulajdonsága, és aki minden helyzetben azt kereste, hogyan értheti meg a mások gondolatát, hogyan fejtheti ki belőlük azt, ami egyrészt a saját elveivel összeegyeztethető, másrészt elkerülhetővé teszi a szélsőségek összeütközését - egyszersmind nagyon radikális forradalmiságot hirdet, és ezt is a Krisztus tanításaiból vezeti le. Ugyanis számára a legfontosabb valószínűleg az emberi méltóság volt, és ebben intranzigensnek mutatkozott. Rossznak tartott minden olyan társadalmi rendszert, amelyben az emberi méltóságot valamilyen sérelem vagy csorba éri. Bibó radikalizmusa *nem marxista jellegű*, hiszen Bibó nem volt marxista. Oly-

kor antimarxista volt, de gondolkodása mindenképpen a marxizmustól távol helyezkedett el, egészen más síkon és egészen más gondolat sorok keretében. Ennek ellenére osztani tudta a marxista forradalmiság némi pontját, és valószínűleg ez ugyancsak azzal az erkölcsi fölháborodással függ össze, amelyet az indokolatlan privilégiumok ébresztettek benne - s ezek közé tartozott a nem igazolható vagyon is.

Bibó sokféle megfogalmazását adta radikalizmusának. Ennek egyik legfontosabb eleme különben az, hogy véleménye szerint a kelet-európai nemzetek nem jutottak el a modernizációnak azokhoz az állomáshoz, amelyek a nyugat-európai társadalmat jellemzik, mégpedig azért, mert nem volt soha igazán saját forradalmuk, amelyben meg tudtak volna szabadulni azoktól az erőktől, amelyek ilyen indokolatlan privilégiumokat tartanak a kezükben. Ebben a szellemen fejtette ki 1946-47-ben, hogy az 1945-ös változás minden kellemtelen mellékzöngéje és minden kétértelmű kísérőjelensége ellenére Magyarország történetének nagyon fontos új korszakát nyitotta meg. Mert hiszen ezzel a változással valami elkezdődhetett, amit Magyarországtól addig megtagadott az a kárhozatos fejlődési út, amelyben az emberi méltóság Bibó által elképzelt forradalma nem valósulhatott meg.

Most ne vitassuk meg, hogy Bibó 1946-ban helyesen látta-e az 1945-ben kialakult helyzetben lévő lehetőségeket, hiszen a lehetőségek nyilván megvoltak, és sem ő, sem más nem láthatta előre, hogy az ezt követő évtizedek megint csak bezárják az ajtót, és Magyarország négy évtizeddel később úgyszólván ugyanazon a ponton fogja találni magát, mint az 1945-ös változáskor. Tehát ne bíráljuk itt Bibót, mert nem volt jó próféta vagy jó, de állapítsuk meg: az 1945-ös korszakos változáshoz való nagyon pozitív beállítottsága azzal függ össze, hogy lelke mélyén társadalmi forradalmár volt, és hiányolta, hogy a magyar történelemben ez a társadalmi forradalom addig nem következett be. Ez a „társadalmi” forradalmiság magyarázza, hogy elfogadta a kommunista szövetséget is, holott eszmeileg, politikai filozófiai elveit tekintve ezt Bibó részéről semmi nem készítette elő. Viszont egy adott helyzetben szükségesnek látta, hogy olyan erővel szövetkezzék, amelyek éppen az általa

szükségesnek tartott forradalmat végigvihetik.

És ugyancsak ez a radikalizmus magyarázza meg, hogy 1956-ban nem egyszerűen a forradalom pártján állt. Hanem a forradalomnak azt az álláspontját képviselte, amelyet a budapesti munkástanácsok; hogy a munkástanácsok különböző elaborátumaiban találta meg a magyar forradalom legmélyebb üzenetét. Azt, amivel a magyar forradalom nem egyszerűen világpolitikai, hanem világtörténelmi újdonságot hozott, egy új társadalmi modell lehetőségét csillantotta meg.

Hadd jegyezzem meg, hogy Bibó e forradalmisága mögött volt egy nagyon konzervatív nézet is. Az ő esetében ez a konzervativizmus és ez a forradalmiság azonban igenis összeesengett, hiszen itt valami olyan felfogásról van szó, amelyet a középkori római katolikus egyház képviselt. Bibó ugyanis erkölcsi okból elítélte a pénzvel és a haszonvel alapuló társadalmat, és amikor valami más keresett, azt, amit ő szocializmusnak tekintett, akkor egy olyan társadalmi szerkezetet szeretett volna felépíteni, amelyben a pénz és a haszon nem játszik uralkodó szerepet. Voltaképpen ez is kereszténydemokrata elv, ámbar a kereszténydemokráciának általában a konzervatív szárnyához tartozik. Bibónál azonban érdekes módon a forradalmi radikalizmusnak adott egészen sajátos - ma úgy mondanók: posztmodern - színezetet.

Amikor azt mondom, hogy Bibó radikális forradalmár volt, alá kell húznom tanításának egy nagyon fontos elemét: nála a forradalmi terror semmiképpen sem valami kívánatos elv vagy magatartás, hanem szükséges rossz. Adódhat olyan helyzet, amelyben nem lehet elkerülni, ám Bibó nagyon nyomatékosan hangsúlyozza, egy egész sor írásában 1942-től egészen haláláig - és itt különleges és csodálatra méltó koherenciát és konstans, önmagához való hűséget látunk -, hogy ez a forradalmi erőszak mindig csak pillanatnyilag lehet jogosult, amint pedig elérte célját, jogoszerű, demokratikus államrendnek kell felváltania. Ha egy forradalom nem növeli, hanem csökkenti a szabadságot, Bibó szemében semmiféle létjogosultsága nincs. Csak az a forradalom igazolható, amely szélesíti az emberi szabadságot, és jobban megalapozza az emberi méltóságot.

Bibó ebben az értelemben erősen

megosztott nézeteket vallott a francia forradalomról, nagyon vegyesen ítélte meg az 1789-es francia forradalom teljesítményét. Mert egyrészt természetesen az európai forradalmi szekvencia egyik fontos elemének tartotta a holland, az angol és más forradalmak után, másrészt az volt a véleménye, hogy a terror meghonosításával, a francia forradalom nagyon rossz szolgálatot tett annak az ügynek, amelyet elvben képviselt. Egy évszázadra vagy talán többre is visszavetette a felvilágosodás és a haladás ügyét azért, hogy kiváltotta a forradalmi terror ellenhatását. Bibó szerint a modern európai fejlődésnek az az egyik legsajnálatosabb vonása, hogy a XIX. században kialakult két terméketlen típus: a hivatásos forradalmár és a hivatásos reakciós, akik egymást kölcsönösen ingerlik és az emberiség útját tragikus dilemmák, olykor zsákutcák felé terelik.

Népiesség és „harmadik út”

Mondandóm pozitív részének ezzel csaknem a végére jutottam. Konklúzió előtt azonban szemügyre kell vennünk és az őt megillető helyére tennünk Bibónak a népi mozgalomhoz való viszonyát. Tételelem ezzel kapcsolatban az - és szabad legyen ezt valamennyire hangsúlyoznom -, hogy Bibó „népisége” nem tekinthető külön politikai vagy filozófiai kategóriának. Nála ugyanis a népi mozgalom elvi alapja - ahogy ezt például Borbándi Gyulához vagy Szalai Pálhoz írott tanulmány-értékű leveleiben megfogalmazta - voltaképpen nem egyéb, mint annak a liberalizmusnak és forradalmi radikalizmusnak a szintézise, amelyről végig a fentiekben szó volt. Bibónál nincs külön „népi gondolat”, hanem egységes politikai filozófia van, amelynek alapjai a kereszténységbe nyúlnak vissza, és amelyek a két legláthatóbb pontja egyrészt a liberális szabadságfogalom, másrészt pedig az emberi méltóságot tekintetbe vevő radikális forradalmiság.

Milyen értelemben tekintette Bibó mégis valami különálló dolognak a magyar népi mozgalmat, és tartotta szükségesnek, hogy ennek az ideológiának kifejezést találjon? Talán a parasztsághoz való viszonya teszi Bibót „népi” gondolkodóvá? Írásainak elolvasása erről nem győzött meg, Bibó ugyanis semmiféle külön helyet nem

ad a parasztságnak a maga társadalmi gondolkodásában. Legfeljebb azt, hogy a parasztságot a munkássággal egyenértékű rétegnek tekinti, és ironikusan elveti azt a gondolatot, hogy a munkásság és a parasztság fölébe helyezhető társadalmi osztály volna. De Bibónál nincsen semmiféle paraszt-mitológia - másfajta mitológia sincs! -, és elveit egyáltalában nem „paraszti oldalról” közelíti meg. Akkor talán a „harmadik út” tételezése a sajátosság - a népiséghez vezető bejárat kulcs? Erről a kérdéstről már sok vita folyt. Az én véleményem szerint Bibónál a „harmadik út” nem annyira gondolati konstrukció, mint inkább pragmatikus követelmény. Mint gyakorlati politikai gondolkodó, ő is abból indul ki, hogy a kívánatos elveket mindig össze kell egyeztetnünk a lehetőségekkel, tehát a realitások talaján kell keresnünk az elvek megvalósítását. Ebben az értelemben a „harmadik út” említése jogosult (ámbar Bibó maga ezt a címkét nem igényelte magának). Még jogosultabb azonban a keresztény ihletésű gazdasági elvekre való visszautalás.

Bibó szintéziskeresése a harmincas évek szellemi képletébe nyúlik vissza, s ebből a szempontból nagyon sajnálatosnak mondható, hogy őt mostoha életsorsa a negyvenes évek végétől kezdve úgyszólván teljesen elvágtatta a nyugati világ fejlődésétől.

Talán meglepéssel fedezte volna fel, hogy az általa keresett szintézis - tehát egy olyan társadalmi rendszer, amely egyrészt socialista, de nem a szónak a diktatórikus-marxista értelmében, másrészt tiszteletben tartja a magántulajdont, de nem jut el azokhoz a végletes megoldásokhoz, amelyeket a korlátolatlan múlt századbeli liberalizmus teremtett - most már többféle formában is lehetővé vált a nyugat-európai társadalmi fejlődés során. A harmincas években a harmadik út keresését az a polarizáció váltotta ki, amelyben egyfelől a szovjet rendszer megmutatta a diktatórikus szocializmus zsákutcáját, nyugaton pedig a válságok sorozata kérdésessé tette a korlátolatlan kapitalizmus gazdasági-társadalmi rendjét. A negyvenes évek végétől kezdve azonban a modern európai fejlődés olyan recepteket talált, amelyek lehetővé teszik ezeknek a végleteknek az elkerülését, és mely meggyőződésem szerint az, amit Bibó társadalmilag a harmadik útnak nevez, voltaképpen ebben a tartományban helyezkedik el.

Van-e ennek a tartománynak egy sajátos magyar változata is? Pontosabban: szabad-e Bibóra hivatkozva úgy fogalmazni, hogy az említett szintézist a magyar nemzeti sajátosságok alapján kell elvégezni, ill. hogy a cél „a nemzeti sajátosságoknak megfelelő” politikai és társadalmi fejlődés előmozdítása? Szeretném aláhúzni, hogy Bibó ennek pontosan az ellenkezőjét mondja. A már említett Borbándi-levéiben (lásd *Válogatott tanulmányok* III. kötet, 308-309. old.) azt hangsúlyozza, hogy a magyar népi mozgalom soha nem emelte a cselekvési norma rangjára a „nemzeti sajátosságokat”. Bibó szerint ilyesmi elvontan, azaz mint a történelem felett lebegő szubsztancia amúgy sem létezik. Ellenben minden nemzeti társadalomnak érdeke, hogy a problémáit ne elvont elvek alapján vizsgálja meg, hanem saját adottságának a gyakorlati talaján, és a nemzeti sajátosságoknak megfelelő magatartás az, amely az adott, konkrét helyzetet tekintetbe veszi. Magyarországon tehát konkrétságot ért. nem elvek nélküli konkrétságot, hanem azok szerint az elvek szerint, amelyekről mindeddig beszéltem, amelyek tehát filozófiájának a kereszténydemokrata, a liberális és a radikális forradalmi elemeit képezik. A jó társadalom Bibó szemében a félelem nélküli társadalom, és minden nemzetnek az a kötelessége saját magával szemben, hogy a lehető legközelebb jusson a jó társadalom alapelveihez.

Az egyesítő

Összefoglalva: ha fölvetjük a kérdést, hogy kereszténydemokrata, vagy népi radikális, vagy liberális gondolkodó volt-e Bibó István, akkor a válasz természetesen csak az lehet, hogy ez is, az is. Méghozzá egy olyan eredeti szintézis formájában, amelyre nincsen példa más európai országok esztétörténetében. Nyugodtan merem állítani, hogy Bibónak ez a szintézise teljesen eredeti jelenség, akár nyugat-európai példákkal hasonlítjuk össze, akár kelet-európaiakkal.

Szintézist mondok és nem szinkretizmust, vagyis elveknek meglehetősen heterogén elemekből való összeállítását. Bibó fejében ugyanis mindezek a megközelítések nagyon természetesen összeálltak. Hadd illusztráljam ezt egy rövid idézettel. Bibó István 1947-ben a következőképpen kezdte akadémiai székfoglalóját: „Az államhatalmak elválasztásának elvé-

ben - mint a politika tudományának minden elvében - két elem keveredik egymással, az egyik az államelmélet jelenségeinek leírására irányuló törekvés, a másik az államelmélet jó irányba való terelése, a moralisták szavával élve: erkölcsös, az utilitaristák szavával: célszerű, az evolucionisták szavával: haladó, egyszóval helyes berendezésére irányuló törekvés.” Elgondolkodtató és megindító ebben a szövegben az a magától értetődőség, amellyel Bibó a különféle erkölcsi pozíciókat összebékelteti egymással. A vallás-erkölcsi, az utilitarista vagy az evolucionista Bibó szemében ha nem is egyenértékű, de ugyanannak a dolognak más-más megközelítése. Ez a dolog pedig nem egyéb, mint az (antik értelemben vett) „Jó”.

Az 1979-es év nemcsak Bibó halálának volt az éve. hanem feltámadásinak is. Hogy miért, ez legalább annyira összefügg a legújabb kor politikai szellemtörténeti el, mint Bibó István személyes életrajzával. Hiszen tudjuk, hogy a majdani *Bibó Emlekkönyv* eredetileg az élő Bibó tiszteletadásnak készült, egy olyan év-tized végén. amely egyidejűleg volt a hivatalos marxizmus összeomlásának és az új demokratikus ellenzékiesség kibontakozásának kezdete. Bibó Istvánt a hetvenes évek végén azért fedezte föl az ellenzéki Magyarország, mert a marxista szocializmushoz kapcsolódó hitek, ábrándok és gondolkodási sémák lehetetlenülése után kellett valamilyen szellemi és erkölcsi fogódzót találni. Ez Magyarországon a készülődő ellenzék baloldali hagyományait tekintetbe véve nem lehetett sem a kereszténység, sem a nemzeti radikalizmus, hanem csak valami olyan eszmerendszer, amely a nemzeti öntudatot egy liberális és ugyanakkor plebejus értelemben demokrata gondolkodásba ágyazza bele.

Bibó István műve - mint megmutattam - még abban a töredékes formában is, amely a hatvanas-hetvenes években az itthon élők rendelkezésére állt, pontosan ezt az ötvözetet kínálta. S mindezek mellett, vagy pontosabban: mindezek felett Bibó István jelkép volt, az '56 őszi nemzeti, népi, demokratikus forradalom egy személybe sűrített, életútban nyomtatott hordozója. Ki más, mint ő lehetett volna alkalmasabb arra, hogy egy útját vesztett nemzedék zászlója s ugyanakkor a különböző irányokban gomolygó törekvések egyesítője legyen? ■

OLASZORSZÁG ÉS A KÖZÉP-EURÓPAI INTEGRÁCIÓK

Az 1989-es évszám úgy fog bekerülni a történelembe, mint az az esztendő, amikor a népek áttörték a vasfüggönyt, és az erőszakkal fentartott sztálinista diktatúrák, illetve mutációik összeomlásával véget ért Európa önkényes megosztottsága. Nagyon tanulságos újra elolvasni azt a felhívást, amelyet a Magyar Demokrata Fórum-akkor ellenzéki, ma a vezető pártot - intézett 1989 karácsonyán Közép- és Kelet-Európa demokratikus pártjaihoz és mozgalmaihoz. A Manifestum Democraticum egyik bekezdése így szól: „*Kezünkben van a nagy lehetőség, hogy megszüntessük az itt élő népeket régen szembefordító ellentéteket. Ma Európa keleti felében is minden nép a lelkiismereti, politikai és gazdasági szabadság, a demokrácia, az emberi jogok és az önrendelkezés híve... A demokrácia egyik legfontosabb próbaköve a tolerancia, a más politikai nézeteket vallók, más vallásúak, a más nyelvűek - egyszóval mindenfajta kisebbség iránt. A türelem gyakorlati megvalósításának útja: a csoportok autonóm életének, önszerveződésének elismerése, a szabad fejlődés biztosítása. E társadalmakban - kívánságunk szerint - a regionális, a nemzeti és az etnikai sajátosságok tiszteletben tartásán alapuló integrációnak, valamint az önkormányzatokra épülő képviselői demokráciának kell megvalósulnia.*”

Vajon most csalódottnak kell éreznünk magunkat, mivel akkor kijelentettük, hogy a régiókban élő különböző népek évszázadok óta először ugyanazon az oldalon: a demokrácia,

a népek önrendelkezése és az emberi jogok oldalán állnak? Vajon a nacionalista türelmetlenség számtalan új megnyilvánulása (melyek közül kétségtelen a Jugoszláviában dúló háború a legriasztóbb példa, megcáfolja azt a korábbi hitünket, hogy az újonnan függetlenné vált népek képesek megragadni a történelem által felkínált rendkívüli lehetőséget, képesek elfelejteni a múltban gyökerező konfliktusait és figyelmüket egy jobb jövő felé irányítani?)

Azt hiszem, visszatekintve is igazunk van, amikor azt állítjuk, hogy 1989-ben új korszak kezdődött a világtörténelemben. Ma már az is nyilvánvaló, hogy az elmúlt évben lezajlott moszkvai puccs meghiúsulásával végleg befejeződött a második világháborút követő korszak. 1918—1920 és 1945-1947 után 1989-1991 volt századunk harmadik történelmi fordulópontja.

Bárhogyan fejlődtek is a nemzetközi politikai események 1989 karácsonya óta, és bárhogyan fejlődnek majd a századfordulóig, e századvéget a gazdasági és politikai szolidaritás gyökeresen új formáinak a születése jelzi. A kísérlet, amely arra irányult, hogy az egyéni emberi szabadságot feláldozzák a kollektívizmus, „szocialista termelés” és központi elosztás oltárán, látványosan megbukott mind általános értelemben, mint ideológiai rendszer, mind konkrét értelemben, mint a Trieszt-Szecscezin vonalon innen elterülő hatalmas területen uralkodó társadalmi rendszer. Az egész világon megkezdődött a politikai és gazdasági hatalom drámai

újraelosztása, amelyben új és régi nemzetközi jogalanyok egyaránt részt vesznek. Eközben népek és nemzeti kisebbségek folytatnak elszánt küzdelmet, hogy megszerezzék és kiszélesítsék autonómián alapuló kollektív jogaikat, és az állampolgárok a nemzetközi kapcsolatok új formáiként jelennek meg, mikor emberi jogaik teljes körű érvényesítését követelik.

Most, hogy megszűnt Európa politikai megosztottsága, sürgetővé vált egy új, az egész európai kontinens érdekeit figyelembe vevő biztonsági rendszer kialakítása, hiszen földrészünk bizonyos területein a valódi rendszerváltozás csak lassú, nem egyértelmű, visszalépésekkel teli folyamat lehet, amelyet destabilizáció, növekvő feszültségek, kiújult etnikai és kisebbségi konfliktusok és-egyesek szerint - esetleg egy új népvándorlás fenyeget. Ilyen körülmények között nagy szerep hárul a NATO-ra és annak európai pillérére, a Nyugateurópai Unióra abban, hogy biztosítsák azokat a külső körülményeket, amelyek közt a fiatal demokráciák megszilárdulhatnak. Csak összehangolt erőfeszítéssel lehet a múlthoz való visszatérésre irányuló kísérleteket és konfrontációkat kereső erőket háttérbe szorítani és a helyi konfliktusoknak élet venni.

Az új biztonsági szerkezet nem katonai formában fontos szerepet kapnak az együttműködés regionális rendszerei. Ezek a regionális szervezetek (mint az összeurópai politikai és gazdasági szerkezet alapkövei)

biztosíthatják legjobban a javulást a perifériára szorult, a fejlődés fő vonalától távolos területek helyzetében, melyek elmaradottságát vagy hátrányos, kedvezőtlen földrajzi és gazdasági körülményeik, vagy a hidegháború okozta, ezzel potenciális veszélyforrássá téve őket. A megállapítás különösen érvényes Közép- és Kelet-Európa azon részeire, ahol a kelet-nyugati szembenállás korszakát megelőzően az első világháború után megkötött Párizs környéki békeszerződések rendelkezései nyomán már jelentős nemzetközi feszültségek alakultak ki. Az ún. nemzetállamok (amelyek a valóságban a nagyvonalúan meghúzott határok következtében soknemzetiségű államok lettek) rendszere addig többnyire békében, gyakran kevert közösségekben együtt élő etnikai csoportokat fordított egymás ellen, és az új államok az önkényesen meghúzott határokkal megfosztották az említett közösségeket az évszázados történelmi hagyományokon alapuló együttműködés számos lehetőségétől, valamint az ezekhez szükséges infrastruktúrától, hiszen utak, vasutak, távközlési vonalak szűntek meg.

Napjainkban azonban, hála a politikai átalakulásnak, a regionális együttműködés újjáéled, s ez többet jelent mint egy bizonyos terület közös értékeinek és kulturális örökségének a megőrzését, vagy a különböző nyelveket beszélő etnikai csoportok számára nyújtott nyelvi és kulturális garanciákat. E folyamat segíthet a regionális öntudat kifejlesztésében vagy újjáélesztésében, a történelem számtalan fonalával összefűzött közösségek közti adminisztratív korlátok lebontásában és a nyitottság légkörének megteremtésében. A nyitottabbá válás folyamata régiókban nem korlátozódik arra, hogy lehetővé válik a szabad mozgás a határokon keresztül, hiszen ez a folyamat nagymértékben elő tudja segíteni az érintett államok belső viszonyainak demokratizálását is, annak a sokoldalú együttműködésnek a révén, ami a régiók közötti kapcsolatok segítségé-vel alakul ki.

A legtöbb kelet- és közép-európai országban megszületik a helyi önkormányzatok autonómiája, s ez lehető-

ségeket biztosít a helyi hatóságok számára, hogy révén saját mikro-külpolitikájukat bekapcsolják az összeurópai folyamatok fő áramlataiba. Azzal, hogy fölfedezik a nemzeti határokon átnyúló együttműködés lehetőségeit, ők is hathatósan hozzájárulhatnak az európai egyesülés folyamataihoz és a demokrácia alapjainak megerősítéséhez. A sokoldalú gazdasági együttműködés formái, amelyek összhangban a kisebb emberi közösségek érdekeivel és céljaival, az egyes régiókban kifejlődnek, nem összeegyeztethetetlenek magának a régióknak a központi, makrostrukturális fejlődési érdekeivel. Ellenkezőleg, sok esetben éppen ezek elégitik ki a helyi lakosság szükségleteit azáltal, hogy kiegészítik a makro-érdekeket és kitöltik a kereteket, melyeket a központi hatóság szab meg a számukra.

A különböző régiókban élő közösségek az önszerveződésnek és az identitástudat megszerzésének eltérő fokain állnak, és különböző mértékben részesülnek azokból a forrásokból, amelyek politikai és gazdasági fejlődésüket biztosítják: a regionális öntudat is kifejezi a régiók közötti különbségeket. Bizonyos esetekben ez a központi államhatalmat társadalmi és helyi feszültségekkel szembesíti, Kelet-Közép-Európában etnikai, nemzetiségi és nyelvi feszültségekkel, más esetekben viszont éppenhogy segítheti a központi hatalmat az efféle feszültségek enyhítésében. Az Alpok-Adria Együttműködés, amely több, mint tíz éven át fejtette ki tevékenységét Magyarország nyugati határain keresztül, sikeresen járult hozzá ahhoz, hogy biztosítva lássuk a soknemzetiségű területen élő kisebbségek jogait. Ugyanakkor a határokon átnyúló együttműködés megszervezésének pusztá gondolata is sajnálatos aggodalmakat váltott ki szomszédaink némelyikében, úgyhogy a folyamat jelenleg nem tud mindenütt kibontakozni. Az egy régióban élő különböző népek és kisebbségek közötti regionális együttműködési törekvések is azt mutatják, hogy a nemzeti és etnikai feszültségek bujtása és felnagyítása mögött nem helyi, hanem központi politikai erők állnak.

A magyarság geopolitikai helyzete - mi. magyarok az Európát „meg-

osztó” és ugyanakkor egyesítő kulturális és vallási vonzáskörök két nagy történelmi központja közti metszsvonalon élünk (a római katolicizmusra és az ortodox vallásra gondolok) - azt jelenti, hogy számunkára nem csupán lehetőség, hanem parancsoló szükségszerűség, hogy egy sajátos kísérleti laboratórium szerepét töltsük be a keleti-nyugati megosztottság áthidalásában, a modernizációban és nem utolsósorban az Európához történő visszatérésben. Magyarország számára Közép-Európa újjáéledésének folyamata magában foglalja azt a lehetőséget, hogy leküzdjük a történelmileg kialakult határszél-helyzetből adódó hátrányainkat, és azáltal, hogy együttműködünk a régió más népeivel, megalkossunk egy olyan fejlődési modellt, amely sajátos közvetítő szerepet és missziót tölthet be Európában. Így az ország kiegyensúlyozott és dinamikus fejlődés szintjére maradhat, és a saját javára használhatja fel azokat az előnyöket, melyeket a békés, szerves fejlődés mindig is biztosít az ilyen területek számára.

Az Alpok-Adria Együttműködés (AAE) eredetileg különböző társadalmi, politikai és gazdasági rendszerű régiókat egyesített. Észak-Olaszország, Ausztria és Bajorország tartományait, Horvátországot és Szlovéniát, majd az 1980-as évek közepétől Magyarország délkeleti megyéit (Zala, Vas, Somogy, Baranya, Győr-Sopron) foglalta magába. Ez a regionális együttműködési kezdeményezés 1978-ban, húsz évvel a Közös Piacot létrehozó Római Szerződés után jött létre, az Európa Tanács támogatásával, egy osztrák (Stíria) és két észak-olaszországi tartomány (Friuli-Venezia és Giulia és Veneto) közti együttműködés megteremtésével, és ma már 18 regionális önkormányzat tartozik hozzá. A magyar megyék bevonása az Alpok-Adria tervbe olyan jelenségnek bizonyult, amely élesen szemben állt a Varsói Szerződés országainak hagyományos blokkfegyelmével, s merőben különbözött az állami ellenőrzés alatt álló regionális hatóságok minden „külpolitikálgatásától”. Az AAE célja a történelmileg és geopolitikailag megosztott Közép-Európa politikailag eltérő és etnikailag nem egységes

Velence, a Szent Márk tér

régióiban az volt, hogy megszüntesse a hidegháború által teremtett megosztottságot: felülről azzal, hogy harmóniába hozza a régiók fejlődését, a környezetvédelmi és gazdasági terveket, alulról pedig azzal, hogy polgári közösségek közt mikro-regionális együttműködést létesít, és ezzel előkészíti a talajt egy páneurópai „elő-integrációhoz”, amelyben nincsenek blokkok és kibékíthetetlen eszmerendszerek. Semmi kétség, hogy ez a szervezet, amely úgy indult, mint egy a Kelet- és Nyugat közti határokat átívelő regionális együttműködés tipikus példája, szintén hozzájárult a második világháború után kialakult európai szerkezet erőzójához és az európai és nemzeti identitás értékeinek erősítéséhez.

Az AAE kedvező tapasztalataiból következő szerves fejlődés eredményezte azt, hogy az Olaszországot, Magyarországot, Ausztriát és Jugoszláviát egyesítő kormányközi együttműködés új szellemi és tartalmi formát tudott ölteni. Amikor 1989 novemberében Budapesten letették a négyoldalú együttműködés alapkövét, elsősorban Olaszország és Magyarország fogalmazta meg világosan azt a szándékát, hogy a kezdeményezést a katonai és ideológiai blokkok meghaladására használják.

A demokratikus folyamatok felgyorsulása Európában azt a kérdést is

felvetette, hogy vajon annak a közép-európai kezdeményezésnek, amelyet a blokkok közötti szakadék áthidalására hoztak létre, mennyire van létjogosultsága most, hogy az alapításkor kijelölt cél elvesztette érvényét. Politikai szinten az új demokráciák érdekelttségét az együttműködés iránt az mutatta, hogy 1990-ben Csehszlovákia felvételével a regionális kezdeményezést Pentagonálévá alakították, majd 1991-ben, amikor Lengyelország is belépett, Hexagonálévá bővítették.

A drámai fejlemények, amelyek azt követték, hogy Horvátország és Szlovénia 1991 közepén kinyilvánította függetlenségét, s amelyek 1991 második felében a véres háborúba torkolltak, nem hagyhatták érintetlenül Jugoszlávia szerepét, amelyet a most már Hexagonale nevet viselő regionális együttműködési hálóban játszott. Az egyik első reakció az volt, hogy a tagállamok kérésére Jugoszlávia korábban átadta az elnökséget Ausztriának (1992. június vége helyett 1992. január 1-én). Ezt a Hexagonale másik öt résztvevőjének az az egyhangú véleménye motiválta, hogy egy olyan ország, amelyik saját magával háborúban áll. képtelen hozzájárulni a régió stabilitásához - pe-

dig az a feltétel ott szerepelt a velencei csúcstól megfogalmazott együttműködési alapelvek között.

Mind a horvát, mind a szlovén külügyminiszter hivatalos levélben kereste meg minisztertársait az öt partnerországban, és formálisan is folyamodott a Hexagonale tagságáért. Az érintett felek a felvételi kérelmet komolyan fontolóra vették, és a választ a már említett velencei konzultáción fogalmazták meg: az Ötök üdvözltek a két köztársaság részvételét a különböző munkacsoportok gyakorlati tevékenységében, ugyanakkor azt is aláhúzták, hogy ha ilyen kérelmek érkeznek Jugoszlávia más részeiből, azokat is hasonlóképpen fogják elbírálni. A Hexagonale végső összetétele, amely most a Közép-európai Kezdeményezés elnevezést kapta, akkor dől majd el, ha a különböző nemzetközi fórumokon lezárulnak a tárgyalások annak az országnak a jövőjéről, amelyet évtizedekig Jugoszláviának hívtak.

Olaszország, az Európai Közösségek egyik alapító tagja, számos európai gazdasági és pénzügyi játszik aktív szerepet. Dinamikus gazdasági fejlődése révén sokat tud segíteni partnereinek, amelyek azzal a hatalmas feladattal küszködnek, hogy megteremtsék a piacgazdaságot és átalakítsák a tulajdonviszonyokat.

Kétségtelen, hogy kezdettől fogva Olaszország volt e regionális együttműködés vezető, hajtó ereje mind a négy, öt, majd hat dimenzióban, s az is kétségtelen, hogy az is marad. Az olasz elnökség idején (ami az éves rotációnak megfelelően a Pentagonále külügyminiszterek 1990. augusztus 1-én megtartott velencei csúcstalálkozójától az 1991. július 26-27-én lezajlott dubrovnikai csúcsig tartott, amikor is Jugoszlávia átvette az elnökséget) kapták a különböző munkacsoportok működésükhöz a legnagyobb ösztönzést. Az elmúlt két évben figyelemre méltó munka folyt a szakértői területeken, és az eddig lezajlott események alapján világossá vált, hogy Olaszország jóval a többi állam előtt jár a „költészes” programok magára vállalásában. A hexagonále országok közötti gyakorlati együttműködés egészen addig terjed, hogy összehangolják európai technikák és technológiák alapuló infrastrukturális fejlesztési programjait, vagy helyreállítják és kiszélesítik a hír- és távközlési kapcsolatokat olyan régiók között, amelyek történelmileg és földrajzilag összetartoznak. Nagyszabású beruházási tervek

készülnek a közlekedési hálózat fejlesztésére, így az Adriát és a Baltikumot összekötő, Magyarországon áthaladó autópálya és olyan utak kiépítésére, amelyek Triesztet és Budapestet Ukrajnával, a közép-európai fővárosokat a dalmát tengerparttal kötik össze.

Az infrastruktúra, a hír- és a távközlés, a kultúra finanszírozása és a kis- és középméretű vállalatok támogatása elképzelhetetlen a különböző nemzetközi pénzüzetekkel való hathatós együttműködés nélkül. Ilyenek a Világbank és az Európai Beruházási Bank, elsősorban azonban az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EUFB), amely már kinyilvánította együttműködési szándékát. A legjelentősebb feladat, amit eddig az olaszok magukra vállaltak, az, hogy munkakapcsolatba lépnek az EUFB-bal, és fedezik ennek a kezdeti költségeit.

A Hexagonále kezdeményezés segít Magyarországnak és a hatoldalú együttműködés többi résztvevőjének, amely az Európai Közösségek

teljes jogú tagjává kíván válni, hogy összehangolják az áruszállítással, távközléssel, egészségüggyel, oktatással stb. kapcsolatos belső rendelkezéseiket a Közösségek ilyen szabályaival - ez pedig jelentősen lerövidítheti a teljes jogú tagsághoz vezető utat és időt. Magyarország, a Cseh és Szlovák Köztársaság és Lengyelország, mint hexagonále országok és olyan államok, amelyek a demokratikus fejlődés homlokerében állnak, jelentős lépést tettek afelé, hogy utolérjék Európa fejlettebb régióit, amikor felvételt nyertek az Európa Tanácsba és az Európai Közösségekkel aláírták a társulási szerződésről szóló megállapodást. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a teljes jogú EK tagsághoz szükséges feltételek mindhárom országban egyszerre érnek majd meg.

A régióban létrejön együttműködés új formái, azonkívül, hogy hatásal vannak az állami szintű külügyekre, teret nyitnak a régiók, a tartományok, sőt a városok közti kapcsolatoknak (Magyarország és Ausztria, Magyarország és Szlovénia, Magyarország és Horvátország, Magyarország és a Cseh és Szlovák

Trieszt, a Piazza dell'Unitá

Köztársaság stb. között, az Alpok-Adria Együttműködésben, a testvérvárosi kapcsolatokban), segítik a vegyesvállalatok, kerületfejlesztési együttműködések, szabadkereskedelmi zónák létrehozását, és erősítik a kulturális és más kapcsolatokat. Mindez pedig megkönnyíti az Európai Közösségekhez mint vonzasközpontozóhoz való alkalmazkodást.

Némi átfedés van a Hexagonále és az úgynevezett Visegrádi Hármak (Magyarország, a Cseh és Szlovák Köztársaság és Lengyelország) együttműködési területei és céljai között, így a teljes jogú EK tagság eléréséhez szükséges bizonyos lépések és feladatok összehangolása téren és a különböző EK előírások bevezetésére való felkészülésben. A Hexagonále keret azonban nem zárja ki, hogy a három ország között speciális kapcsolatok létesüljenek.

Az európai kultúra és kereszténység „választóvonalán” elhelyezkedő három ország érdekközössége a 14. századra nyúlik vissza. Az akkori kor Közép- és Kelet-Európájának három meghatározó uralkodója - a magyar Károly Róbert, a cseh „lovagkirály” Luxemburgi János és a lengyel Piast dinasztiából származó Nagy Kázmér - számos politikai és gazdasági megállapodást írt alá Visegrádon az 1335-ben megtartott találkozón. Többek közt létrehoztak egy politikai és gazdasági szövetséget, amely Bajorországot is magában foglalta. Évszázadokkal később, 1991. február 15-én ugyanannak a három országnak a vezetői találkoztak ugyanott, és adtak ki egy közös közleményt fokozott együttműködési szándékukról. A három kelet-közép-európai országot, melyek mindegyike a gazdasági fejlődésnek közel ugyanazon a fokán áll, elsősorban közös feladataik egyesítik: a korábbi totalitárius rendszer végleges felszámolása, a demokratikus intézmények létrehozása és a modern piacgazdaság feltételeinek megteremtése. Mindhárom országban és többé-kevésbé egyazon módon és időben kerültek előtérbe azok a biztonsági kérdések, melyek a Varsói Szerződés, a szovjet hegemonián alapuló korábbi szövetségi rendszer felszámolásából fakadnak, azok a nehézségek, amelyek a KGST megszű-

nését követően a piacgazdaság bevezetését kísérik, és azok a problémák, amelyek a szovjet csapathívásokat követik.

A három közép-európai ország különösen nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy a NATO, az euro-atlanti biztonság legfőbb letéteményese rájuk is kiterjessze védőernyőjét, vagy garantálja ennek a három országnak a biztonságát is abban az átmeneti időszakban, amelyben még nem alakul ki egy, az egész európai kontinenst átfogó rendszer. Jó kiindulási alapnak tekintették a Baker-Genscher tervet, a római NATO értekezlet eredményeit és az Észak-atlanti Együttműködési Tanács megalakulását - bár ezek még mind messze nem elégitik ki a három ország biztonsági igényeit.

Az EK Maastrichtban döntött arról, hogy erősíteni kell a Közösségek katonai szervezetének és a NATO európai pillérének, a Nyugat-európai Uniónak a szerepét, s ez azt jelenti, hogy az Uniónak jelentős feladat jut az összeurópai biztonság létrehozásában és garantálásában nemcsak az EK tizenkét létező tagállama, hanem a Visegrádi Hármakhoz hasonlóan belépni szándékozó államok számára is. Így Magyarország esetleg teljes jogú NATO tagsága nem jelentene veszélyt a kelet-európai régió stabilitására nézve. Ezt a gondolatot erősítendő fordítunk különös figyelmet arra, hogy a szomszédos kelet-európai országokkal, mindenekelőtt Ukrajnával fejlesszük kapcsolatainkat.

Ma a határokon átívelő kis- és közép-regionális szerveződésekre nagyobb szerep hárul, mint valaha, mivel ezek jelenthetik a Kelet- és Délkelet-Európában már létező és most alakulófélben lévő államok közötti együttműködés alapjait. A kommunista rendszerek összeomlása bizonyítja, hogy a makro-szintű integráció Kelet-Európában sikertelenné bizonyult, ma pedig a nemzeti önrendelkezésre irányuló törekvések szabnak gátat minden új szuperintegrációnak. bármilyen legyen is a szellemisége és tartalma. A felülről irányított szerveződésekkel szemben azonban óriási mértékben megnőtt az esélye az alulról építkező együttműködéseknek, amelyek a ké-

sőbbiekben egy makro-integráció alapjait jelenthetik. Amint a volt Jugoszlávia és Szovjetunió területén formálódó államok nemzetközi elismerést nyernek, decentralizált döntéshozó mandátumaik széles és rugalmas lehetőségeket teremtenek ahhoz, hogy az államalakulatok közti viszonyok új alapokra kerüljenek.

A regionális és a szubregionális együttműködésben részt vesznek olyan államok és területek is, amelyeknek érdekei esetleg csak részben esnek egybe, s így az egyik vagy másik fél ellentétes érdekei vitákat és feszültségeket eredményezhetnek. Ennek világos példája a bőszi vízlépcső megépítésének terve, ahol a magyar parlament és a szlovák kormány álláspontja alapvetően különbözik. Azután, például, nem minden ország kezeli a nemzeti kisebbségek kérdését azonos módon, s ez ugyanúgy viták forrása lehet. Úgy vélem azonban, hogy a regionális és szubregionális kezdeményezések sikeres működése megkönnyítheti a felmerülő aggodalmak és problémák ésszerű kezelését, és elvezethet azok sikeres megoldásához.

Végso soron egyértelműen állíthatjuk, hogy az együttműködés eszméjének terjedése kontinensünk keleti felében visszafordíthatatlan, objektív folyamat, ennek gyorsaságát azonban behatárolja az etnikai feszültségek felszínre törése, amelyeket évtizedeken keresztül senki sem kezelt, s amelyeken Nyugat-Európa már sikeresen túljutott. Bár a tisztázatlan kérdések és feszültségek állami szinten olyan tényezők, amelyek az integráció ellen hatnak, a történelmi hagyományokon alapuló kis- és közép-szintű határmenti együttműködésben megoldást nyerhetnek. Ugyanakkor az emberiséget szorongató világméretű problémák (környezetvédelem, elszegényedés, gazdasági csőd stb.) kezelésének és megoldásának kiáltó szükségessége állami (vagy utódállami) szinten önmagában is integráló tényező a mai megváltozott nemzetközi körülmények között. Nem létezhet olyan, az ország és a világ jövője iránt felelősségét érző politikus, aki elmulasztaná, hogy megragadja azt a történelmi lehetőséget, amit ez a szükségessé-
rűség kínál. ■

EGY ÉVVEL A VISEGRÁDI CSÚCS UTÁN

Amikor 1991. február 15-én Visegrádon Magyarország, Csehszlovákia és Lengyelország vezetői kézjejükkel látták el az új közép-európai megállapodás alapító dokumentumait, az esemény megfigyelőinek egy része döntő fordulatot látott benne az államok jövője szempontjából Európa eme részén. Am voltak, akik kommentárjaikban nem rejtegették általános természetű kétségeiket vagy különös kifogásaikat. Bizonyos távlatból, egyéves tapasztalatok birtokában, kimondhatjuk: mindkét megközelítésnek megvolt és megvan a maga objektív létalapja. 1991 februárjában a formálódó közép-európai együttműködésnek - összehasonlítva pl. az Északi Tanáccsal vagy a Pentagonáléval — nem volt ugyanis sem saját történelme, sem komolyabb előzménye, az akkori és jövőbeni állapota pedig legalább ugyanannyi reményt, mint homályt és kérdőjelet tartalmazott. Ebből a szempontból a visegrádi ceremónia betetőzést és kezdetet is jelentett, a közös pontok meghatározását és az eltérő nézetek, mélyebb dilemmák elismerését.

Remények és csalódások

Az 1989-es év, melyet még árnyalt elemzők is a „csodák évének” neveztek, jelentősen hozzájárult a regionális együttműködés, sőt, egyes programokban a közép-európai integráció gondolatának széles körű újjászületéséhez. Ha korábban az ilyen típusú koncepciók mindegyikét az intellektuális, inkább a „történelmi-irodalmi-művészeti”

elit egy részét, mintsem profi politikusokat foglalkoztattak, az 1989-es közép-európai változások viszonylagos hasonlóságai és kölcsönös kapcsolódásai a térség átlagembereinek figyelmét is felhívták népeik történelmi egymásra utaltságára, együttműködésük szükségességére.

Az akkori lelkesedés azonban nem lépte túl a korábbi korszak antikommunista ellenzéki szolidaritás politikai kereteit. Bár 1989-től a közép-európai együttműködés eszméjét régi barátok - volt foglyok, internáltak, disszidensek - kezdték a valóságba átültetni, de találkozóikat, ha már nem is titokban, de továbbra is olyan helyeken és olyan formában tartották csak meg, melyeknek nincs formális értéke a világ realpolitikai normái szerint.

A gyakorlati közeledést nehezítették a térség országaiban végbe menő változások eltérő körülményei is. Csehszlovákiában, de főleg Magyarországon a régi rendszer szerkezetének lebontása a legfelsőbb képviseleti és végrehajtó testületi szintig csak 1990 tavaszán-nyarán történt meg. Addig egyrészt a belső eseményekre összpontosítottak; másrészt mivel tanácsokért, tapasztalatokért és segítségért gyakorlatilag csak a Nyugathoz fordultak, és mert a korábbi korszakból származó személyes ellenzéki kapcsolatok erejére bízton számítani véltek, a térség államainak (elsősorban Len-

gyelországnak) új politikai elitje és a hozzájuk kapcsolódó mértékadó társadalmi kommunikációs eszközök gyakran nem értékelték megfelelően a közép-európai együttműködés útján felmerülhető nehézségeket. Deklaratív, rámutató és verbális hivatkozások a közép-európai sorsközösségre sokszor eltakarták többek között az alábbi *korlátokat* is:

- az új elit az ellenzékben született. közép-európai együttműködési koncepciójuk, magán viselve a születés jegyeit, töredékes és részben negatív volt: a kommunizmussal (totalitarizmussal) és a Szovjetunió e térség országai feletti világalmai törekvéseivel szembeni általánosan elfogadott ellenállásra korlátozódtott. A mélyebb ideológiai közelség a régió államaiban csak a független szellemi-politikai elit egyes rétegei között jött létre, ezek a saját körükben zajló kapcsolataikat hajlamosak voltak időnként úgy kezelni, mint a nemzetek általános óhajának kisu-gárzását;

- társadalmi szinten - az 56-os magyar október típusú történelmi át-törés momentumain kívül - erősebb közösségi érzésről Közép-Európában nehéz volna beszélni. A kedveltségnek és a sztereotípiáknak itt évek óta megvolt a talaja, a kommunizmus korszaka pedig csak termékenyvé tette. A pusztítás műve még az olyan komoly történelmi alapon nyugvó jelenséget sem kerülte el, mint a lengyel-magyar barátság (jellemző egyébként, hogy erről gyakrabban szóltak a magyar szerzők, például Kiss Gy. Csaba vagy Kende Péter). A látszat ellenére - például tömegturizmus - egymás

kölcsönös ismerete hallatlanul alacsony színvonalon volt ahhoz képest, hogy az érintett népek milyen közeli szomszédságban éltek. S amíg Lengyelországban elsősorban a tudatlanság fenntartásában és a sajátos, gyanúsán konfliktusmentes régiókép bemutatásában voltak vétkesek a kommunista médiák, addig a Moldova és a Duna menti rezsim - a Szolidaritás példájától tartva - egyenesen a lengyelelles propaganda legkörnyfontabb módszereit alkalmazta. S mindez a tömegek mentalitásában nem csekély nyomot hagyott.

A lengyelek többségének beállítottága egyébként is eltért a térség más népeitől. Jóllehet nem volt idegen tőlük valamifajta lekicsinylés vagy inkább talán patriarchális vonás, de mégis a déli szomszédokhoz való közeledésben látták annak a legbiztosabb eszközét, hogy megszabaduljanak a „lengyel geopolitika” régebbi és újabbkori átkaitól. Lengyelországban a nyolcvanas években magyarokkal, csehekkel és szlovákokkal rokonszenvezni viszonylag kényelmes és a társadalom által elfogadott álláspont volt. Magyarországon és Csehszlovákiában sokkal nehezebb volt barátságos érzéseket mutatni a lengyelek iránt, az ilyen magatartás a hatalom zaklatásaival szembeni bátorságot követelt, és a környezetben sem mindig talált megértésre;

● az esetleges közép-európai megegyezés mérhetőbb alapjai is hasonlóan gyöngék voltak. A KGST keretén belüli „együttműködés” inkább eltávolított bennünket egymástól, mintsem közelített volna. A keleti blokk országai egy sugaras rendszert hoztak létre, Moszkva központtal. Az árucserre Közép-Európa szóban forgó államai között mozgott (azóta pedig 10 százalék alá esett);

● nehéz volt elkerülni a geopolitikai különbségeket. A déli szomszédokhoz való közeledésben különösen Lengyelország volt érdekelt, tekintettel az egyesülő Németországhoz és a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolatokra. Például Magyarországon a közép-európai integrációs elképzelések gyökereinek már más forrásai lehettek, hiszen Németországgal még közös határai sincsenek, viszont egy sereg közös kulturális hagyomány-

mánnyal, kiváló kapcsolatok időszakával és a mai Európa néhány problémájában (kisebbségi kérdés) hasonló állásponttal rendelkeznek.

Magyarországnak és Csehszlovákiának a Szovjetunió geopolitikai optikáján keresztül is más volt a helye. Az erős gazdasági függőségük tudatában (nyersanyagok, exportlehetőségek) Moszkva már régen más elvek szerint kezelte őket, mint Lengyelországot. Több szakmai tekintély szerint ez a két ország a Szovjetunió közvetlen előterületén kívül feküdt.

Ezenkívül érdemes emlékezni arra, hogy 1989-90-ben még egy tényező szólhatott az új regionális kapcsolat létrehozása iránti gyors elkötelezettség ellen. Magyarországon és Csehszlovákiában nagy reményeket fűztek ugyanis ahhoz, hogy a „visszatérés” Európába e két ország számára sokkal egyszerűbb, gyorsabb és simább lesz, mint Lengyelország számára, amelyet a nyolcvanas évek „fekete propagandája” nemegyszer úgy kezel, mint ha a civilizációs-politikai fejlődés tekintetében Közép-Európán kívül, a Balkánnal és az orosz Kelettel volna egy sorban. Prága hangsúlyozta nyugati irányú földrajzi fekvését, a háború közötti időszak demokráciáját és eredményes gazdaságának tradícióját, az ország magas szintű munkakultúráját; Magyarország ausztriai kapcsolatait, valamint a hatvanas évek közepén elkezdett, korlátozott piaci reform örökségét. És ez a két ország talán jobban számíthatott a szükséges változások folyamatában Németország komoly segítségére, mint Lengyelország.

Amikor tehát 1990 nyara és ősze a három ország külügyminisztériumában fárasztó egyeztetésekkel és a ma már visegrádi néven ismert nyilatkozat szövegének finomításával telt el, a külső szemlélő úgy láthatta, hogy az említett, valamint egyéb akadályok a háromoldalú együttműködés eszméjét csaknem teljesen eltemetik (lásd Stefan Bratkowski híres írását a közép-európai mítosz végéről). A végbemenő folyamatokban, valamint a pesszimista jövőképben több újságíró a régió a két világháború közötti helyzetének egyszerű folytatásától tartott.

Ezzel egyidőben azonban más események is zajlottak, amelyek kedvezően befolyásolták Budapest, Prága és Varsó kapcsolatainak szorosabbá fűzését.

A kezdet és a további dilemmák

1990 vége felé a szovjetunióbeli reformok érezhetően lelassultak, és az „Európát Kaliforniától Vlagyivosztokig” jelszó egyre inkább kezdte elveszíteni maradék értelmét. A Nyugat figyelme így visszatért Közép-Európára, ahol a többé-kevésbé bátor piaci reformok és változások egybeesése következtében a Nyugat szemében a régiónak szánt segítség növelésének lényeges feltétele lett a közép-európai államok együttműködése, valamint a viszonyok békés fejlődése az Oderától és Lajtától keletre fekvő területen. A Nyugat - elsősorban pedig az Egyesült Államok - akarata erősebben esett latba, mert a következő hónapok azt a meggyőződést segítették elő az övezet új kormányzó elitjében, hogy az Európába való visszatérés nem lesz könnyű séta, a németek viszont - a volt NDK-ban lezajló integrációs folyamatok nehézségei miatt - ezt a tervet kisebb mértékben tudják majd támogatni, mint azt némely helyen feltételezték.

Az 1991. február 15-i budapesti-visegrádi csúcs kettős módon zárta le tehát az illúziók korszakát. Részben végérvényesen rámutatott a régi, utópisztikus egység, a közép-európai konföderáció gondolatának alkalmatlanságára, részben megintgatta az egyéni európai „versenyfutás” gyakorlatának lényegét, hogy meg lehet előzni a konkurenseket.

A lengyel külpolitika számára a „háromszög” működésének kezdete komoly eredmény volt. A lengyel-szovjet tárgyalások nehéz perceiben, a bonni kapcsolatok dinamikájának átmeneti gyengülése pillanatában Lengyelország - még a Pentagonnál is kívül - megtalálta az egyik lényeges támpontját saját intézményes jelenlétének az új Európában.

A „csúc” gyümölcse három formában mutatkozott: először a három ország nyilatkozatában, másodszer a találkozó során hivatalosan kihirdetett megállapodásokban, harmadszor - Visegrád után közvetlenül egy héttel - Varsó, Prága és Budapest közötti együttműködés első bizonyítékaiban (a Varsói Szerződést és a KGST-t illetően). Úgy tűnik, hogy a többoldalas nyilatkozat máig leglényegesebb mondata az a megállapítás, amely leszögezte: „az erők koordinálása *növeli* esélyeinket a kívánt eredmények elérésében” és közelebb hozza „a célok megvalósítását” - köztük a legfontosabb a „teljes bekapcsolódás Európa politikai, gazdasági, biztonsági és jogi rendszerébe”. A dokumentum további részében a három állam vezetői elismerték az *alapértékek közösségét*, valamint a *házájukban végbemenő folyamatok hasonlóságát*. A fentebbi megállapításokat nem lehet csupán egy jegyzőkönyvi mondatként kezelni - a visegrádi „hármak” össze kívánják hangolni erőfeszítéseiket az európai intézmények viszonylatában, konzultálni óhajtanak a biztonsági kérdésekben, támogatni akarják a nem kormányzintű kooperációkat, valamint a gazdasági és ökológiai együttműködést, fejlesztés-

A csúcstalálkozó tárgyalásainak megkezdése előtt. A kép előterében Lech Walesa, Göncz Árpád, Václav Havel és Antall József

teni kívánják a kommunikációs hálozatokat (különösen az észak-déli vonalon), támogatni akarják a kisebbiségeket.

Az aláírt dokumentumok tartalmánál és az egyéb megállapodásoknál nem kevésbé volt fontos a csúcslétköre. A találkozó folyamán a növekvő kölcsönös megértés megmutatta, valójában milyen keveset tudnak még az országaink szorosan vett vezető elitjének képviselői is a szomszédok problémáiról és nézeteiről, és milyen jelentős gondolkodási hasonlóságot tár fel a közvetlen beszélgetés alkalmá.

Visegrádon elfogadták, hogy az együttműködés elsőrendű célja a törekvések összehangolása révén a térség államainak teljes körű integrálása a nyugat-európai intézményekbe. A nyugat-európai rendszerrel való integráció egyértelműen arra mutatott, hogy a „hármak” célja Közép-Európában nem egy különálló, elszigetelt minőség létrehozása, hanem éppen ellenkezőleg - a térséget a Nyugattól elválasztó szá-

mottevő különbség minél előbbi kiegyenlítése. (Különösen a magyar diplomaták hangsúlyozták a közép-európai együttműködés túlságosan szorossá fűzésének veszélyeit, ami esetleg érv lehetett azok számára, akik késleltetnék teljes jogú belépésünket például az EGK-ba.)

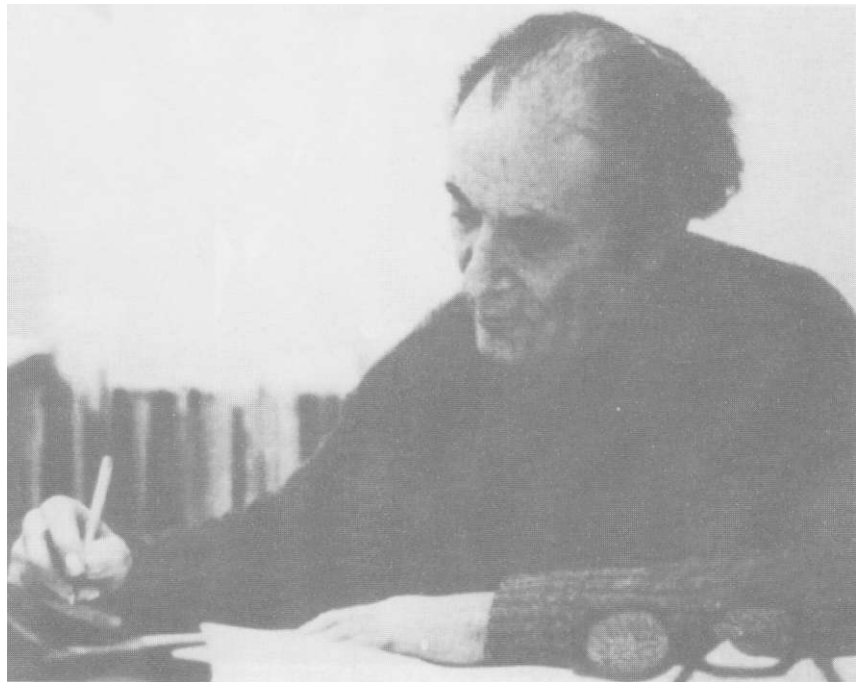
Általánosan elmondható, hogy a Visegrádon elfogadott programban számos olyan cél és feladat foglaltott, melyeknek elérése, megvalósítása csupán hosszabb, tudatos kooperációnak eredménye lehet. De ugyanakkor a közép-európai együttműködés egyéves funkcionálásáról levont következtetések birtokában talán többen és talán jobban látjuk, hogy egyrészt a hármak közötti kapcsolatok a Nyugat szemében máris mércéjévé váltak ezen országok általános együttműködési készségének-képességének, másrészt a kulcsfontosságú problémákat érintő információk és tapasztalatok cseréjének dinamizálása, mindenekelőtt pedig kiszélesítése a „háromszög” térségében a piaci és rendszer-reformok nem egy esetben sokkal eredményesebb bevezetésének máig kihasználatlan erőforrása maradt.

(A cikk második részét következő számunkban közöljük.)

A nyugat-európai közvélemény lassacskán kénytelen tudomásul venni, hogy új forradalmi szakaszba léptünk a mi civilizációnk történetében, és hogy ebben az új szakaszban egytől egyig felül kell vizsgálnunk a forradalom értékeit és intézményeit, akár Karl Marx, akár Friedrich Nietzsche jövendölte meg őket. Márpedig ha igaz, hogy a szemünk előtt lezajló forradalmaknak vajmi kevés közülük van e vészmadarak által megjósoltakhoz, abban mégiscsak hasonlítanak a múlt nagy forradalmaira. hogy már rögtön kitörésük után olyan sajátos dinamizmusra, ellenállhatatlan lendületre tesznek szert, amelynek következményeként sorra falják fel gyermekeiket, sőt nemritkán apáikat is. Hogy csak a XX. századi forradalmakat említsük: az első orosz forradalom Kerenszkijt falta fel meg a mensevikeket, a második pedig, a mostani, máris felfalta Gorbacsovot. A mérsékelt reformkommunisták a többi szocialista országban is egykettőre kisodródtak a margóra. Ahogy. semmi kétség, marginalizálódni fognak közvetlenül követőik is.

Mindez 1989-ben kezdődött; ettől az időtől fogva olyannyira felgyorsult a történelem, olyan sebességgel követték egymást az események, hogy a hét végén készülő helyzetértékelő kommentárok a következő hét elejére már teljesen elavultak. Ezért csak nagy óvatossággal vázolhatjuk fel, miféle forgatókönyveket tartogat a jövő.

Kezdjük Nyugat-Európával, az Európai Közösséggel. A maastrichi konferencia, igaz, jelentős előrelépés a monetáris egység felé, de nem a politikai és katonai egység felé. Kérdés, hogy a nyugat-európai országok képesek lesznek-e valaha is a nemzetek feletti intézmények, az európai államszövetség létrehozására. És itt korántsem csak az angolok gördítenek akadályokat e terv megvalósulása elé. Németország egyesítése és a Szovjetunió széthullása ugyanis merőben új helyzetet teremtett, és az új helyzet miatt, ha lehet, még sürgősebb és még nehezebb az Európai Közösség megerősödésével

EURÓPA, KÖZÉP-EURÓPA, OROSZORSZÁG

és kiszélesítésével kapcsolatos problémák megoldása. A közösség a francia-német megbékélés jegyében jött létre. Márpedig a közelmúltban eltűntek azok az előfeltételek, amelyekre De Gaulle és Adenauer a francia-német barátságot alapozta. Legelőször is: annak idején a Szövetségi Köztársaság gazdasági és pénzügyi hatalmát a kizárólagosan birtokolt francia atomerő ellensúlyozta. Másodsor: a német terjeszkedésnek az a Szovjetunió vetett gátat, amely - a cári örökség mellett - Kelet-Németországot, Közép-Európát és a Balkánt is ellenőrizte.

Jelenleg a francia atomerő minden értelmét elvesztette, és ma már a Szovjetunió nem nagyhatalom és nem tényezője semmiféle egyen-

súlynak. A jugoszláviai válság kemény erőpróba elé állította a Közösséget, feltételezhetően az Egyesült Államok nem kis örömére. És ha Oroszországot is katonai konfliktus állítaná szembe Ukrajnával? Vajon hogyan hangolnák össze Bonnban, Londonban és Párizsban a hegedűket? Akármilyen megdöbbentő, de minden esély megvan arra, hogy Németország vezető szerepre tegyen szert a Közösségben, és hogy olyan német Európa bontakozzék ki, amely egészen az Uráig, illetve - a Balkánon át - egészen a közel- és közép-keleti államokig terjeszti ki fennhatóságát.

Ennek a veszélynek és a robbanás veszélyének is csakis oly módon lehetne elejét venni, hogyha Francia-

országban is mozgósítanánk a kreatív energiákat, hogyha sikerülne úrrá lenni a félelmeken, és ha sikerülne Németországot Nyugat-Európához, Nyugat-Európát pedig az Egyesült Államokhoz csatolni, hogyha meg tudnánk szabadulni a nemzetállamok Európájának De Gaulle-i elképzeléseitől, mert az ehhez való ragaszkodás csak megerősíti Németországban a nemzeti politika, illetve a tisztán német politika folytatására irányuló törekvéseket.

Nehéz választás előtt vagyunk, és a választás régi félelmeket, mélyen gyökerező ellenérzéseket kelt életre. Márpedig a félelem nemcsak az egyén, hanem a nemzet életében is rossz tanácsadó.

Térjünk rá Közép-Európa nemrég felszabadult országaira. Közülük hárman indultak el a demokrácia útján, s kopogtatnak máris bebocsájtásért a közösség kapuján. De még ebben a három országban is meglehetősen törekény a demokrácia, a gazdaság ziláltsága és visszaesése miatt. Nyugat-Európának előbbutóbb be kell látnia: Csehszlovákiában, Lengyelországban és Magyarországon, továbbá Romániában, Bulgáriában és Albániában csakis akkor konszolidálódhat a helyzet, ha ugyanolyan segítséget kapnak Nyugat-Európától, mint amilyen segítséget kapott annak idején a náci uralom alól felszabaduló Nyugat-Európa a Marshall-terv formájában. Mert ha magukra hagyják őket, ezek az új demokráciák esetleg nem a liberalizmus meg a piacgazdaság, hanem valamilyen állami tekintélyuralom felé veszik az irányt. Ennek a fejlődésnek már észlelhetőek az előjelei.

Az is kérdés, hogy mi lesz a jugoszláv drámának a kimenetele. Ezt a drámát, ha politikailag egységes, könnyűszerrel elkerülhette volna a Közösség, hiszen éppen úgy felléphetett volna a szerb agresszor ellen, mint ahogyan az Egyesült Államok meg az ENSZ lépett fel Irak ellen - gazdasági szankciókkal, olajembargóval, továbbá az iraki légierő és hadiflotta megbénításával. Így azon-

ban a szerb tábornokok, kihasználva az Egyesült Államok és a Közösség passzivitását, a „szövetségi hadsereg” zászlaja alatt szabadon rombolhatták le a horvát városokat, teheték tönkre a horvát ipart, legfőképpen a turizmust, foglalhatták el a horvát köztársaság területének egyharmadát, több ezer halottat és több tízezer sebesültet hagyva maguk után.

De még ha a kéksisakosok segítségével sikerül is Belgrádnak megtartania az elfoglalt területeket - mert csak az ENSZ meg a tizenketek szakértői nem látják, valóban ez a célja, vagy ha látják, nem veszik komolyan akkor is csak pirruszi győzelem az övé, mivel nem lehet békés úton Bosznia-Hercegovinára meg Macedóniára is kiterjeszteni a Milosevic-féle kommunista kormányzat hegemoniáját, arról nem is beszélve, hogy egy ilyen hegemoniának a koszovói albánok fegyveres ellenállását és a vajdasági magyar kisebbség ellenkezését is le kell törnie. Itt a konfliktus kiterjedésével kell számolnunk, ha csak a szerb nép fel nem lázad az öngyilkos háborút kirobbantó vezetők ellen. Ezután szabadon megvitathatnák, milyen feltételek mellett társulnának egymással, illetve tömörülnének államszövetségbe a szuverén délszláv köztársaságok, amelyek autonómiát biztosítanának, mégpedig nemzetközileg garantált autonómiát, minden nemzeti kisebbségnek.

De a legnagyobb bizonytalanságban (legalábbis ha Európára korlátozzuk vizsgálódásunkat, mert Afrika, Kelet-Ázsia és Latin-Amerika is mozgásban van), semmi kétség, a Szovjetunió jövője felől vagyunk. A leginkább derülátó forгатókönyv az volna, ha az 1991. december 8-án Minszkben megalapított Független Államok Közössége (vagyis Oroszország, Ukrajna és Belorusszia „szláv tömbje”) körül kialakulna valami stabilizálódás. Ez a Közösség abban különbözik a Gorbacsov által korábban szorgalmazott Uniótól, hogy emezt *felülről* kívánták volna létrehozni, mégpedig a Kreml irányításával. A Közösség viszont azoknak a köztársaságoknak a szabad társulásával jött létre, amelyeknek többé-kevésbé demokratikusan

választott vezetők állnak az élükön. Semmi akadályja nincs, hogy a FÁK jó kapcsolatokat alakítson ki az Európai Közösséggel meg az Egyesült Államokkal, mihelyt rendezi a nukleáris fegyverek ellenőrzésének kérdését. Amikor e sorokat írom - január legelején -, a megegyezés még mindig távolinak látszik.

A szovjet hadsereg jövője körül is nagy a bizonytalanság, és a hadsereg mögött ott áll úgyszólván érintetlenül a hatalmas hadiipari tömbje. A hadseregnek egy része még Jelcin ellen is felléphet, azzal az ürüggyel, hogy kötelessége megvédelmezni a birodalmat, a lenini örökséget, megfékeznie az anarchiát, a növekvő zűrzavart, és biztosítani az élelmiszerek hatékonyabb elosztását. Kitérhet több államcsíny, több polgárháború. párhuzamosan vagy egymás után.

Zavargás, társadalmi robbanás, minden lehetséges ebben a munkanélküliség sújtotta országban. Megszaporodhatnak a jugoszláviai és kaukázusi típusú etnikai konfliktusok, és nemcsak a százegynéhány nemzetiségnek otthont adó Oroszországon belül, de azon kívül is, le egészen a mongol határig. Maga Gorbacsov is említette december 8-i beszédében az ország „eljugoszlávosodásának” veszélyét: s miközben a volt Szovjetunióban a helyzet a jugoszláviaihoz, a jugoszláviai helyzet pedig a libanonihoz válik hasonlatossá. Jelcinnek egyre jobban számolni kell a baloldali meg a jobboldali ellenzékkel; ezeknek az ellenzéki törekvéseknek a sorában a faszimussal is kacérkodó, szélsőjobboldali ultranacionalizmus látszik a legveszedelmesebbnek.

Apokaliptikus látomás, mondhatná valaki. S csakugyan, néha másoknak is igazuk van, nemcsak a pesszimizistáknak. A jó politika azonban, főleg az ilyen forrongó időszakban, megköveteli, hogy minden eshetőségre felkészüljünk, még a legrosszabbra is.

Ádám Péter fordítása

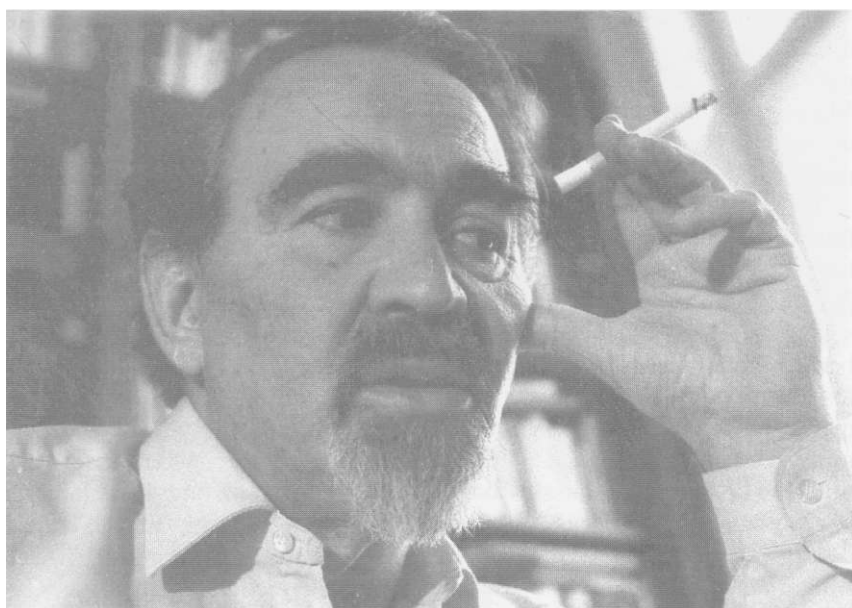
KIVÁNDORLUNK A XXI. SZÁZADBA

Hazátlanok, honkeresőben

1 Mint hölgyrokolyában menekülő királyok, szerzetesruhában iszkoló csapárossnék: egész nemzetrészek, néptörödékek, etnikummorzsasalékok és préselmények szöktek, szivárogtak és rohantak ide-oda a világtörténelemben. A népmesei múlt időben, amikor még nem *egykéztünk*, a legkisebb fiú hamuba sült pogácsával vágott neki a nagyvilágnak, szerencsét próbálni. Nyilván, mert kiszorult az örökségből, a földescskéből. A folklórban ő az első emigráns. Gazdasági menekült. Vendégmunkás. Olyankor csapatokba verődtek a Benjaminok. Úgy tetszik, a hegyek és az ösvények tele voltak vándorlegényekkel. Összeállt a Kőmorzsosó, a Feneketlen Bendő meg Jaj-de-szomjas, s a Hideget-fűvő (hogy a szláv mesekincséből is idecseppentsek valamicskét) - kalandra kész, összetartó, hétpróbás népmesei bandák álltak így össze, és - persze - „karriert csináltak”. Kifogtak ármányon, cselvetésen. A Legkisebb Fiú végül elnyerte Zöld Császár leányának kezét, s vele hozományul a fél birodalmat, bandatársai pedig, már betyárbecsületből is, jutalmul miniszterséget; vágya szerint ki-ki pohárnok, udvarmester, főszakács lett: *a folklór Amerikájában* így futottak be a vándorbotot ragadók.

A jelenség persze ősi és tömeges.

Népek, pestisek, aszályok kergették egymást. Emlékszünk babiloni meg egyiptomi fogságokra, vándorlásokra, akár negyven évig a pusztában. Történelemelőtti helyi időkben modern fekete királyságok haltak ki

A szerző fotóját Erdélyi Lajos készítette

Afrikában mindmáig érthetetlenül. A hajdani Közép- meg Dél-Amerikában is jobbára rejtély, kik elől, mi elől menekültek el - s hová? - öntözéses, fejlett államiságú, zseniálisan építkező, lélegzetelállító vallási ideológákat teremtő, kosárlabdázó népek.

Peshawarban, az ó-fővárosban, Pakisztán északi csücskében, közel az afgán határhoz, az angolok szervezte múzeum egyik hatalmas termében fából faragott, életnagyságú gyalogos és lovas katonák egész serege áll. Vannak sok-sokszáz évesek és vadonatújak. A Kabul felé vezető Khyber hágótól keletre élő hegyi törzs oly abbahagyhatatlan szokása e katonák faragása, ahogyan Csíkbán. avagy Szék (Szik) „városában” nem hallgathat el a népdal. A legenda szerint valamikor az évezred kezdetén a törzs előőrsei jelezték, hogy

tavasza hatalmas mongol támadás várható; a törzsfőnök kiadta a parancsot: mindenki, kicsi és nagy, fogjon hozzá katonák faragásához - és mire bekövetkezett a végveszély, azaz közelgett az áradó fürgeteg, a törzs benépesítette hegyoldalait hatalmas hadseregével: tíz eleven harcosra tán ezer szobor jutott, ám a föl-alá vágató, mozgó katonák miatt élőknek tetszett az egész sereg, s a támadó horda, mivel a törzs kis birodalma egyébként sem vonzotta különösebben, inkább kényelmesen megkerülte a hegységet, kikerülte az összecsapást, robogott tova (India felé?)... Azóta faragják a törzsbéliek, tán háladásképpen, önvédelmi babonából, marcona szobraikat: a helyben maradás katonáit.

Alltam a múzeumban, elszorult szívvel: soha szelídebb, szentebb zsoldoscsapatat! Soha fontosabb szobrászatot.

Láttam már gyönyörű totemeket is; azok is a népi szobrászat és művé-

szi önvédelem remekei - ezek itt azonban, ezek a *fából ácsolt, óriás ólomkatonák, Patyomkin-testőrök megharcoltak keményen egy valódi háborút.*

Csak harminc-negyven kilométert kellett megtennem északabbra, hogy a vándorlás és helyben maradás másik, valószínűtlen élményében részem legyen. A hágóban és környékén lakó, mindmáig állig fölfegyverzett (bár olykor már nem lóháton közlekedő, hanem összevissza dekorált, pingált, ütött amerikai és japán kocsikat agyonzsúfoló helybéliek), kiket soha senki nem tudott leigázni, sem az angolok, sem mások - eredetmondájuk szerint *makedon Nagy Sándor a hágó őrzésére rendelt-hátrahagyott légiójának sarjadékai.* Úgymond: mivel a parancsot még nem vonták vissza, ők nem tágitanak. Van bennük némi lovagiasság is: ahány angol katonát lelőttek volt, azt mind a maguk gondozta temetőben temették el, a sírokat pedig vigyázták, ápolták. Egyébként: gyűlöltek az angolokat.

Mondom: pestisek, aszályok elől, no és egymás elől menekültek, rohantak, szöktek a népek, de voltak, akik helytállottak.

2

Van, aki önmaga elől menekül, s az *emigráció csak pótszucidium, elő-szucidium, halasztás a kényszerben.* Neuraszténia még nem okozott népvándorlást.

Tömeges vonulásra az éghajlat durva és állandósult változása, a legelők kiszáradása, a vízhiány, azaz csak a *létfenntartás forrásainak folyamatos elapadása* készítetett népeket. *Az Etna vagy a Vezuvius alól sosem költöztek el örökre és messze az emberek.* Mintha azt mondták volna, a sírokra borulva, hogy: *egy katasztrófa nem katasztrófa.* Csak a folyamatos éhínség, veszedelem az.

Egyébként azonban - társadalmilag - nehezebben viseljük el a szakadatlan készenlét és fenyegetettség állapotát, mint a bajt magát. Mint ahogyan a halálkínoktól jobban rettegünk, mint magától a haláltól.

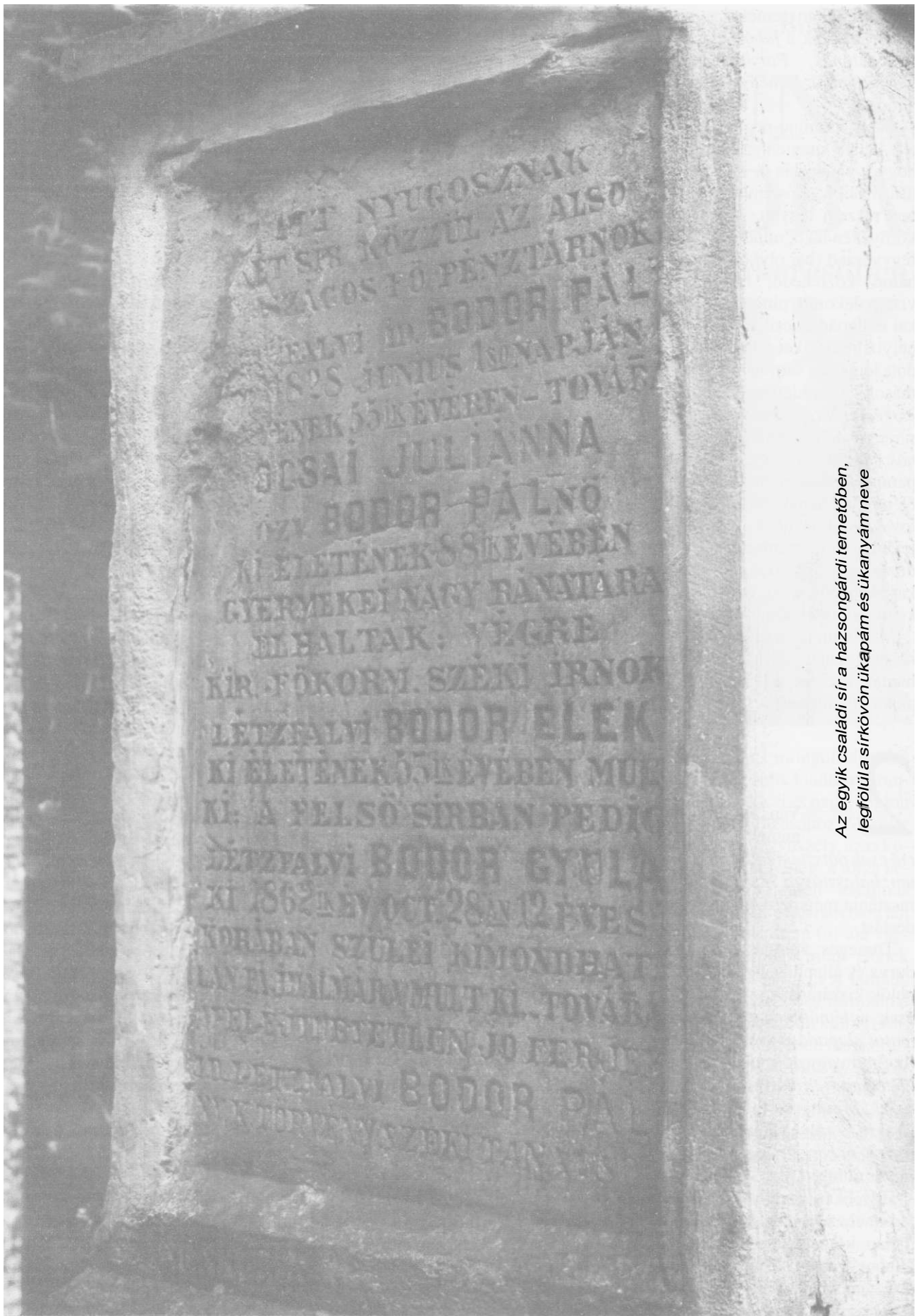
Igaz, tömeges vonulásra nemcsak az éhínség és veszély korbácsa hajtott - hanem az érdekek is csábítottak. Az érdekek, a zsákmány, a kövérébb legerősebb reménye, az ilyen-olyan eldorádók. Mi, magyarok sem csupán a besenyők elől menekültünk Európába - minden bizonnyal Pannónia és Erdély dús, katonailag nemigen őrzött réjtjei, erdei is vonzottak. Első királyaink pedig nem rabszíjra fűzve hozták nyugati frank, sváb és egyéb telepesekeket, olasz pallérokat, német földműveseket, páncélos lovagokat, iparosokat - hanem ide édesgették őket, kiváltságokkal, földdel.

Amíg nem készültek róla pszichoszociológiai dolgozatok, a kettős identitás elég zavartalanul működött. Az Erdélybe menekült örmények például hamar jó magyarok és jó örmények lettek; jövevény voltunk, markáns rassz-jegyek, kereskedelmi zsenijük, pénzügyességük, gyors gazdagodásuk ellenére az ő (fél)asszimilációjuk százszor jobban sikerült, mint a magyar zsidók olykor egésznek vélt, kudarcos asszimilációja. A különbség talán abból adódik, hogy az örmények keresztények - a passiójátékokon sem lehetett rájuk érteni ama mondatot, hogy kire szálljon Krisztus vére. Ha így van, mélyebben kell fölbúvárlani a zsidógyűlölet középkori, egyházas forrásait. Közép- és Kelet-Európában (s talán nem csak itt) az örmények a *numerus clausus* szemszögéből hasonló arányeltolódásokat mutatnak, a magyar polgárosodásban, kapitalizmusban és intellektualizálódásban hasonlóan „föltreprezentáltak” voltak - csakhogy mivel velük szemben nem mozdult a gyűlölet, a kirekesztés, nincs „antiarmenizmus”, nincs örményellenes vérvád - ők (általában) nemigen toldtak balra. Őket hagyták-engedték asszimilálódni. Még a jövevény voltból táplálkozó *csakazertis* fütötte többletteljesítmény, magas „sikerindex” sem zavart, hál’ istennek, senkit: a pogány elől menekült keresztény testvéreink ők.

A szászoknak nevezett germán egyveleget - mely megannyi, nemcsak nyelvíleg hallatlanul különböző tájról, „törzsből” keveredett „szásszá”, s lett németté Erdélyben,

főként az evangélikus egyház Honterus óta kitarító hochdeutsch iskoláztatásában - már nemigen övezte népi rokonszenv. No persze, nekik is elég volt az asszimiláció első lépcsőfoka, a németté válás - eszükbe sem jutott „*lemagyarosodni*”. Csak előkelőknek: *földmagnásodni*, s így magyarrá. A szászokat irigyeltük, mert például jobbára ők importálták Erdélybe a városainkat. Ők hozták a városi kultúrát, a kézművesség magas fokát, a földművelésben is fölötünk álltak, katonakötelezettségüket viszont inkább pénzen váltották meg; városaikba, amíg tehettek, más nációt az istenért sem engedtek be - ők, *a kollektív, szervezett, meghívásos emigránsok is* „befutottak”. A falakon belül otthont teremtettek maguknak, a falakon kívül idegenek maradtak. Mintha egy kis Luxemburg telepedett volna Erdélyországba.

Németek és magyarok e századi tragédiája mégis közös lett végül, de egyben - némi szófacsarással - kölcsönös. Azaz: helyzetüket súlyosbította, hogy egyáltalán nem figyeltek egymásra, és csak nagyon későn mutatkozott bennük itt-ott hajlandóság az összefogásra. Ebben szerepet játszott, hogy a magyarok egykor a Habsburg-ház szövetségeseit látták a szászokban - hiába voltak ezek protestánsok, azok katolikusok -, a szászok pedig úrhatnám népségnek néztek bennünket, magyarokat, erőszakkal fölébük kerekedni vágyóknak s egyben könnyelmű, szeszélyes, cifrázkodó, ihajcsuhaj társaságnak. A későbbiek pedig az határozta meg, hogy az elnyomatás elől a magyarok kezdetben balra, a németek később Nyugat-Németországba menekültek. 1944 augusztusa után lett hirtelen másodrendű nemzetiség az addig Romániában is tisztelt németesség - kilakoltatás, „jóvátételi” kényszermunka a Szovjetunióban, birtokok etnikai alapon történt kisajátítása (ami még mindig jobb volt a kitelepítésnél, amelyet a romániai németek esetében Potsdam nem követelt meg) - ebből más kiutat nem talált a többség, csak a kivándorlást. 1944 augusztusa után a romániai magyarság a szélsőséges román sovinizmus elől a baloldalnál

NYUGOSZNAK
AZ ALSÓ
FŐPÉNZTÁRNOK
BODOR PÁL
JUNIUS 14 NAPJÁN
55 ÉVEBEN - TOVÁB
BODOR PÁL
58 ÉVEBEN
GYERMEKEI NAGY BANNARA
ELHALTAK. YEGRE
KIR. FŐKORM. SZÉKI IRNOK
LETZSALVI BODOR ELEK
KI ÉLETÉNEK 58 ÉVEBEN MŰK
KI: A FELSŐ SIRBAN PEDIG
LETZSALVI BODOR GYULA
KI 1862. ÉV. OCT. 28. 12 ÉVES
KORABAN SZÜLETI KIMONDBA
LÉN ELHALMAREN MŰLT KI. TOVÁB
PEL-ÉLETÉNEK 10 ÉVEBEN
LETZSALVI BODOR PÁL
NYUGOSZNAK

Az egyik családi sír a házsongárdi temetőben,
legfölül a sírkövön úkapám és úkanyám neve

Anyai nagyapám

*Édesapám
az első világháborúban*

*Sátortábor a horvátországi
menekültek részére Szigetváron*

oltalomra és szövetségre talált, megteremthette egyetemeit, iskoláit még a Csángóföldön is - s noha rövidesen kiderült, mennyiben volt mindez csak taktikai engedmény, és milyen célú volt, a magyarság, a magyar értelmiség jelentős része (magamat beleértve) őszintén balra állt, és nem is gondolt a menekülésre. Jó ideig.

Nem minden üldözött kisebbség emigrál. Nem minden üldözött kisebbségnek van egyazon magasságban az ingerküszöbe. Távolról sem mindig az anyagi ellehetetlenülés a döntő ok.

3

Mi a XX. század második felében zajló népvándorlás? Egyéni reakciók tömege - a tömeges létfeltétel-változásra.

Kezdjük ismét korábbról.

Trianon után Erdélyből a lehető legszerényebb becslések szerint is mintegy kétszázezer magyar menekült a maradék anyaországba. Mint ha a leégett épületszárnyból a toronyba. Mintha a végek fölkkunkorodtak volna.

Nemcsak a magyar uralom erdélyi hivatalnokrétege szedte a motyóját. Még csak nem is az arisztokrácia, a nagypolgárság - bizony kispolgárok, egészen kicsiny polgárok és munkások tízezrei is, az állami alkalmazásból kinyelvvizsgáztatottak, a megfélemlítettek sokasága. És - amire Balogh Júlia, egy a *Magyar Nemzetben* közölt dolgozatában joggal hívta föl a figyelmet - ez a legalább kétszázezer ember: csak az első hullám volt. Mások, akik talán valamelyest bíztak a gyulafehérvári ígéretekben, egy ideig még „elvoltak”, várakoztak, reménykedtek - aztán közülük is sokan (tízezrivel) szedték a sátorfájukat.

Jól benne jártunk már a húszas években, amikor nagyapám, néhai Bodor Pál úr, aki négy előneve közül csak az elsőt használta, azt is csak egy kis l-betű erejéig, s aki a marosvásárhelyi székhelyű Agrártakarék-pénztár vezérigazgatója volt, mégis és végleg felcihelődött. Polcomon kötetnyi lapkivágás emlékeztet har-

sányan az ügyre; Erdély vezető lapjai vezércikkben búcsúztatták a Színpartoló Egyesület elnökét, a mecénást. A vásárhelyi színházban, amely, úgymond, neki köszönhette Trianon utáni létét, szobrot állítottak neki (felszabadulás után beolvasztották a vásárhelyi Sztálin szoborba, majd azt a hős román katona bronzába) - ha nem látnám e garmada cikket, s nem őrizném Molter Károly levelét arról, hogy mit jelentett az öreg az otthoni szellemi életnek, ha nem tudnám, hogy nagyapja és szépapja is a házsongárdi temetőben fekszik, s nem tudnám, hogy hány író, lelkeszt, katonát tartott számon ősei között, azt mondanám: kutyafüle, sebaj, elvégre Budapesten is vezérigazgató lett.

Csak hogy hiába érkezett Pesten is bőségbe, közmegebecsülésbe, meg (egyébként: elhárított!) kinevezésekbe, magas címekbe - ő mindörökké erdélyi székelymagyar maradt, s a magyar progresszió híve - mindaddig, amíg (1944 decemberében) a nyilasok meg nem ölték.

Ő tehát nem került a pesti rendezőpályaudvarokon, vasúti vagonokban élő-senyvedő, hazából kisemizettek táborába, nem kellett éreznie, hogy *az imádott Erdély utált menekülte*: kemény, éles eszű, élelmes góbé volt, pillanatok alatt karriert csinált. Be tudott rendezkedni a két haza közül az egyikben, a megmaradtban (téli szállás, nyári szállás), és - százezrek sorsától eltérően - főbélként. Ám valamit örökre elvesztett - valamit, amit vissza sem lehet csatolni soha már. A belső Trianon benne helyrehozhatatlan volt - a bécsi döntés után talán ezért nem költözött vissza Erdélybe, a seregnyi aláírással otthonról érkezett petíció ellenére sem.

Az erdélyi magyar, ha egyszer hazakényszerül az anyaországba, soha nem vendégmunkás (még ha a gazdasági kényszer, a társadalmi státusz, a Moszkva téri emberpiac, a munkanélküliség, az itteni kenyérféltés minden tekintetben erre kárhoztatja is) - nem lesz már belőle soha olyan visszaingázó, mint Németországban a törökökből. Talán azért, mert *a török nem nemzeti megbánottságában és reménytelenségében,*

Szerb vendégmunkás Salzburgban

hanem pénzt keresni vándorol el az erdélyi magyar, ha nekivág, akkor már benne eltört valami; ő tudja, hogy ahhoz még erős, semhogy magyarságát megtagadja - ahhoz márgyöngye, hogy otthon helytálljon védelmezésében. Az Erdélyből Magyarországra menekült magyar: megvert magyar, aki tudatában van vereségének, s ráadásul, bárhogyan magyarázná is, büntudatos. Magamra is értem.

A „konstruktív büntudat” pedig ritka madár, a röptetése akkora erőfeszítést követel, mint szárnyakkal ellátott kerékpárral röplülni.

4

Magyarországon ma 40-100 000 kínai tartózkodik. Ha a jogi képletekre füttyülök, így fogalmazok: kínai menekült. Azon tanakodom, miként változik majd etnikai képünk, ha a hajdani hun-kínai együttélés után annyi idővel, most, teszem azt, félmillióra rúg rövidesen az idegyülekező, ide települő kínaiak száma. Vagy egymillióra. (Kiszely István híres cikke óta amúgy is roppant mód foglalkoztat a hipotézis, hogy őseredetileg a magyarság a mai Koreában élt, egy virágzó dinasztia hadinépeként, annak bukása után Kína tartott igényt rövid szabványokra, s csak onnan kerültünk tovább, északabbra, majd nyugatabbra. Kiszely István másik szép történetét is szeretem, Észak-Kínában élő s rokonságunk tudatát ápoló, europid testvéreinkről, és mert a képzeletet többre becsülöm a tudománynál, cseppet sem zavar, hogy ami szemet szúróan hasonló náluk és nálunk, hogy tudniillik kedvenc ételük a csirkepaprikás, kedvenc italuk a barackpálinka, és a férfiak ünneplője: fehér ing, fekete lajbi, fekete kalap, fekete csizmanad-

*Afrikaiak
a budapesti Váci utcában*

rág - az mind-mind friss századok hozadéka nálunk is, náluk is, mindenestre jóval későbbi az állítólagos, valamikori együttbarangolásainknál...

Ikerkutatók, ugye, rábukkantak csecsemőkorukban elválasztott egyetűjű ikerre: egyiküket gazdag amerikaiak, másikat szegény franciák nevelték fel, s jó negyvenéves korukig nem is tudtak egymásról; amikor összehozták őket, kiderült: világeletükben kék, kockás öltönyben jártak, kedvenc hobbijuk a kertészkedés, egy-egy Elvirát vettek el feleségül, és imádnak fűtyörészni, holott botfüllek...

Kínából, persze, egy nap alatt ide lehet repülni: talán egy repülőgépes népvándorlás kezdeteinél tartunk?

Ez semmivel sem valószínűtlenebb, mint az, hogy valaha Koreában voltunk katonanép.

5

Nemcsak gettók települnek át tömegesen. Azaz nemcsak etnikai, vallási és egyéb okokból üldözöttek, nemcsak világnézeti és politikai menekültek, nemcsak neuraszténiások, önmaguk elől szökök. „rendszersemleges bukkantak”, vidám vagy depressziós szerencselovagok. Nemcsak dzsunkákön. Lélekvesztőkön vietnami, kínai, kambodzsai kétségbeesettek, lengyel és ukrán prostituáltak a kalasnyikovos stricijeikkel és egész maffiájukkal együtt, nemcsak a déli polgárháborúból, üres kézzel, szegény magyarok, horvátok, de szerbek is, nemcsak afrikaiak Párizsba, mindenféle színészek Londonba, nemcsak siíták a türelmetlen szunniták uralta térségekről és fordítva, nemcsak etióp zsidókat mentett át Izraelbe léghíd (ez is repülő népvándorlás volt!), nemcsak Puerto Ricó-iak és mexikóiak milliós tolonganak százezer embercsempészáton a boldog, a boldogtalan USA-ba, nemcsak tamilok menekülnek szingalézok elől és fordítva (és a menekülés még a jobbik eset, gyakoribb, hogy ölik egymást), Dél-Burma és Thaiföld, Burundi és Nigéria, Swázi-föld és a kurdok (négy államba

osztottan): nyüzsög, menekül, rohan az egész világ. Maholnap, a vicc szerint az a kalandor, aki otthon ül a hintaszékben.

Ahol nincs megoldás, onnan keressük oldunk?

Az emberiség egyetlen nagy faszék, amelyet az Úristen most éppen föltett föni, és hatalmas kanállal kavarani kezd?

Mert hogy még csak a kezdet kezdeténél tartunk, az biztos.

A Szovjetunióból még nem menekült Magyarországra húszmillió orosz, ukrán, örmény, azeri. Állítólagos távoli rokonainkkal, a baskirokkal éppen szerződést kötöttünk. (Vári Attila fehér asztal mellett esküszik rá, hogy baskiriai múltunknak köszönhetjük romániai csúfnévnéket, a bozgot: török közvetítésel...)

Kínából még nem indult el úgy istenigazából a népvándorlás.

A japánok java része még csak tanulmányúton tartózkodik az emberiség többi részében.

De mi lesz holnapután?

Lehet, hogy most alakulhat az emberiség új halmazállapota, az útközben?

Mindenki mindenütt idegen lesz?

6

A menekülés egyben agresszió is. Akár akaratlanul. Segélykérően bemene-külni egy idegen házba, hazába: önvédelmi betörés.

És egyben, persze, megalázkodás: teljes függésünk és kiszolgáltatottságunk oly mérvű bevállása, mint amikor az állat hanyatt veti magát, és szabadon hagyja harapásra a másiknak, a torkát.

Arról már van hozzátételező statisztika, hogy a világon mintegy milliárdnyi ember él kisebbségben.

Arról távolról sincs - és nem is lehet - még ennyire pontos adat sem, hogy *hány százmillió ember nincs a helyén: nem abban a világban él, amelyben született.*

Persze, a népvándorlás és menekülés más rovatba tolja a hindu szegényt, aki falujából a fővárosba menekül -elvégre egyazon ország, egyazon állam

A menekülttábor gyermekei

- mint a csádi néger, aki Párizsba surran; holott térben, időben, civilizációban, kultúrában egyik sem tett meg sokkal nagyobb utat a másiknál.

Azt számon tartjuk, hogy körülbelül hány hugenotta menekült Franciaországból Németországba, és van sejtelmünk róla, hogy Csehföldről mekkora volt a huszita menekülés például Moldvába - a mai román Husi városa innen kapta nevét -, s tudjuk, huzsitáknak köszönhetjük első bibliafordításunkat; ahogy visszafelé megyünk az időben, nyomban zavarba jövünk; ha a szlávok kék szeműek és szökék, miért szlávok a tüzes, szép, fekete szerbek; ha a román pásztorok az első világháború előtt az erdélyi havasokból a Kaukázusig vándoroltak a transzhumanciában, ha a történelem számon tartja - nagyjából a mai Bulgária területén - Péter és

Aszán (Haszán, sőt Hasszán) bolgár-román birodalmát - miért esik kétségbe bárki annak a föltételezésétől, hogy a nagy világkavarodásban, korai, állattartó össznépi turizmusban egész nemzetek keltek útra. (Azt mondják egyébként, hogy az athoszi kolostor életét, krónikájának tanúsága szerint, mindössze kétszer zavarták meg: először az átvonuló vlach pásztorok, a XII. században...) Nekem egyébként az a magánvéleményem, hogy a román kontinuitás igaz is, nem is: legalább kétezer kilométeres körzetben mozogtak otthonosan, a legkövőbb legelőket úgy számon tartották a környéken, mint a magyar bevásárló turisták a jobb bécsi üzleteket, és egyáltalán nem csodálkoznék, ha kiteszene: valóban nem a XII—XIII. században tűntek föl Erdélyben, hanem idő- és ellenségjárástól függően jártak már ott számtalanszor a korábbi évszázadokban is; de hát az aklok, az eszténák nemigen hagynak régészeti nyomokat...

Visszafutva, menekülve a mába: ha igaz, hogy az emberiség új hal-

Kínaiak érkeznek a piacra

mazállapota alakul ki most, az ősi, a középkori s az ultramodern nomadizálás furcsa kavaréka: mindinkább olyan tarka, megbízhatatlan és félelmetes lesz a világ, mint egy világvárosi aluljáró, metróalvilág, amelyben mindenki árus és koldus, idegen és lehetséges áldozat; az ápolit, elegáns nők sosem bukkannak föl ezeken a peronokon és szerelvényekben és mozgólépcsőkön, mert ők odafent élnek, s a halkan sikló gépkocsikban utaznak: a védettség, elszigeteltség lesz az igazi, mind drágább fényűzés, az elitrétegek luxusa... Ha tehát mindez igaz, akkor fölrémlik bennem a *Spiegel* szociotanulmánya a patkányokról, amely szerint ezeknek az okos rágcsálóknak a társadalma hierarchikus szervezett: az uralkodó réteg „lakik” a földfelszínhez, az étékforrásokhoz legközelebb eső szinten s alatta a második s még lennebb a harmadik „osztály” - ha pedig az élelem fogyóban, elsőnek a legalsó, „harmadik osztályú” populáció-főlölség „vándorol ki”.

New Yorkban élő barátaim nemigen diszkriminálnak a félelemben; az autochton, bennszülött, hazai hontalanság, támadó nyomor - meg a jövevény között. Akik késsel, beretvával, pisztollyal koldulnak, azok réteghelyzetüknél fogva: félelmetes, idegen világ, még ha honi is - s nem mindenki menekülhet előlük a portásos vagy éppenséggel testőrös gettópalotákba. Az amerikai jenki egyszerre irtózik az elspanyolosodástól és elszínesedéstől, márpedig ezen nem segít sem bevándorlási törvény és hatóság, sem szabadverseny, sem karhatalom. Ma már alig emlegeti valaki követelmény- és ismérvként még a Szovjetunióval szemben sem a szabad utazás s főként: a kivándorlás jogát; hacsak nem a szovjet zsidóké, de persze, nem az USA-ba, hanem Izraelbe. Az USA, Ausztrália, Új-Zéland után Izrael a célirányos bevándorlás teremtette, legfurcsább ország, mely - noha etnikai-vallási-üldözöttségi kritériumok szerint jött létre, avagy jött újra létre - végül is még antropológiailag is szélsőségesen vegyes „emberanyagból” gyúr magának egységes (?) nemzetet két szemű szókékből és jemenita vagy etióp sötét bőrűekből. Igaz, Izrael mindig az ígért földje volt és maradt.

7

Az Amerikai Egyesült Államokban majdnem 1,8 millió ember vallja magát egészben vagy részben magyar származásúnak, s Hámos László adatai szerint legalább ötszáz-ezren még tudnak magyarul.

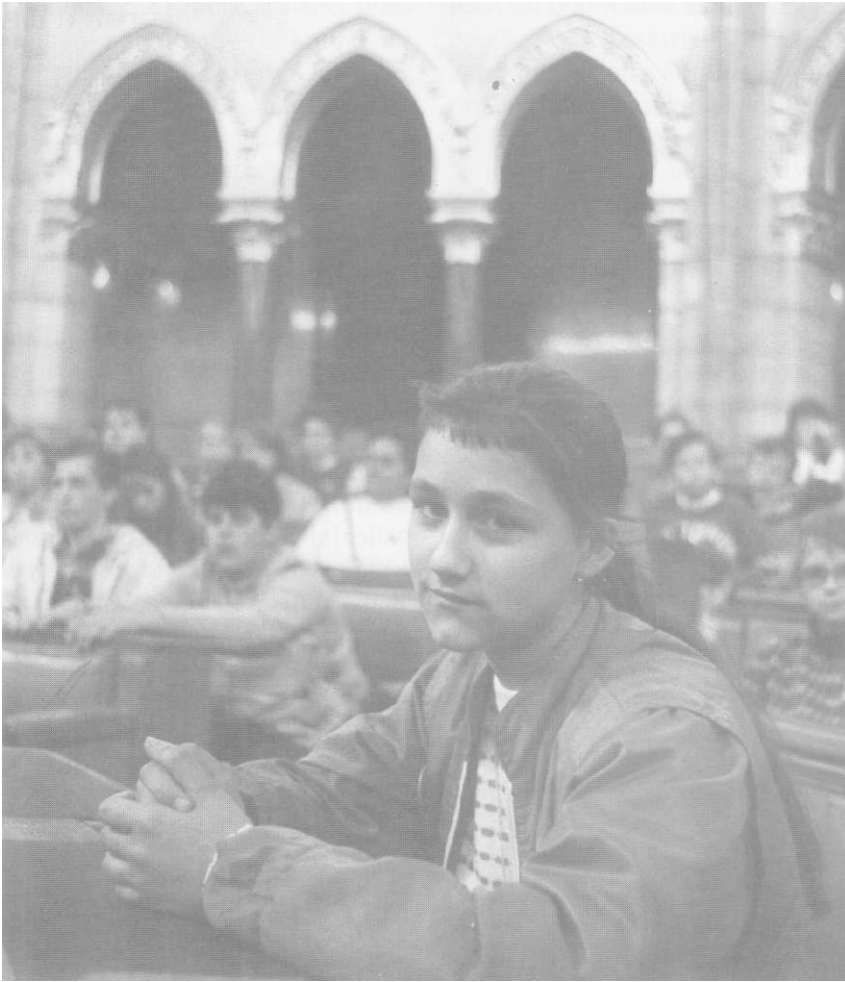
Föl kellene kapnunk a fejünket: *első ízben fordul elő* (tudatosítottan) a magyarság történetében, *hogy a nyelvvesztés nem jár együtt nemzetiségvesztéssel*. Kelet- és Közép-Európában ugyanis *mindenki, aki nyelvet és kultúrát cserélt, egyetlen nemzedékváltás alatt nemzetet is cserélt*; csupán kivételesen és inkább lényegtelen genealógiai érdekességgé maradt meg a „más-származásúság” tudata (kivéve azokat a nyelv- és kultúra-cserélőket, akiket a gazdanemzet, a befogadó nemzet nem, vagy csak részben fogadott be). A szlovák, sváb, horvát, román, szerb, ha nagyapja magyar nyelvű és kultúrájú lett, az esetek többségében magyarnak vallotta-érezte magát. Amiről mi, magyarok kevésbé tudunk, avagy kevésbé vagyunk hajlandók tudomást venni, az az, hogy *ez fordítva is így van, így volt*. Ezért igaz, hogy ebben a régióban nyelvében él a nemzet. Másutt ez nem föltétlenül így van: lelkes skótok, írek - angolul skótok, írek.

A magyarság esetében csak a diaszpórában alakulhatott ki, még a teljes nyelvvesztés és kultúrávesztés feltételei között is, a származás, a nemzethez tartozás erős tudata is.

A különbség jelentős része abban rejlik, hogy a diaszpórába kirajzók opciójában nagyfokú önkéntesség is működött; a befogadó közeghez nem fűződött valaminő hagyományos, történelmi feszültség, vetélkedés; a magyar, aki természetes létszükségletből megtanult angolul vagy franciául, svédül vagy hollandul, a leghalványabb büntudat, kényszertudat nélkül tehette-tette (abban az értelemben, hogy az új nyelvet nem „a magyarság ellen” kénytelen megtanulni); míg a Kárpát-medencében a kisebbségi sorban maradt magyarok sok helyen nyomás alatt, nemzeti lényegük legalábbis részleges feladásának érzésével tanulták meg az új ál-

lam nyelvét. (Egyébként mindig sokkal könnyebben, gyorsabban és jobban tanulták meg a második nyelvet, amikor és ahol nagy ritkán az sem akart sorsuk első nyelve lenni: enyhült a külső kényszer, s mód volt az anyanyelvű és az államnyelvű iskola között szabad választásra, az államnyelv minél tökéletesebb elsajátítása pedig egyszerűen az érvényesülés, a versenyképesség lehetőségét jelentette.) Csakhogy, aki az „utóállamokban” kényszerűen államnyelvű iskolába járt, az a szókincs egész rétegeit csak azon tanulta meg; a román iskolát végzett magyar fiatal *románul volt okosabb, műveltebb - és mindenki azon a nyelven szólal meg szívesebben, amelyen okosabb; ezért lehet a nyelvvesztés a fokozatos nemzetvesztés legfontosabb, első állomása*. Ezért mondható az is, hogy *tíz- és száz-ezrek helyben maradvá lettek egy láthatatlan ki- és bevándorlás, átvándorlás alanyai*: gondolok, példának okáért, az elrománosodott moldvai csángókra vagy az elmagyarosodott magyarországi szlovákokra - de a sort bőségesen folytatni lehet. Voltak és vannak tehát bőven, akik, miként királyok női rokolyában s szép asszonyok szerzetesi szőrcsuhában, menekülül más nemzet képét, álszakállát, parókáját ragasztották magukra - de az *rájuk nőtt*. Ez a rejtett népvándorlás olykor a legszorongatóbb. A Balkán, s egész Dél-, Kelet- és Közép-Európa más-nemzetbe-keresztelkedetteinek zöme azonban örökre elszakadt származásától. (Itt-ott, nyomjelzőként, a nyelvnél egy ideig maradandóbb jegyek - például a vallásiak - jelzik a folyamatot: aki ma Moldvában római katolikus, az vagy a milkói, magyar alapítású, főként az ottani kunok katolizására szervezett püspökség térítő munkája nyomán lett az, vagy a bukovinai osztrák jelenlét emlékére figyelmeztet létével - vagy, és ez az *óriás többség*: valamikor csángómagyar volt...)

Könnyen gumifogalomná nyújtható, persze, a tömeges menekülés és vándorlás megannyi valóságos meg metaforikus, átvitt értelmű tünete; vannak marannusai a világnézeteknek is, és belső emigrációja a politikának; vannak hazai menekültek, és vannak hazamenekülők.

A Vöröskereszt szervezésében Magyarországon üdülő erdélyi gyermekek a Parlamentben

A felvételeket Déri Miklós, Erdélyi Lajos és az MTI készítette

Szólni kellene a növekvő magyar munkanélküliség és lakáshiány megsabta menekült- és idegen- és testvérgyűlöletről, az erdélyiekkel szemben is fölszikkasztó ingerültségről (amelynek egyik forrása, hogy a hús-vér erdélyi nem hasonlít mindenkor az Ábellé stilizált székelyhez), és nem lehet hallgatni a Transsylvania nemzetközi alapítvány hazahívó szaváról, amely csak a mostanság kimenekülteket szólóztatja ugyan, de bizvást szólhatna mindazokhoz a magyarokhoz, akik a mai Magyarország határain kívül születtek: húsz évvel ezelőtt még - állítólag - egymilliónyan voltak, Trianon vonalain kívülről érkezettek... Szép kis demográfiai színjáték lenne, ha mind hazamennének...

No persze, a helyüket már nem találnák. Nincsen meg.

Amikor 1948-ban Kolozsvárra kerültem, egyetemi hallgatónak a Bolyaira - a városban az a 80 000 magyar: többségben volt. Ma jószérivel ugyanannyi van - abszolút kisebbségben: a románok száma legalább 220 000-re nőtt. Ami azt jelenti, hogy voltak országon belüli, tömeges és erőltetett *népvándoroltatások* - Ceausescu idején így veszítette el számcszerű, illetve abszolút többségét a magyarság Szatmáron, Nagyváradon, Marosvásárhelyen, s így csökkent rohamosan a részaránya Temesváron, Aradon, Nagybányán, Brassóban - s még sorolhatnám. Egyetlen országon belül is működött tehát a mesterséges vándoroltatás, az elűdözés és az édesgetés, csábítás.

S még nem is szóltam a zsidókról, akiknek közel milliányi tömegéből a mai Romániában húszezer sem maradt.

8

Népbetegségekre - nátha, csúz, kitántorgás Amerikába - mindig vannak népi gyógymódok is. Kalapkúra, teszem azt. (Az ember lefekszik, kalapot húz a lábfejére, s elkezd inni - addig iszik, míg nem két kalapot lát.)

Vannak receptek az emigrációs tudat betegségeinek gyógyítására. Receptek, kuruzslások, aszpirinek. Van, aki azt mondja: minél sürgősebben el kell felejteni az otthon hagyott otthont, mindenestül, gyerekkorostul, anyanyelvestül. Szamárság: lehetetlen. Van, aki szerint a bevándorló csak addig érzi idegennek magát, míg meg nem gyűlöli más idegeneket. Van, aki szerint az ember addig jövevény, amíg új házában nem születnek gyerekei. És így tovább.

Én azt hiszem, mindannyian úgy érkezünk a XXI. század küszöbére, mint holmi kivándorlók. (Bevándorlók?) Lámpalázasan. Félve és sóvárogva az ismeretlent. Rettegve attól, hogy milyen kommunikációs zavaraink lesznek; hogy nem ismerjük ki magunkat a térképben; hogy lesz-e, aki eligazít majd az utcán. Holott, egyszerre leszünk érkezők és fogadóbizottság, elsősegélynyújtók és sebesültek, rablók és pandúrok, gyűlölködő bennszülöttek és gyűlölt idegenek.

Ámde bármennyire át-turmixeli is az Úristen az emberiséget, annak jellemző állaga nem sokat változik. Nem lehet úgy összekavarni bennünket, hogy ne legyenek közöttünk jók és gonoszak, áldozatkésszek és áldozatok.

Ma már semmi más nem vigasztal, csak az a tudat, hogy az emberiség soha nem volt sem jobb, sem rosszabb.

Shakespeare minden sora - szoktam mondani - időszerű lesz száz, kétszáz év múlva is; van-e ennél vigasztalóbb és lesújtóbb? ■

AZ „ÚJ BÉCSIEK”

Izmailnak, Bogdánnak, Dzójának, Marijanának hívják őket; lakó- és munkahelyük Bécs, és sokan közülük mindig is itt akarnak élni: ők az „új bécsiek”, akiket a régóta itt lakók vagy közönyösen tűrnek, vagy hevesen utálnak, de mindenesetre nélkülük már nem képzelhető el a nagyvárosi élet működése. Az egyiptomi újságárus, a szerb kőműves, a szlovák pincér, a szlovén tejüzemi munkás, a török takarítónő-nélkülük bizony nem volna zökkenőmentes a jóléti társadalom világa; bevándorlásuk és termékenységük nélkül Bécs nem csupán unalmasabb és szürkébb, hanem valósággal haladó város lenne. Ausztria lakossága rövid időn belül annyira csökkenne, hogy nem tudná nagyvonalú szociális rendszerét finanszírozni, mert az idősök gondozásának terhét az egyre kevesebb dolgozó nem tudná viselni. Bécsben, nem számítva a devizát hozó turistákat, 1990 közepén 151 352 „külföldi” élt: számuk az év végére 176301-re, az idei év közepére pedig 187025-re emelkedett. Az „új bécsieknek” nagyjából fele jött az egykori Jugoszláviából; minden harmadik török, minden tizedik lengyel és minden huszadik német.

Sokan szeretnék végképp Bécsben maradni, de tavaly csak 6312 személynek sikerült megszereznie az osztrák állampolgárságot. (Ugyanazon évben 22 800 menekültet fogadtak be, amit Németország 193 000, Svájc 35 850, Olaszország 4750 és Nagy-Britan-

nia 25 000 menekültjével hasonlíthatunk össze.) Míg 1990-ben 315 cseh-szlovák kapta meg az állampolgárságot, 1910-ben 499 273 csehországi, morvaországi vagy sziléziai eredetű lakos élt a városban, s közülük szinte mindegyik Bécs polgára lett, hátrahagyva

nyomát nem csupán a bécsi telefonterítőben vagy a konfekció térhódítása miatt pár évtizede sajátos divatjamúlt „cseh szabóság” fogalmában, hanem a laa-i hegy-nél fekvő „cseh Práter” nevében, a város mindennapi étlapján vagy a bécsi háziasszonyok közmondásos konyhaművészetében, már amennyiben lehet ilyesmiről beszélni a női munka, az emancipáció és a gyorsítkezdék korában.

Az „ősbécsiek” nagyszülei

Meglehet, épp azért, mert jóformán minden „ősbécsi”-nek akad egy cseh, horvát vagy egyéb „külföldi” nagyszülője, az „újakkal” szembeni magatartás mind a liberális toleranciát nélkülözi, mind azt a józan felismerést, hogy a régiék véérének felfrissítéséhez évente legalább tízezer új bécsire van szükség. Sokkal inkább a buta sovinizmus, vagy épp az idegenyűlölet a kétfajta bécsi viszonyának legfeltűnőbb jellegzetessége.

Hogy ez az alapvető magatartás rögződjék és erősödjék, arról bizonyos opportunista politikusfajta és a hasonlóképp gondolkodó tömegsajtó gondoskodik. Ahelyett, hogy az előítéletek falát bontanák és a tolerancia magvait hintonék szét, a lakosságban kétségtelenül létező xenofób aggályokat használják fel szavazatok nyerésére és példányszámok emelésére.

Mit is gondolhatnának az Ausztriában élő és dolgozó „idegenek”, amikor újra és újra a fenyegető „idegenáradatról” olvasnak, hallanak; olyan figyelmeztetésekről, hogy „a külföldiek előzönlök hazánkat”, és „még kevesebb munkahely jut gyermekeinknek”. Nem csoda, ha hivatlan vendégnek érzik magukat egy barátságosnak kevésbé mondható otthonban. És számos osztrák így is néz rájuk; bizonyos tömegtájékoztató eszközök közlésein vörös fonálként húzódik végig egyfajta érvláncolat: no, idén még szerencsénk volt,

mert 80 000 román akart Magyarországon át Ausztriába jönni, azaz a határozott céllal, hogy elvittassa tőlünk munkahelyeinket, a mi derék szövetségi hadseregünk azonban időben megakadályozta őket ebben. Ám fenyeget már az új, még nagyobb veszély, szovjet állampolgárok milliói akarnak a jómódú Ausztriában megtelepedni. Szerencsére még eltart egy darabig, amíg ott elég papírt szednek össze az útlevelek millióinak elkészítéséhez.

Sok szó esik „vendégmunkásokról” és „külföldiekről”. De az emberek igazából semmit se tudnak róluk, és nem is nagyon akarnak tudni. Így tavaly a megkérdezettek 62 százaléka nyilatkozott úgy, hogy semmilyen személyes kapcsolata nincs bármely, Bécsben élő „idegen” közösséggel. A „vendégmunkás” kifejezést szívesen használják. Elhatárolja ezeket az embereket a „hazaiaktól”. Nem is olyan hosszú idővel ezelőtt még „idegen munkások”-nak nevezték őket. De annak idején sok politikai számárá túlságosan lebecsülő értelmű volt ez a szó; akkor, amikor Ausztriában munkaerőhiány volt, és igencsak örültek a külföldről beáramló munkásoknak.

Csak egy szó változik

Így cserélődik fel az „idegen” a „vendég”-gel. A szó megváltozott, a jelentés maradt: a „vendégmunkásnak” nem itt van a helye, csak átmenetileg tartózkodik a városban, és előbb-utóbb hazamegy. De micsoda vendég az olyan, aki második-harmadik nemzedék tagjaként él Bécsben? Többnyire megvan a maga lakása és munkahelye, és joggal kérdezi: meddig kell illedelmes „vendégnek” lenni ahhoz, hogy az ember lakó- és polgártársnak érezhesse magát egy városban?

„Az osztrákok” a hatvanas évek óta villámgyors szakmai, s ezzel társadalmi és anyagi jellegű fejlő-

désen mentek keresztül. Csakhogy az olyan modern jóléti és szociális szemléletű államnak, mint Ausztria, nagyon is szüksége van működéséhez az olyan emberekre, akik a legnehezebb és legpiszkosabb munkát is vállalják. Abban a társadalomban, amelynek felemelkedő tagjai lehetőleg nem akarják bepiszkolni a kezüket, vagy pláne iz-zadni nem óhajtanak, az ilyen munkahelyeket aligha lehet hazai álláskeresőkkel betölteni.

Továbbá ahhoz, hogy a meglevő jólét meg is maradjon, stabilizálni kell a lakosság lélekszámát. Ám 1963 óta Ausztriában csökken a születések száma. 1981 és 1991 között Bécs lakossága az „idegenek” beköltözésének ellenére is csak 0,1 százalékos növekedéssel érte el az 1 533 176 főt. Az „új bécsiek” nélkül csökkent volna a népességszám. Egész Ausztriát véve alapul, ebben az évtizedben 23 ezer volt a születésekből adódó népszaporulat, míg a „külföldiek” bevándorlásából 233 400. „Hazai szaporulatból” bizony nem lehetne feltartóztatni az osztrák népesség előregedési folyamatát.

1989-ben 74 028 „külföldi” dolgozott Bécsben; ez az összes foglalkoztatottak 5,4 százalékát jelentette.

Munkások és segédmunkások az építkezéseken, pincérek, konyhai segédszemélyzet - ez a tipikus tevékenységük; az olyan munka, mint a piaci árusítás, tehát az önálló vállalkozás, kivételnek számít. A vendégmunkások aránya az építőiparban a legnagyobb, itt csaknem minden hatodik dolgozó nem osztrák, a vendéglőkben és a szállodaiparban is hasonlóan magas a „külföldiek sűrűségének aránya”.

Mellékesen egy érdekes részlet: jelenleg - becslés szerint - 200 000 osztrák dolgozik külföldön, tehát csaknem annyi, mint ahány külföldi Ausztriában.

A bécsiek még elviselik a piszkos és nehéz tevékenységet végző vendégmunkást, de a tavaly megkérdezetteknek csupán egy százaléka látná őket szívesen hivatalokban, és háromszor ennyien vélik úgy, hogy egyáltalán nem volna

szabad munkát adni nekik. Magas azoknak a bécsieknek az arányszáma, akik a „vendégmunkások” munkahelyeire vonatkozó kérdésben nem foglaltak állást, nem lévén véleményük. Ennek oka mind a társadalmi távoltage, mind a közöny egyaránt lehet.

A „vendégmunkás” szintén a városban él és dolgozik ugyan, ám ettől még nem kell kapcsolatba kerülni vele. Ez a szemlélet kölcsönös. Az új társadalmi környezetben való élet érthető módon számos problémát okoz az „idegenek” legtöbbszörének. Egyrészt alkalmazkodniuk kell, hogy az új

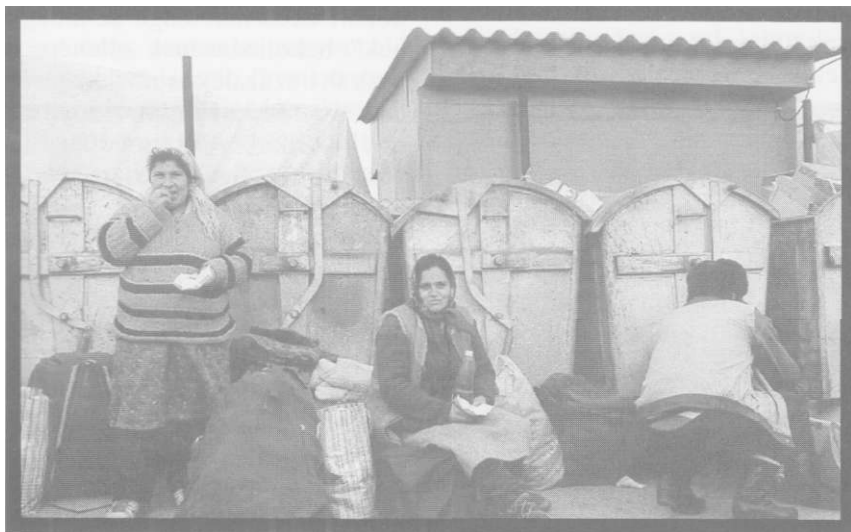
nye előtt, de mit keres egy mecset Bécsben?

Szabvány alatt

Aligha van olyan európai főváros, ahol a lakáskínálat megfelelné a keresletnek. Sok oka van ennek. El kell fogadni, ami akad. Jobban mondván, amit meg tudunk fizetni. Elvileg Ausztriában mindenki ott lakhat, ahol kedve tartja. Ezt a szabadságjogot azonban a gyakorlatban erősen korlátozzák a lakásszerzés nehézségei. A „ven-

dégmunkások”-nak egyáltalán nincs reményük önkormányzati lakásra. Akkor se, ha kétszer annyi ideig várnának rá, mint egy osztrák. A külföldi lakáskeresők nem is tudnak mindig németül (illetve osztrákról). Jogi bizonytalanság nem csupán az osztrák lakosok körében uralkodik.

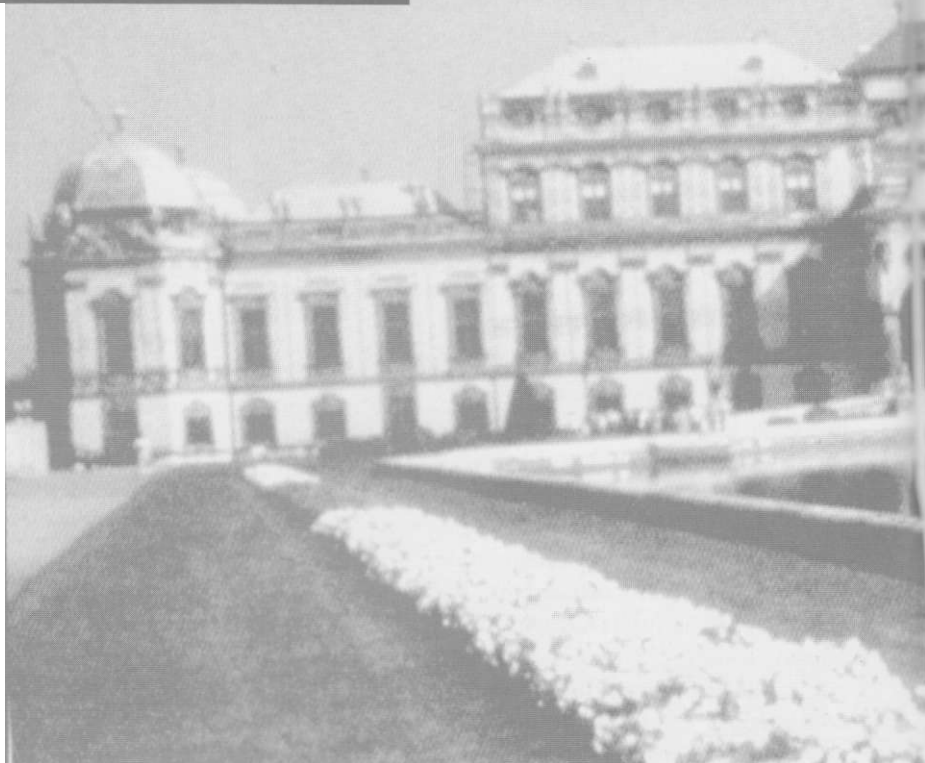
A legtöbb „új bécsi” ott lakik, ahol a legtöbb a számukra még épp megfizethető „szabvány alatti” lakás, vagyis a Favorit-negyedben (22650, az ott lakók 14,8 százaléka); a legnagyobb „külföldisűrűség” a Rudolf-otthon-ötházban tapasztalható (25,8 százalék, 18 665 személy), a legkisebb Liesingben (5,2 százalék, 4272 személy). Összehasonlításképp: Berlin Kreuzberg nevű részében 31 százalék a külföldiek aránya. Bécsben nem alakult ki igazi gettó, habár vannak egyes házcsoportok, ahol a lakók 60 százaléka is lehet „külföldi”. Így a Nyugati-ötház nevű ke-

környezetben megállják a helyüket, másrészt nem akarják elveszíteni a maguk identitását. Ezért hűek maradnak a maguk tradícióihoz: életük szokásaihoz, amelyeket a környezet nyugtalankodással vagy ellenszenvvel szemlél.

Vannak a „vendégmunkásoknak” olyan egyesületei, amelyekbe „valódi bécsi” nem juthat be. Az ok itt nem a bécsi életforma harcász elvetése. Sokkal inkább az a vágy, hogy a „külföldiek” megőrizték hagyományos kulturális javaikat vagy megüljék vallásuk ünnepeit.

Épp ez, a máshitűek vallásos tevékenysége - vagy épp az „idegen” keresztényeké - az, ami gyakran taszítja a bécsieket. Végül is az osztrákok több mint 90 százaléka római katolikus. Le a kalappal a vallási türelem eszmé-

rületrészben, ahol csupán 37,4 százalék született bécsi lakik, vagy a Wallenstein utcában (41,8 százalék osztrák).

A „külföldiek” lakásfeltételei katasztrófálisak, szegényt jelentenek a „másik Bécs” számára. A Bécsben még megtalálható szabvány alatti (D-kategóriás) lakások 73,7 százalékát „külföldiek” lakják. És ráadásul a „vendégmunkás” még elképesztő lakbért is fizet. Annyit tudniillik, amennyit a bérbeadó nem szégyell kérni.

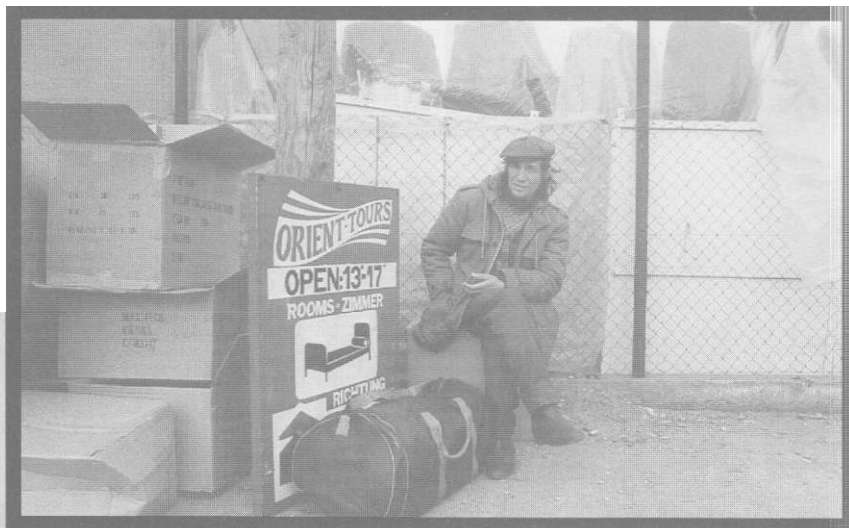
A bécsi önkormányzat akkor se lép közbe, ha a lakásviszonyok elviselhetetlenek. Ha ugyanis az összes ilyen „lukat” lezárnák, emberek százai maradnának fedél nélkül. A bécsi önkormányzatnak viszont túl kevés lakás áll rendelkezésére.

A török családok 51 százaléka, a jugoszlávoknak 40 százaléka lakik szabvány alatti lakásokban. Ilyenekben az osztrákoknak csak 6

százaléka élt. Az összes bécsi lakás 18,7 százaléka szabvány alatti, 73,7 százalékukat „külföldiek” lakják. Ha ma Bécsben a felhasznált alapterület 31 négyzetméter fejenként, a „külföldi”-nek 14 négyzetméterrel is be kell érnie. Az A kategóriájú lakásokat többnyire „egyéb külföldiek” népesítik be. Ők a nemzetközi szervezetek munkatársai és hozzátartozói, továbbá diplomaták. Gyakorlatilag egyetlen „vendégmunkásnak” sincs saját lakása Bécsben. Általában olyan lakásokban laknak, ahol mindössze vízvezeték van és WC a folyosón, vagy

csak vízvezeték. A jugoszláv „vendégmunkások” 36,7 százaléka, a törökök 18,9 százaléka mégis a lakást akarja megtakarításából kicsinosítani. Ugyanakkor csökken a hazautalt pénz mennyisége. A „vendég” egyre többet költ a „vendéglátó ország”-ban, hogy elérjen egy bizonyos, habár szerény életszínvonalat.

Így például kötelező berendezési tárgy lett a videó. Különösen a hazai filmeket szeretik. Számos videotéka csak török vagy jugoszláv filmeket forgalmaz. A törökök nagyon szeretik a náluk gyártott tévésorozatokat és a török éne-

kesek koncertjeit. A jugoszláv családok gyakran néznek jugoszláv háborús filmeket. A videokamera elengedhetetlen az ünnepeknél, például esküvőkön. A kazettákat azután körbeadják az ismerősök között. Ezt az életszínvonalat egyáltalán nem könnyű elérni, s főként fenntartani a „vendégmunkás” átlagkeresete mellett. A „vendégmunkások” az osztrákok pénzének kb. kilenctizedét kapják, s a törökök még kevesebbet, mint jugoszláv kollégáik. Ám mindketten többet fizetnek lakbérben, mint a „bécsiek”. Azonkívül a „vendégmunkásnak” általában nagyobb a családja, mint az átlagosztráknak.

Ezeknek a nagyobb családoknak kisebb és rosszabbul felszerelt lakásokban kell lakniuk. Egy osztrák családban az átlagos gyerek-

deklik gyermekeik osztályzatai, mint a jugoszlávokat. A Központi Statisztikai Hivatal egy 1989/90-ben végzett vizsgálatából kitűnt, hogy Ausztria iskoláiban 47 662 „nem osztrák” gyerek tanul. Közülük 18 386 jugoszláv, 18 115 török nemzetiségű. A harmadik helyen a német gyerekek állnak (2660). A „nem osztrákok” aránya az osztrák iskolákban 4,2 százalék. Az 1989/90-es tanévben Bécs járt az élen 21 569 „nem osztrák” gyerekekkel, a következő Vorarlberg tartomány volt 7039-cel. Bécs kötelező iskoláiban az 1981-es 12,9 százalékról 30,4 százalékra emelkedett az arány azért, hogy a 91-es tanév kezdetén a polgárháborús területekről

ket minél gyorsabban meg kell tanítani németül, és aztán úgy integrálni őket az osztályokba, hogy egyrészt ne süllyedjen az oktatás színvonala, másrészt ne alakuljanak ki szembenálló bel- és külföldi táborkok.

Bécsben még nem lettek az iskolák a különböző „fajok” közötti erőszakos összecsapások színtere. Ilyesmit Bécsben még csak amerikai filmekben láthatunk. Ám az iskola területén kívül egyre több a bandaháború. Egyre több az összecsapás a „külföldi bandák” és a „hazai” gangek között. Szélsőséges jobboldali csoportok idegengyűlölő jelszavakkal uszítanak a „külföldi” csoportok ellen, amelyek egyébként egyáltalán nem érzik magukat olyan nagyon „külföldinek”. Sokan jobban beszélnek németül, mint „anyanyelvükön”. Végül is részben már Bécsben születtek, és az „anyaországot” legfeljebb nyaralásokból ismerik. Egyelőre még büszkén tekinthetünk vissza múltunkra. Az 1956 és 1968 közötti időre, amikor Ausztria menekültek százait fogadta be keleti szomszédságából, s el is fogadta ezeket az embereket. Hogy ez továbbra is így legyen, nem csupán az idegengyűlölet áramlatai ellen kell harcolni, mielőtt felütik fejüket, hanem valóban el kell fogadni az „új bécsieket” olyanakként, amilyenek. Ehhez azonban az is hozzátartozik, hogy tudomásul vesszük: egy demokratikus államban akkor lesz polgárrá az egyén, ha módja van az ország politikájának alakításában való tevékeny együttműködésre. Ám a „vendégmunkások” választójoga még nagyon távoli jövő zenéje. Ausztria lakossága nem növekszik. Az össznépesség számának fenntartásához átlagosan 2,3 gyerekre volna szükség házaspáronként. Az osztrák családok azonban mindössze 1,87 gyermeket nevelnek. A bécsieknek tisztában kellene lenniük azáltal, milyen fontos hozzájárulást jelentenek az „új bécsiek” a mindennapi élet működéséhez a jövőben is.

A Wiener Journal cikke alapján fordította Székely András

szám 1,87, egy jugoszláv családban 2,16, egy törökben 3,08. A „vendégmunkások” gyermekeinek iskolába kell járniuk. Szüleik nagyon odafigyelnek oktatásukra. Azt szeretnék, ha jobb eséllyel indulnának az életben, mint ők. A török szülőket sokkal inkább ér-

Bécsbe menekítették a szülők gyermekeiket, s itt írták be őket; Bécs 212 elemijéből huszonhatban a nem német anyanyelvű gyerekek vannak többségben, a 92 középiskolából pedig harminchatban. Itt azt a nehéz feladatot kell megoldani, hogy a gyereke-

MAGYARORSZÁG MENEDÉKHELY

Török elől menekült szerbek és horvátok

Talán nincs olyan országa és területe kontinensünknek, mint a történeti magyar állam és a Duna-medence vidéke, ahová az évszázadok pusztító forgataga ennyi sorsüldözött népet sodort volna egymás mellé. Ebben meghatározó szerepet játszott a XIV. század derekától a Balkánon egyre jobban terjeszkedő, majd Európa szíve felé előretörő török birodalom, amely fokozatosan szétzúzta az útjába került államokat, maga előtt űzve a hontalanná válók tíz- és százazereit. A magyar királyság, mint később annyi alkalommal, a menekültek befogadója, az elűzöttek letelepítője lett. Az oszmán török terjeszkedés ütemétől függően a XIV. századtól mind nagyobb délszláv tömegek telepedtek le Magyarországon területén, átformálva egyes vidékek etnikai összetételét. A délszláv szó valójában gyűjtő fogalom, magába foglalja a horvátokat, szerbeket, szlovénokat, macedonokat, bolgárokat, olyan népeket, amelyek vallásukban, kultúrájukban nemcsak a magyaroktól, hanem egymástól is jelentősen eltértek.

Ettől függetlenül nem szabad szem elől vesztenünk azt, hogy a magyar királyság a XIV. századot megelőzően is szoros kapcsolatban állt déli szomszédaival, népeivel. A legrégebbi kapcsolat a horvátokkal formálódott ki. Az ő államiségük a magyaroktól függetlenül alakult ki, és a horvát királyság 1102-től a magyar korona csatolt része lett László és Kálmán király hódításai nyomán. A horvát korona területe a magyar királyságon belül külön önkormányzattal rendelkezett, szinte csak a ki-

rály személye kapcsolta össze. A horvát országgyűlés, a szobor, jogalkotási és adómegajánlási joggal rendelkezett, küldöttséggel képviseltette magát a magyar országgyűlésen. A horvát közigazgatás élén - egyben a szabor elnöke és az ország főbírája is volt - a bán állt.

Ugyancsak régi kapcsolatok fűzték a magyarságot a szlovénokhoz, akiknek még a magyar honfoglalás előtt a Dunántúl délnyugati vidékén egy korai államalakulatuk létezett, központja valahol a mai Zalavár környékén volt. E vidéken éltek és élnek a vendek szórványtelepeken, amely vidéket abban az időben Tót-ságnak is nevezték. A határon túli szlovénok később a horvát királysághoz tartoztak, míg a magyar korona területén élőkhez a XII. században újabb csoportok kerültek a szentgotthárdi cisztercita apátság telepítései nyomán.

A magyar királyság kapcsolatai délszláv szomszédaival a török veszély megnövekedésével fonódtak szorosabbra. A XIV. század közepétől a déli szerb fejedelemséget egyre súlyosabb török támadások érték, így szövetséget keresett az északi magyar szomszédoknál. Zsigmond magyar király 1404-ben szövetséget kötött a török ellen Lazarevics István szerb fejedelemmel, aki a katonai segítség fejében hűbéresküt tett Budán. Egyre nagyobb magyar segítségre volt szükség, így a szerb fejedelemség több fontos vár katonai védelmét átengedte a magyaroknak. Például 1427-ben átadták a magyar királynak Nándorfehérvár és a macedón bánok területén levő várakat,

míg a török terjeszkedés következtében birtokaikat elvesztett szerb fő- és köznemesek magyar földön kaptak birtokokat. Így maga Lazarevics István, később Brankovics György szerb fejedelmek is jelentős magyarországi birtokokat kaptak, ahol szerb telepítéseket végeztek. A legrégebbi ilyen szerb település például a Csepel-szigeten Kiskeve és Ráckeve, ahol a keleti rítust követő betelepülők szabad vallásgyakorlatot és adómentességet élveztek. A XV. század közepén - az előző folyamattól függetlenül - a déli magyar vármegyékben jelentős szerb menekült tömegek telepedtek meg, s ez a folyamat Szerbia 1459-ben bekövetkezett bukása után csak felgyorsult, így Mátyás király 1464-ben Nagylak és a Maros vidékére több tízezres nagyságú szerb tömeget telepített le. Igaz, Mátyás betelepítési politikájában fontos szerepet játszott, hogy a menekült szerbekre számított mint katonai tömegre. Így például híres Fekete Seregében ötezer szerb lovas szolgált, a déli határvédelemben fontos szerepet játszó naszádosok pedig szinte mind szerbek voltak. A betelepült vagy hozzánk menekült szerbek száma ekkorra már megközelítette a kétszázézetet amelyhez II. Ulászló és II. Lajos uralkodása idején újabb százezren csatlakoztak.

A menekülteknek Mátyás szintén adómentességet adott, de 1481-ben kelt oklevelének indoklása rendkívül lényeges adalékul szolgál Mátyás menekültpolitikájával kapcsolatban: „... az országban a szent korona uralma alatt megerősödjenek [ti. az adómentesség következté-

A ráckevei gótikus szerb ortodox kolostor-templom. Épült 1487-ben

ben], s hogy az ilyen menekültek példájára mások is, kik a török uralom alatt élnek, annál későbbek legyenek bejönni az országba, amennyiben látják, hogy azoknak, akik már bejöttek, ekkora kivételes jogokat adományoztunk.”

Valójában ennek köszönhetően alakultak ki magyar földön a jelentős szerb települések a Duna mentén, a folyók mentén, Tolnában, Pest és Buda környékén, így Ráckeven, Szentendrén, hogy csak a legnevezetesebb központokat említsük. A földművelésen kívül elsősorban tranzitkereskedelemmel, vízi áruszállítással, kézművességgel, szőlő- és gyümölcsstermesztéssel foglalkoztak. De jelentős szerepet játszottak a magyarországi állattenyésztésben, elsősorban a szarvasmarha- és sertésenyésztésben. A szarvasmarha-kereskedelemben oly nagy szerepet játszó tözsérek ekkor szinte mind a megtelepült szerbség soraiból kerültek ki.

A török támadás a XVI. század derekán érte súlyos formában a horvátok lakta területeket, és ekkor indult meg a horvát menekültek áradata északra. Itt is párhuzamot tudunk fellelni a szerb és a horvát betelepülés-menekülés között: a birtokait veszített horvát nemesség a magyar korona területén kapott földeket, s a magyar történelemben olyan nagy szerepet játszott Zrínyiek is ekkor válnak igazán főszereplőivé a magyar politikai életnek. A magyar

földre menekült horvát nemesek birtokaikra természetesen saját jobbágyokat vagy horvát „emigránsokat” telepítettek. Az első nagyobb horvát hullám 1520-30 között érkezett magyar földre, de 1529-1532 között az elég gyéren lakott Zala, Vas, Somogy, Sopron és Moson megyében mintegy 40 ezer horvát vetette meg lábát. Igaz, itt-tartózkodásukat ideiglenesnek gondolták, de Buda elfoglalása után (1541) a visszatelepülésről végleg le kellett mondaniuk. A menekültáradattal a kormányzat is kénytelen volt foglalkozni, így az 1560-70-es években - szervezett formában - mintegy 60-100 ezer horvátot telepítettek le Sopron, Moson, Győr megyébe és Alsó-Ausztria vidékeire, de kerültek közülük Sárospatak környékére, sőt Morvaországba is. Érdekes megemlíteni, hogy az összeírásokban a betelepülő horvátok megkülönböztetése utal eredeti származási helyeikre: a „bosnyák-horvát” nevéük a bosnyák határ vidékéről, míg a „vízi horvátok” feltehetően a tenger mellékről jöttek. Ez utóbbiak főleg Sopron megyében és a Fertő-tó vidékén telepedtek le, alakították ki a Nyugat-Dunántúl „délszláv félholdját”, a nyugati határaink mentén kiforrálódott összefüggő horvát települések sávját.

A horvát és a szerb tömegekkel kisebb létszámú bolgár csoportok is érkeztek, melyek létszámát nehéz lenne meghatározni.

A törökök magyarországi térnyerésével létrejött hódoltsági vidékekről tömegesen menekültek el a magyarok, és helyükbe a török hatalom szép számban szerbeket kényszerített, sőt sokan olyanok is, akik a törökök mellett segédcapatokban katonai szolgálatot is kénytelenek voltak vállalni. Ezek a katonai szolgálat fejében adómentességet élveztek, ami egyik oka lett a később kialakult magyar-szerb ellenségeskedésnek, hiszen ezen segédcapatok többször végigdúlták a magyarok lakta vidékeit. Viszont a törökök kiűzése után, a XVII. század legvégén a Habsburg-udvar az elnéptelenedett déli magyar vidékekre szerb betelepülőket hívott, adómentességet és szabad vallásgyakorlást, keleti rítusú püspökségek szervezését ígérve nekik. A török uralom alatt szenvedő szerb területeken nem maradt hatástalan Bécs felhívása, sőt ebben az évtizedben mintegy 200 ezer szerb menekült érkezett - Csernovics Arzén (Arsenije Crnojević) ipeki patriarka vezetésével - a török uralom alól felszabadult és elnéptelenedett déli magyarvidékekre. I. Lipót császár 1690-ben és 1695-ben kiadott privilégiumai kollektív kiváltságokat és jogokat biztosítottak a betelepülő szerbeknek, ami a XIX. században lángra lobbanó szerb nemzeti mozgalom alapja lesz. Bécs szándékkal biztosított ekkora jogokat a szerbeknek, hiszen építeni kívánt rájuk a magyarság ellenében. E privilégiumot megerősítette később I. József, III. Károly és Mária Terézia, így a szerbek lakta területek valójában nem tartoztak a magyar közigazgatás felügyelete alá. Különállásuk nemcsak jogilag és etnikailag volt jelentős, hanem egyházi is, hiszen a magyarországi szerb egyház feje elismerten a szerbség világi vezetői szerepét is betöltötte.

Valójában a XVII. század végén lezáródott a középkorban gyökerező egyik legnagyobb európai menekülthullám, amelynek egyik célpontja hazánk területe volt, és a történeti magyar állam délszláv nemzetiségének kialakulását eredményezte. ■

SCEPUSIA, SPIŠ, ZIPS, SPISZ

Ugyanazt jelenti mind a négy szó, annyit tesz latinul, szlovákul, németül és lengyelül, hogy *Szepesség*. Egy történeti táj neve, amely manapság talán csak magyar fül számára cseng kevésbé otthonosan, inkább múltbelinek vélhetik, mint mainak. Szlovákiában (ahol a nagyobb része fekszik) vagy Lengyelországban (ahol a kisebb része található) korántsem számít ismeretlennek. Határvidék volt mindig, így megtörtént, hogy összeütközések forrása lett, sőt európai jelentőségű ügyben szintén játszott szerepet: amikor 1770-ben Mária Terézia megszállta a Lengyelországnak elzálogosított szepesi városokat, Katalin cárnőnek és Nagy Frigyesnek Lengyelország első fölosztásához szolgáltatott ürügyet.

A Szepességben élők mindig fontosnak tartották a történeti emlékezetet, kevés olyan megyéje volt a régi Magyarországnak, amelyik hozzá foghatóan gazdag helytörténeti irodalommal bírt. Egy 1895-ben Lőcsén kiadott bibliográfia 110 oldalon sorolta föl a Szepességről szóló műveket.

Németföldről érkezett lakóinak, a cipszereknek nem volt közömbös a múlt, megbecsülték és ápolták a hagyományokat, számon tartották az ősök cselekedeteit. A múlt század végén figyelemre méltó anyagot gyűjtöttek össze a Szepes vármegyei Történeti Társulat évkönyveiben. Az összetartozást ápolták a szülőföldtől távol is, az 1877-ben Budapesten alapított Szepesi Egyesület évtizedeken keresztül működött, könyveket adott ki, számon tartotta a szepesieket. Állítólag még századunk hetvenes éveiben is összejártak találkozni a Gellért Szállóban.

A cipszer hagyomány sajátos szintet jelent történelmi örökségünkben. A szepesi német népcsoport egy része úgy lett magyarrá - ez a folyamat a múlt század közepén kezdődött -, hogy hűséges maradt az ősközhöz. Sokszor még magyar névvel is büszkén vállalják származásukat, mint A. G. barátom, aki a legutóbbi népszámláláskor cipszerként íratta be magát a nemzetiség rovatba.

K. Gy. Cs.

Kósa László

A CIPSZEREK

A Tátrába kirándulók a csúcsokról keletre és délkeletre tekintve, változatos felszínű hegyvidéket és domboságot pillantanak meg. A rálátás legalább olyan felejthetetlen élmény, mint amikor lentről közeledve először elének tárul a Tátra hatalmas kristálytömbje. A táj neve, Szepes vagy Szepesség, valószínűleg a magyar „szép” szóból ered, s innen került át a szlovákba (Spiš) meg a németbe (Zips), jelzi, hogy a teremtés természeti szépségekkel bőven megajándékozta. De nemcsak azokról nevezetes, hanem sajátosságokban gazdag, egyedi történelméről, pompás műemlékeiről, hangulatos kisvárosokról, érdekes emberekről is.

Századokon át több, egymástól jó részt független, más-más érdeket képviselő közigazgatási egység osztozott a Szepesség területén. A régi Magyarországon sehol másutt nem fordult elő viszonylag kis térségben ekkora önkormányzati sokféleség.

A tulajdonképpeni Szepes vármegye földesúri birtokokat foglalt magába rendes megyei szervezettel. Csupán a közös főispán kötötte össze a Kismegyével vagy Tizlándzsás székkal. Ezek első lakóit az Árpád-kor elején az északi gyeplővonal őrzésére telepítették ide, akár nyugaton az őrségieket, keleten a székelyeket. Különállásukat és kiváltságaikat 1802-ig megőrizték, azonban etnikai utánpótlásuk nem lévén, a magyar nyelvet időközben elfelejtették.

Föltehető, hogy már a lándzsás magyarok előtt is éltek itt szláv szórványok, ám hogy melyik szláv nyelvet beszélték, ma már biztosan megállapítani nem lehet, mert a szlovák, a lengyel és a ruszin (ukrán) nyelv úgy találkozik a Szepességben, hogy nyelvjárásaik igen közel állnak egymáshoz. A Tátra környéki gorálokról például sokáig vitatkoztak, szlovákok-e vagy lengyelek. A középkor végétől mindenesetre megfigyelhető a szlovák nyelv nagyarányú előretérése az egész Szepességben.

A jellegadó népcsoport azonban hétszáz esztendőn át a német volt. A régi magyar nyelv szepesi szászoknak emlegette őket, csak újabban vettük át önelnevezésüket, a cipszert (zipser). Az első nemzedék valószínűleg II. Géza király hívására (1140 után) Sziléziából érkezett, bár az újabb kutatások fölvetik a Nürnberg környéki eredetet, sőt flamandok részvételét is rebesgetik a bevándorlók között. Az első rajok túlnyomólag a Poprád folyó völgyében helyezkedtek el, akik viszont a tatárjárás után érkeztek, a középső vidéken és délen, a Hernád és Gölnic völgyében kaptak helyet. Sokan bányászattal foglalkoztak őket, a történelmi megye déli részén lakókat gründlereknek is nevezik.

Eredeti magyar, német, szláv helynevek sorozatai bizonyítják, hogy ha kevés különbséggel is, de mindhárom nép „ősfoglaló” volt a tájon. Egyik sem népesítette be teljesen, mert amikor a másik érkezett, annak

még bőven akadt hely. Így vált a Szepesség századokra népek, nyelvek, kultúrák békés egymás mellett élésének terepévé.

írásom szereplői, a cipszerek történelmi intézményrendszerükkel és saját kultúrájukkal közel kerültek ahhoz az állapothoz, amikor már nem nemzetiségről, hanem önálló népről beszélünk. A régi Magyarország német csoportjai közül csupán az erdélyi szászokról mondhatjuk el ugyanezt.

Mint az újkorban a németek nagy részre, ők is kettős anyanyelvűségben éltek: beszéltek az irodalmi németet és attól lényegesen eltérő nyelvjárásukat. A reformáció lutheri irányzatát más magyarországi német csoportokhoz hasonlóan nagyon korán elfogadták, és túlnyomó részük ki is tartott mellette. Ezzel függ össze a cipszer népesség magas fokú írni-olvasni tudása. Lőcsén a XVI. század első felétől vezettek részletes német nyelvű városi krónikát. A XIX. században megjelentek a szepesi német nyelvjárásban szívesen író s ezért népszerű helyi költők. Leginkább a romantikában kedvelt dal és a vidék mondáit, eseményeit megéneklő elbeszélő költemény került ki tolluk alól. Az újságok, mint a *Karpathen Post* és a *Zipser Bote* szintén nem idegenkedtek a tájnyelvtől.

A múlt század derekától hihetetlenül gazdag történeti-helyismereti irodalom keletkezett a német és magyar nyelven. A mély történeti tudat volt a rugója, amely az országos jelentőségű múltlelkeiket ápolta. Egyik-másik munka így került a romantikus témák iránt érdeklődő magyar írók kezébe. Nekik köszönhető, hogy a magyar olvasóknak voltaképp ismerősek a szepesi szászok és városaik. Kölchey Ferenc. Fáy András, Jósika Miklós vezeti a sort, de az ő munkáikat ma már éppúgy nem olvassák, mint a négy szepességi mondát is földolgozó Tompa Mihály költeményeit. Jóval ismertebb Jókai regénye, *A lőcsei fe-*

hér asszony. Ugyancsak Lőcsén és a kuruc korban játszódik Mikszáth műve, *A fekete város*. Sok kiadást megért a másik szepesi helyszínű Mikszáth-regény, a *Kísértet Lublón*. Ez is ihlette a néhány gimnáziumi osztályt Podolinban járó Krúdy Gyulát *A podolini kísértet* megírására. Krúdy elbeszélői világára haláláig meghatározó módon hatott a szepességi élmény. Mindez azonban jórészt írói lelemény. Lássuk a valódi históriát, kik voltak a cipszerek és milyen volt a történelmük!

Az első telepések néhány évtizednyi óriási munkával máig tartóan meghatározták a vidék arculatát. Feladatuk, az erdőirtás akkoriban Európa-szerte folyt, hogy a növekvő számú lakosságnak szántókat és legelőket hódítsanak el az őstermésztől. A németek szakértelmet és különleges jogot (német jog) hoztak magukkal. Az utóbbi a Magyarországon megszokottnál kedvezőbben jutalmazta a nehéz munkát adókedvezményekkel, szolgáltatások elengedésével. Egy-egy erdőirtó csoport vezetője, egy személyben bírása a soltész (Schulteis) volt. akinek még nagyobb kedvezmények jutottak, például a serfőzés és a malomépítés monopóliuma is. A komló- és gabonatermesztés kezdettől fő gazdasági ágazat volt, akár a lenvetés, amely a múlt századig alapanyagot szolgáltatott a híres szepesi fászsónzövéshez. Állatállományuk főleg juhokból és szarvasmarhákból állott. A tejjgazdaságnak köszönheti nevét Késmárk (Käsemark), mely németül „sajtpiac”-ot jelent.

Az irtásokon fölépülő német jogú falvak egy része kihasználva helyzeti előnyét, hamarosan városias településsé vált, a soltészek pedig magyar nemességet szerezve, földesurakká lettek. Bizonyos például, hogy a Görgey család őse is soltész volt. bár az a hagyomány nem igazolható. hogy a szászok első grófjaként ő vezette volna a népet a tatárok elől a biztonságos Menedékszirtre.

Az előnyöket a szászok nemcsak megtartani, hanem gyarapítani is akarták, ezért a XIII. század második felében előbb 24 plébánosuk, majd 24 településük lépett szövetségre, ezek feje lett a szepesi gróf. Először

V. Istvántól nyertek szabadságlevelet (1271), amit Károly Róbert kétszer is megerősített, s ekkor már 44 szász helység részesült előnyeiből. Végül a helyi törvényeket is összefoglalták (1370). Ez a törvénytár *Zipser Willkühr* néven egészen 1876-ig, a területi különállás megszűnéséig érvényben volt.

A királyoktól kapott privilégiumok főleg vásártartásra, vámmentes-ségre, árumegállítási jogra, bíraskodásra, adózásra, katonáskodásra, bányanyitásra vonatkoztak, és mind igen értékesek voltak a feudális Magyarországon. A további jogviszonyokat mégis alaposan megbolygatta, hogy Zsigmond király 1412-ben tizenhárom várost, három más helységet és egy várat elzálogosított a lengyel uralkodónak. A megmaradtak közül a gazdag Késmárk és Lőcse elnyerte a szabad királyi város rangját, de a többi lassan magánföldesúri hatalom alá került. Szapolyaiak. Thurzók, Thökölyek. Csákyak hatalmaskodtak fölöttük. A bányavidék Gölnicbánya vezetésével külön jogon szerveződött szabadalmas egységbe.

A zálogos helységeknek lengyel királyi helytartók, sztároszták parancsoltak, akik egy ideig békén hagyták a különjogokat. csak a XVII. században kezdték el őket nyírβάλni. Végül 1772-ben. Lengyelország első felosztásakor került vissza Magyarországhoz a 16 város, melyre ezután kiterjedt a szepesi jog hatálya.

A Szepesség földrajzi adottságai meglehetősen barátságatlanok ahhoz, hogy a mezőgazdaság ágazatai jelentékenyen fellendülhettek volna. Ezért mind a zálogos, mind a magyar királyi fennhatóság alatt maradt településeken inkább az ipar és a kereskedelem fejlődött. A XV. században már a vidék határain jóval túl ismerték a szász molnárok, ötvösök, vargák, mészárosok, takácsok termékeit, melyekhez később posztógyártók, nyergesek, kécsinálók, fegyverkovácsok, üvegfúvók, harangöntők, szabók, kötélverők és mások csatlakoztak. Amikor céhek szerveződtek, még az egészen ritka tücsinálókét is megtaláljuk közöttük.

A középkor végén élénk közvetítő kereskedelem részeseivé váltak a szász patriciusok. Iparosaik áru mel-

lett gabonát, vasat, bort, viaszt, aszalt gyümölcsöt szállítottak. A vasút főleg a gömri hámorokból hozták a fuvarosok. A bor a Tokaj-Hegyalján termett, ahol a városok is szereztek értékes szőlőbirtokokat, hogy kiszolgálják a növekvő lengyel meg orosz keresletet. A szepesi kereskedők Lengyelországon kívül a Vág völgyén eljártak Morvaországba és Sziléziába, a Hernád völgyén át eljutottak Magyarország belsejébe, sőt Erdélybe is, ahol az erdélyi szászok annyira tartottak versenytől, hogy tilalmakkal korlátozták őket. De szűkebb körben sem ment mindig simán a kereskedés. Gyakran vizzálykodtak az érdekeit védő Kassával. Lőcse és Késmárk pedig a XVI. században szabályos háborút vívott azért, mert a késmárkiak is szerettek volna részesedni Lőcse előnyös árumegállító jogából. A hagyomány szerint egy ízben az ostromlott késmárkiak azzal fitogtatták bő élelmiszer-készletüket, hogy a városfalról tőrógombóccal lövöldöztek a lőcsei hadra.

A Szepesség vagyonosodása műértékek létrehozásában is megnyilvánult mind a szászság, mind a magyar nemesség részéről. A vidék virágkorának stílusa a gótika és a reneszánsz lett. A szepeshelyi és csütörtökhelyi Szapolyai-kápolnák építészeti remek. A szepeshelyi székesegyházban látható a Róbert Károlyt megőrkítő hatalmas falikép. Falusi templomok nemegyszer - mint Zsegrán és Kakaslomnicon - Szent László és a kun vitéz híres párharcának jeleneteit bemutató freskót őriznek. A lőcsei Szent Jakab templom főoltára, Lőcsei Pál mester műve az európai kései gótika élvonalába tartozik. A szárnyasoltárnak talán épp akkor volt a legnagyobb divatja, amikor a Szepesség a leggazdagabb volt. Így - a szerencsés történelemnek is köszönhetően - számos templomban máig gyönyörködhetünk csodálatosan szép szárnyasoltárokból, s más templomi kincseket még nem is em-

lítettünk. Festői megjelenésű várakban sincs hiány. Közülük kiemelkedik a középkori Magyarország legnagyobb erőssége, a szepesi vár.

A pártázatos magyarországi reneszánsz nevezetes emléke például a poprádi és késmárki harangtorony, a lőcsei Thurzó-ház és a városháza, de föltűnik ez a stílus a késmárki váron is. A későbbi stílusirányzatok már kevesebb művészeti emléket hoztak létre, a XVII. század végétől ugyanis bekövetkezett a hanyatlás.

Török portya ide sosem ért el, de a XVII. században a Felső-Magyarországon megújulóan áthullámzó rendi-függetlenségi szabadságküzdelmek majd a lipóti abszolutizmus alaposan megcsapolták a vidék gazdasági erejét. Hozzájárult ehhez a kereskedelmi forgalom átrendeződése, a nemesfémbányák hozamának csökkenése, a nemesség túlkapasáinak szaporodása. Az ellenreformáció sem kedvezett a cipszereknek. Még a mindig császárhű Lőcsét sem kímélte. A templomfoglalások és a protestáns értelmiség elleni koncepcióos perek egymást érték. A német ségére büszke Lőcse akkortól volt kénytelen megengedni, hogy falai közé magyar nemesek és szlovákok beköltözzenek.

A Szepesség jó híre azonban még hosszú ideig megmaradt Magyarországon-szerte. Jellemző, hogy a múlt század első felében a hetekig tartó debreceni vásárokon a cipszer vászonárusok sátrai utcásozokat alkottak. Egy hasznos, de már-már feledésbe merülő intézmény, a nyelvtanulást szolgáló gyermekcsere jól szemlélteti a vidék tekintényét. A XVIII. század elejétől az első világháborúig szokás volt az Alföld és Felső-Magyarország déli, főleg protestáns helyeiből középiskolás magyar diákokat főként Késmárk, ritkábban Lőcse és Igló iskoláiba küldeni, hogy a német nyelvet elsajátítsák. A cipszerek ugyanígy jártak „magyar szóra” Miskolcra, Debrecenre, Nagykőrösre, Kecskemétre. Gyakran családok cseréltek ki hasonló korú kamaszokat egy-egy esztendőre. A nyelvtanulásnak mind a külszázági egyetemeken továbbtanuló magyarok, mind az országházi cipszer kereskedők hasznát vették.

A szepességi kisiparnak az 1870—80-as években a gyáripar terjeszkedése adta a halálos dőfést. A kassaoderbergi vasút a vidéket bekapcsolta a korszerű gazdaság áramába, de egy csapásra tönkretette a népes fuvarosréteget. A helyi gyáripar lassan épült ki. A foglalkoztatottság átalakulását egyelőre csak kis mértékben segítette az éppen ebben az időben megszülető tátrai turizmus és fürdőélet, melynek kezdeményezői, a Táttra megismerői és megismertetői között sok cipszerrel találkozunk. Az időközben egységes közigazgatásúvá vált Szepes megye lakosságának száma s abban a németek aránya így alakult:

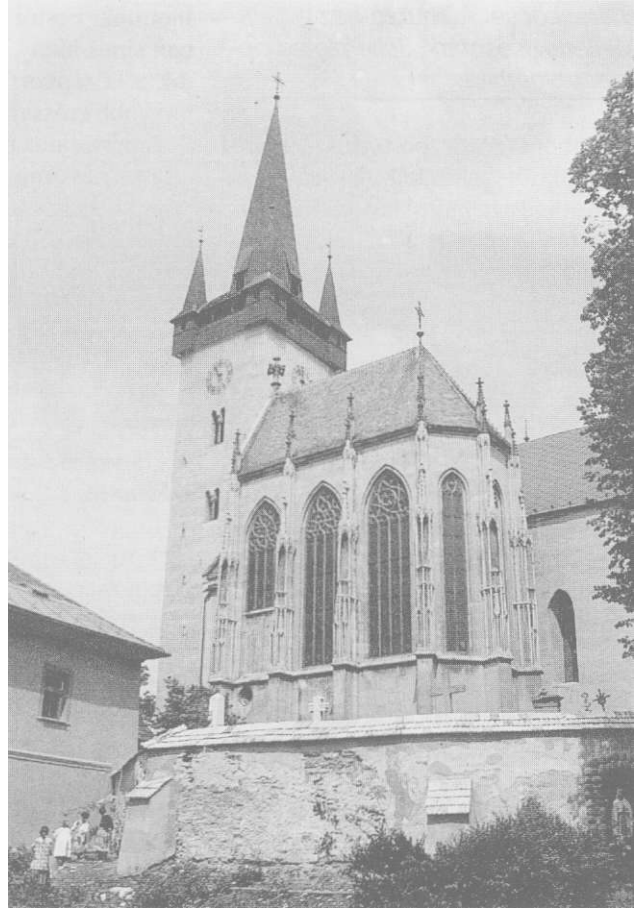
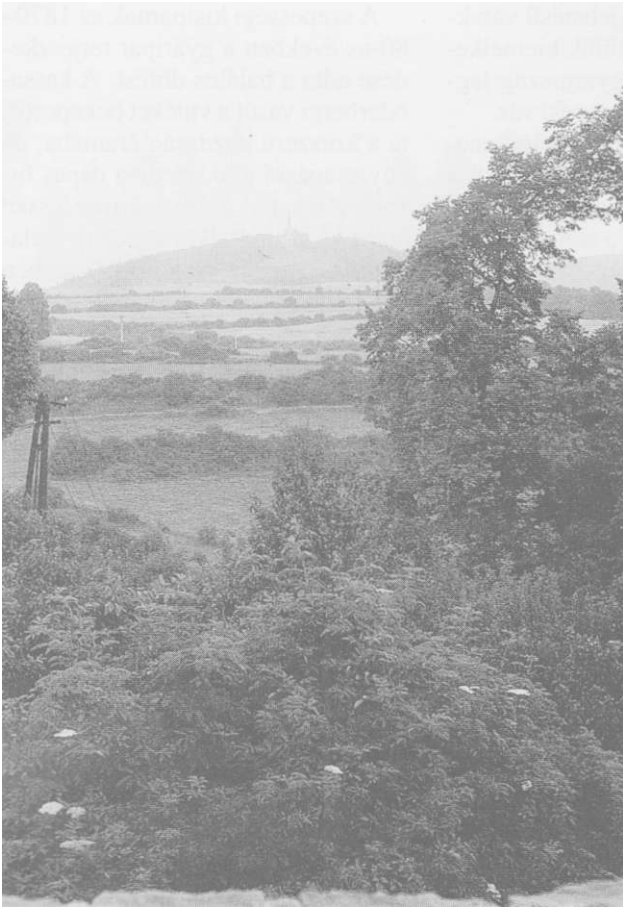
1869:	173 769	61 361	35,3%
1880:	172 881	55 422	32,0%
1890:	163 291	44 958	27,5%
1900:	170 535	42 885	25,1%
1910:	171 725	38 434	22,4%

Szembetűnő, hogy a lakosság szám negyven év alatt alig változott, viszont a németül beszélőké ütemesen csökkent, pedig ezekhez számít a bevándorló, német ajkú galíciai zsidóság is. A korabeli források egyöntetűen a városok mérsékelt magyarosodásáról, a szlovákoknak a ruszinok és németek fogyásával kapcsolatos előnyomulásáról számolnak be.

Az okok többfélék. A korabeli híradások egybehangozóan szólnak a gazdasági összeomlás okozta nagyarányú amerikai kivándorlásról, amely mind a németeket, mind a szlovákokat sújtotta. A számsorok mutatják az 1873-i kolera pusztítását is. A németek lélekszáma még további speciális körülmény miatt fogyott.

A századfordulós helyismereti és néprajzi irodalom a cipszereket egyértelműen polgárisultnak jellemzi: szorgalmasak, munkaszeretők, takarékosak, élelmeselek, zárkóztak, puritán ízlésűek, mind falun, mind az urbanizáltabb kisvárosi közösségekben. Ezzel a mentalitással - a környező szlovákokkal ellentétben - szinte törvényszerűen együtt járt a gyermekszám csökkenése.

A polgárosultság fokára jellemző, hogy a folkloristák panaszkodtak, milyen nehéz a cipszer parasztot szóra vagy dalra bírni, s ha sikerül, leg-

*Szepességi táj.
Háttérben a lőcsei kálvária*

többen kéziratos följegyzésekből énekelnek, nem szájhagyományból. Az iskoláztatás széles köre a kézműiparból és a távolsági kereskedelem-ből kikopó cipszerek társadalmi stratégiaváltását tanúsítja. A XIX. század folyamán mind többen adták gyermekeiket értelmiségi és tisztviselői pályára. Ennyi tanult embert azonban a Szepesség nem tudott eltartani, ezért ők nagy számban rajzoltak szét Magyarország sok tájára és városába.

A kibocsátó szűkebb haza területéhez és lélekszámahoz mérten az utóbbi másfél száz évben ezért tudunk nagyszámú cipszer értelmiségéről. Közülük sokan magyarrá lettek, de jellemző rájuk eredetük számon tartása. Igen sok egyetemi és középiskolai tanár, orvos, különböző szakterület jeles tudósa került ki közülük. Hadd említsük a legjelesebbek sorából például a Hunfalvy testvéreket, Jánost a földrajztudóst, Pált a történelem-nyelvészt. A polihisztor Her-

man Ottó is cipszerszármazék, bár nem a Szepességben született, ahogyan a kassai Márai Sándor apai ágon szepesi.

1909-ben az elszármazott szepesiek iglói találkozására Forberger Béla a következő címmel tette közzé tanulmányát: *A szepesi német elem pusztulásáról*. Vajon gondolta-e a szerző, hogy alig egy emberöltőnek kell eltelnie jóslata bekövetkezéséhez? Igaz, nem békés úton következett be a szepesi szászok mint népcsoport megszűnése.

A trianoni béke Csehszlovákiának ítélte a Szepességet, egy keskeny északi sávot Lengyelországhoz csatoltak. A németek egy része tovább szlovákosodott. Egy másik csoport magyar rokonszenveikhez ragaszkodott. Pártjuk (Zipser Deutschen Partei) a magyar pártok támogatásával küldött szenátort a prágai parlamentbe. A helyben maradtakban a szudéta németek, majd a hitleri propaganda megpróbálta fölkelteni - s nem teljesen eredménytelenül - a birodalmi és a népi német tudatot. Azután következett a menekülés a

A szepescsütörtökhelyi Szapolyai-kápolna. A szerző felvételei

Vörös Hadsereg elől, vagy a kassai csehszlovák kormányprogram értelmében, amely 1945-ben kollektív bűnösséggel vádolta meg a németeket és a magyarokat, jött a kitelepítés.

1988 nyarán Késmárk utcáján németnek nézett, és megszólított egy idős ember. Bár csalódva vette tudomásul magyar voltomat.

Megkérdeztem tőle:

- Ön az utolsó cipszer?
- Igen, uram, én vagyok.
- Akkor miért él itt?
- Szerelmes fiatalember voltam, és lemaradtam a vonatról.

Valóban nagyon kevesen, főleg szlovákokkal vegyes házasságban élők maradtak az ősi földön. A többiek szétszóródtak Németországban. Magyarországtól mintegy százötvenezer német került 1920-ban Szlovákiába. A legutóbbi népszámláláskor csupán hatezren vallották magukat németnek. Nagyon kevesen lehetnek köztük a cipszerek. ■

Sárközy Péter

„STUDIUM FUIT BONONIAE”

Az olasz egyetemek szerepe a magyar kultúra történetében

Az utóbbi években igen fellendült a középkori európai egyetemek történetének kutatása. A magyar kultúrtörténészek is egyre alaposabban foglalkoznak Nagy Lajos pécsi, Zsigmond császár óbudai, Vitéz János pozsonyi és Mátyás király budai egyetemalapítási kísérleteivel. A rövid ideig működő egyetemek és egyetemalapítási kísérletek kultúrtörténeti jelentőségét nem vitatva mégis meg kell állapítanunk, hogy 1635-ig, a Nagyszombati (Tyrnavia) Egyetem megalapításáig a Magyar Királyság területén nem volt folyamatos egyetemi képzés, ennek következtében a magyar vezető értelmiség, a magyar katolikus egyház vezetői, a leghíresebb orvosdoktorok és humanisták felsőfokú tanulmányaikat az ország határain kívül, elsősorban a közeli híres olasz egyetemeken, mindenekelett Bolognában és Padovában folytatták. Magyar diákok jelenlétéről vannak ugyan adataink a londoni és párizsi egyetemekről is, de épp az adatok tükrében megállapítható, hogy legnagyobb hatása a magyar iskolaügyre, a magyar értelmiségiek képzésére kétségkívül az olasz egyetemeknek, mindenekelett Bologának és Padovának volt.

„*Studium fuit Bononiae*” - említették büszkén az 1988. évi tudományos rendezvények során a 900 évvel ezelőtt alapított bolognai egyetem tanárai és diákjai, és valóban nemcsak Itáliában, de egész Európában, így a XIII-XIV. századi magyar kultúréletben is a Bolognai Studiumnak volt a legnagyobb szerepe.

A bolognai egyetem magyarországi vonzerejét nemcsak viszonylagos közelségének, a neves kánonjogász professzorok európai hírnevének köszönhette, hanem talán még ennél is jobban a magyar domonkos rendtartomány Bolognához való kötődésének. A magyarországi rendtartomány alapítása ugyanis ahhoz a Paulus Hungarusként ismert, valószínűleg dalmát származású bolognai doktor-

hoz fűződik, aki öt társa kíséretében 1221-ben Bolognából Magyarországra indult, hogy Győrben megalapítsa az első magyarországi domonkos kolostort. A következő században megkezdődő magyarországi egyetemalapítási kísérletek is a domonkos rendhez kapcsolódnak, így az 1567-ben alapított Pécsi Egyetem is. Ezen új egyetemeket a bolognai Alma Mater mintájára alapították. Épp ezért nem véletlen, hogy a magyarországi domonkos rend elsősorban Bolognába irányította legtehetségesebb fiatal növendékeit. Magyar diákok bolognai jelenlétére első adatunk 1221-ből származik, míg 1266-ban Vánca István, későbbi kalocsai érsek doktori vizsgájáról van adatunk. A *Chartularium Studii Bononiensis* tanúsága szerint 1265 és 1269 közötti négy évben több mint harminc magyar diák fordult meg a bolognai egyetemen, míg Veress Endre az Árpád-kor végéig hatvan magyar diák adatait mutatta fel a Bolognai Egyetemen. A magyarországi diákok már 1265-ben önálló „nemzetet”, „*Natio Hungarica*”-t alakíthattak, melynek tagjai közül nem egy látta el az „Alpokon túli diákközösség” rektori tisztségét. (*Nationes Ultramontanes*). A magyarországi Jakab diák (későbbi esztergomi kanonok) rektorsága idején került sor a híres XIII. századi diáklázadásra, mely során egy lányszöktetésbe keveredett spanyol és magyar (Gergely) diák kivégzése miatt tiltakozásul a külföldi diákok elhagyták a várost, és alapítottak maguk számára új egyetemet Siénában.

Az 1300-as években is több jelentős magyar egyházi személyiségről van tudomásunk, aki korábban Bolognában folytatta tanulmányait, vagy akár egy-két évig ott is tanított, így 1348-ban Alsáni Bálint „*Magister Valentinus Doctor Decretorum,*

Lector Strigoniensis”, 1410-ben Pöstyéni Tamás, esztergomi kanonok, nyitrai prépost tanított kánonjogot a bolognai egyetemen. Bolognai volt a pécsi egyetem első professzora, Galvano da Bologna is, aki a Pécsett töltött évek után szülővárosa egyetemén lett ismét professzor.

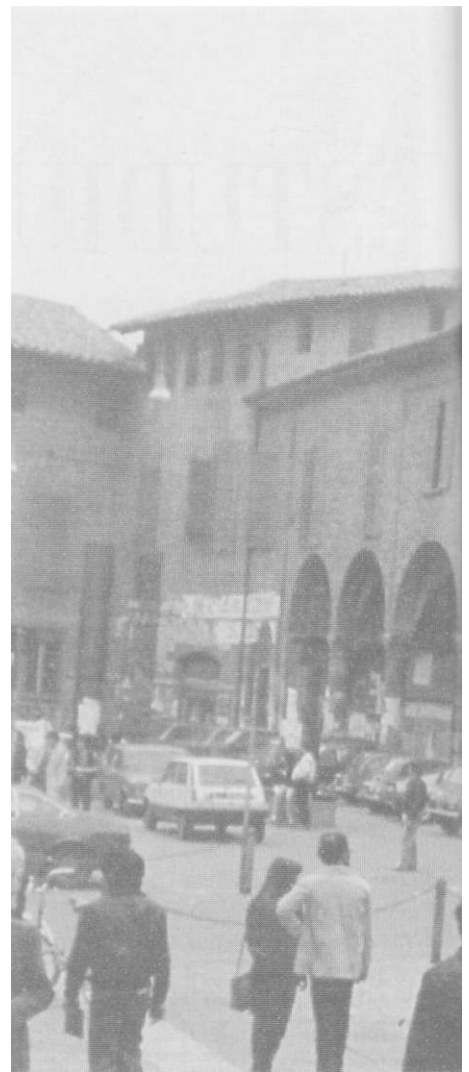
A magyar kultúrtörténetben igen nagy szerepet betöltő másik híres olasz studium, a Padovai Egyetem alapítása is Bolognához fűződik. Innen elvándorolt diákok alapították 1222-ben. de egyetemi rangját csak 1280-ban nyerte el pápai bulla révén. Veress Endre monumentális munkájában az első magyar diákra vonatkozó adat 1284-ből származik ekkor nyert jogi doktori címet Orbán pozsegai prépost), de az 1981-es római magyar-olasz egyetemtörténeti konferencián egy olasz kutató. Tiziana Pেসenti olyan adatokat ismertetett, melyek szerint 1241-ben több magyar diákot fogtak perbe, mert nem fizették ki tankönyveik árát. Veress Endre 1528-ig 205 magyar diák padovai tanulmányairól számol be. A Padovai Egyetem a XV. században az olaszországi humanizmus fellegvárává válik, ezért folytatta itt ferrarai tanulóévei után tanulmányait Janus Pannonius is, majd itt tanultak, illetve tanítottak a XVI. században Zsámboki (Sambucus) János, Dudith (Sbardellati) András, Nicasius Ellebodus, Kovacsóczi Farkas, Verancsics Faustus és a magyar reformáció később híressé váló nem egy képviselője, így Sztárai Mihály és Bornemisza Péter is. A Padovai Egyetem rendtartása lehetővé tette a nem katolikus felekezetű tanulók stúdiumait is. Őket a doktori vizsga letétele után nem a város püspöke, hanem a városi tanács avatta doktorrá.

A Padovai Egyetem humanista szellemisége és vallási türelmessége

miatt hamar az eretnokség gyanújába került, így a XVI. század második felében a közép-európai országok katolikus egyházainak vezetői egyre inkább arra kívánják rávenni az Itáliába készülő fiatalokat, hogy az eretnek tanokkal fertőzött észak-olasz egyetemek helyett a katolikus egyház által közvetlenül ellenőrzött Római Archiginnasióba, a La Sapienza egyetemre iratkozzanak be. Ugyanezt a célt az ellenreformáció új egyházi vezetőinek kiformálását tartotta szem előtt a jezsuita rend is, amikor a XVI. század közepétől Itália-szerte egyetemi kollégiumokat létesít. A központi szeminárium, a Collégium Romanum mellett egyre inkább szükség volt olyan kollégium létrehozására is, melyben a reformációtól megfertőzött észak- és közép-európai államok laikus egyházi értelmisége számára biztosít olyan magas szintű képzést, mely garantálhatja az egyházi vezető értelmiség modern európai műveltségét és töretlen hűségét a Római Anyaszentegyházhoz. Ilyen céltól vezetve alapítja Rómában 1552-ben Loyolai Szent Ignác a Collegium Germanicumot, majd ennek példájára a magyar Arator (Szántó) István a római Monte Celión lévő Santo Stefano Rotondo melletti magyar pálos kolostorban 1578-ban a *Collegium Hungaricum*-ot. Az utóbbit azonban egy év múlva XIII. Gergely pápa összevonta a Német Kollégiummal, így jött létre 1580-ban a máig is működő római *Collegium Germanicum et Hungaricum*, melynek alapítólevele kimondja, hogy tizenkét hely évente magyar növendékek számára van fenntartva. Ez a *Collegium Germanicum et Hungaricum* biztosította a XVII-XVIII. századi magyar katolikus kulturális megújulás élharcosait. Nem elhanyagolható tény, hogy a Pázmányt követő összes esztergomi érsek-prímás (Lósy Imre, Lippay György, Szelepcsényi György, Kollonich Zsigmond), az Esterházy család nem egy tagja, a bibliafordító Káldy György, a XVIII. századi magyar előfelvilágosodás olyan képviselői, mint Barkóczy Ferenc és Esterházy Károly, mind a római *Collegium Germanicum et Hungaricum* növendékei voltak. A Római Kollégiumnál kisebb kultúrtörténeti jelentőségű volt a másik itáliai magyar kollégium, a bolognai *Collegio Ungaro-Illirico*, melyet Szondi Pál esztergomi kanonok,

zágrábi prépost, római magyar gyónató alapított 1553-ban. A bolognai kollégium igazi jelentőségét nem az ott folyó oktatás színvonalában kell keresnünk, mely oly híressé tette a római *Collegio Germanico-Ungarico*-t, hiszen ennek funkciója más volt. A *Collegio Ungaro-Illirico* igazi jelentősége abban áll, hogy a magyar nemzeti történelem mélypontján, Buda elvesztését követően Bolognában egy olyan kollégium létesült, mely arra volt hivatott, hogy a véres háborúktól és vallási ellentétektől távol, a csendes közép-itáliai városban, a nagy hírű Bolognai Studium egyetemen biztosítsa magyar és horvát, egyházi pályát választó, köznemesi fiatalok több éves tanulmányait. Így hála Szondy Pál (aki valószínűleg a drégelyi Szondi György rokona volt) alapítványának, a XVI-XVII-XVIII. század során sem szűnt meg a magyar egyetemisták bolognai jelenléte.

A Bolognai Magyar-Illír Kollégium történetéről ismereteink mindeideig meglehetősen hézagosak voltak. A Bolognai Egyetem alapításának 900. évfordulójára a Bolognai Egyetem történészei és a Római Tudományegyetem magyar tanszékének együttműködésében díszes kiadványban jelentették meg a kollégium 1553-tól 1764-ig vezetett évkönyvét (*Annali del Collegio-Ungaro-Illirico di Bologna*, 1552-1764, Bologna, CLUEG), melyhez a bolognai egyetemtörténész, Gian Paolo Brizzi, a horvát Ivan Barbarić és a római magyar tanszék vezetője, magam, írtak előszót. A magyar tanulmány arra kívánt rámutatni, hogy bár a XVIII. században egyre erőteljesebb lesz a kollégiumban a horvát diákok túlsúlya, ez nem homályosíthatja el azt a tényt, hogy a kollégium egyértelműen magyar alapítású, hogy az alapító a kollégium alapítólevelében határozottan hangsúlyozza a magyar és szlavóniai diákok lakóhely és nyelv szerinti, szám szerinti egyenlőségét, és hogy sohasem szűnt meg a színmagyar diákok jelenléte a kollégiumban, még a XVIII. században sem, amikor a magyar vezető egyházi értelmiség felsőfokú tanulmányainak fő színhelyévé egyértelműen Róma vált. A Bolognai Magyar-Illír Kollégium rektorai és patrónusai igen nagy hangsúlyt helyeztek arra, hogy ne legyen semmiféle megkülönböztetés a két társnemzet fiataljai között. Ezt a

szellemet tükrözi Patachich György 1888-ban Bolognában kiadott két munkája is, a kollégium történetét leíró *Gloria Collegii Ungaro Illyrici*, illetve a két nemzet nagy szentjeiről és történelmi alakjairól írt párhuzamos életrajzokat adó *Heroes Hungariae et Illyrici*. Ugyanebben a szellemben készültek 1690 és 1700 között a kollégium refektóriumának Gioacchino Pizzoli által festett freskói is, melyeken a magyar szentekkel szemben horvát szentek vannak a toronyban feltüntetve, így Szent Istvánnal szemben Szent Budimir, Szent Imrével szemközt Szent Iván, míg a refektórium mennyezetén Zolomér illír király özvegye átnyújtja testvérének, a magyar Szent László királynak Horvátország koronáját (a felirat szerint: *Sancti Ladislaus Rex Hungariae regna Illyrici a sorore legata hereditate accepit*). Elmondható, hogy a bolognai magyar-illír kollégium története egyértelműen bizonyítja, hogy a

*A Bolognai Egyetem,
az „Alma Mater Studiorum”*

XVIII. század végéig teljesen ismeretlen volt a két társnemzet közötti el-
lentét, melyet az ellenreformáció uni-
verzalitás-eszméje és a törökellenes
honvédelmi harcokban való közös
részvétel teljesen kizárt. Az utolsó
bolognai magyarországi diák egyéb-
ként német anyanyelvű volt. 1781-
ben jelent meg Bolognában Georgius
Vincentius Kobbe (*Nobilis Croata
Varasdinensis*) disszertációja Aquí-
nói Szent Tamásról, *Demonstratio
evangelica*.

Ugyanebben az évben rendeli el II.
József, hogy a birodalom polgárai
nem látogathatnak a birodalom hatá-
rain túli egyetemeket, így fél évszázá-
don át üresen marad a magyar diákok
helye a római *Collegium Germani-
cum et Hungaricum*ban, míg az utol-
só bolognai rektor, Antonio Tunko-
vich, 1781. október 18-án 60 ezer lí-

ráért eladja a karmelita apácák ré-
szére a Bologna belvárosában máig
fennálló szép épületet. Így a Bolognai
Magyar Illír Kollégium 228 évi mű-
ködés után megszüntette tevékenysé-
gét.

A római és a bolognai magyar kol-
légiumok egyik legfontosabb szerepe
abban rejlett, hogy a XIV-XV. száza-
di történeti nagyság múltával is. még
három évszázadon át folytatódott a
magyar fiatalok itáliai tanulmányút-
ja, hogy az ország három részre sza-
kadása, elszegényedése, majd a poli-
tikai függetlenség elvesztése után is
megmaradt az állandó kapcsolat az
Ausztrián túli Európával, azzal a kul-
túrkörrel, melyhez még Szent István
kötötte a magyar népet és műveltsé-
get. Nem feledhetjük el, hogy ezek a
Rómában, Bolognában és más olasz
városokban (így a parmai Collegio
dei Nobiliben) több évig tanuló fiata-
lok hazatérve igen fontos szerepet töl-
töttek be a magyar katolikus egyház

élén, illetve a magyar kultúréletben.
Barkóczy Ferenc és Esterházy Ká-
roly egri és váci, Migazzi Kristóf vá-
ci, Klimó György pécsi, Patachich
Ádám nagyváradi és kalocsai mece-
natizmusa azt az új típusú kultúrser-
vező tevékenységet honosította meg
a XVIII. századi Magyarországon,
melyet itáliai tanulmányaik során, az
olasz hercegi családok szalonjaiban,
az érseki és a pápai udvarokban tanul-
tak. Nem feledhetjük el, hogy a mo-
dern magyar költészet első nagy alak-
ja, Faludi Ferenc is római évei alatt
lett költővé, és választották a Római
Árkádia költőakadémia tagjai sorába,
Így talán nem véletlen, hogy a XVIII.
századi magyar költők legjelentő-
sebb képviselői - az egyetlen Besse-
nyei kivételével - Amadétól Csoko-
naiig és Kisfaludy Sándorig olasz
költői modellek követésével formál-
ták ki saját hangjukat. Ám ez már egy
új fejezetét képezi a magyar nagyság-
nak. ■

EZERÉVES SZOMSZÉDSÁG

Érdekes és nem is annyira magától értetődő, mint hinnénk, hogy a magyar-osztrák történelmi kapcsolatokat szinte kizárólag a Habsburg-uralkodóház szemszögéből nézzük. A magyarok osztrák szemmel rebelisek, az osztrákok meg elnyomók, „németek”...

Ha viszont e két nép egymás mellett élését a mindenkori államhatalmi küzdelmektől függetlenül figyeljük, egészen más, jóval békésebb képet kapunk. Jellemző és sajnálatos, hogy a két nép kapcsolatát, az egyszerű emberek, kereskedők, parasztok, gazdálkodók, papok vagy akár hivatalnokok egymással érintkezését szinte sohasem vizsgálták, vagy ha igen, többnyire irodalmi alkotásokban.

Az alábbiakban ilyen összefüggésben említek meg néhány fontos apróságot, jórészt alig ismert tényeket, a teljesség igénye nélkül. Ausztrián mindig a mai Osztrák Köztársaságot értem, sohasem a Német-Római Birodalmat (1804-ig), de nem is az Osztrák Császárságot (1867-ig), és nem Ausztria-Magyarország területének népeit (1867-1918). Csak olyasmiről szövegek, ami tehát a *mai Ausztria* és a történelmi Magyarország lakosságára vonatkozik.

Már a középkorból ismeretesek ilyesféle kapcsolatok.

Az utolsó Minnesänger, a tiroli Oswald von Wolkenstein, Buda felé lovagoltában, hosszú utazásának végén így dúdolgatta maga szerzette dalának refrénjét: „Husch, lernte ich *magyarul*.” Vagyis, mire Budára ért, megtanult magyarul.

A német nyelvű irodalom legelső emlékiratának szerzője, Kottaner Jánosné, aki megörökítette a magyar szent korona elrablását, Wolfram

Ilonaként született Sopronban, és Székeles Péter polgármester vette feleségül. Férje halála után Johann Kottaner bécsi kamaráshoz ment nőül, s ekkor lett Albert király özvegyének, Erzsébet királynénak udvarhölgye. A korona „megmentésének” érdeméért Hunyadi János 1452-ben nemesi birtokkal jutalmazta, neki ajándékozván a csallóközi Kisfalud községet. Így lett tehát a soproni német nyelvű polgárlányból egy magyar - hihetőleg székely, „lővér” eredetű - férfi felesége, majd megözvegyülvén, egy bécsi osztrák polgár neje, udvarhölgyként pedig, az ellenpártot szolgáló Hunyadi János jutalmaként magyar nemesasszony...

A XVI. században köztudottan sok magyar diák tanult a bécsi egyetemen. Magyar professzorok is tanítottak ott, így például Sylvester János, az első nyomtatott evangéliumfordítás szerzője. A török időkben Bécs szinte magyar várossá lett, számos magyar könyvet nyomtattak itt, az osztrák nyomdászok impresszuma szerint „*Viennae Pannoniae*” - mert hiszen Wien magyar neve, Bécs annyit jelent, mint „a határhoz közeli település”. Ezért is emlegetnek sok helyütt „falubécset”, ha a község határában magányosan álló csárdáról, házról, majorságról vagy legelőről esik szó. Bécsben jelent meg Pesti Gábor Újszövetség-fordítása és aesopusi meséinek magyar nyelvű gyűjteménye. De a legérdekesebb Bornemisza Péter 1558-ban Bécsben kinyomtatott Szophoklész-átdolgozása, az *Elektra*, melyet Ferdinánd király császárrá koronázásának ünnepére készített az akkor még bécsi egyetemi hallgató, professzora tanácsára. Bornemisza Péter, lelkes lutheránus igehirdető, valószínűleg

egyik szervezője volt a Rudolf-kori ellenreformáció ellen küzdő osztrák lutheránus hívők ellenállási mozgalmának, amit az osztrák történetírás „*Sturmpetition*”-nak nevez. (1579. 7. 19.) Annyi tény, hogy Bornemisza Bécsben maga a polgármester fogatta el, a püspök hallgatta ki, és egy magyar jezsuita szöktette meg börtönéből. Akárkit nem fogat el a polgármester, ráadásul egy magyar főnemes bécsi palotájában (Balassi István házában), meghozza magának Ernő főhercegnek, a helytartónak parancsára. Mindez azért is említésre méltó, mert - és ez közös történelmünknek máig agyonhallgatott epizódja! - a három részre szakított Magyarország Habsburg-irányítás alatt maradt „félgallér” (ahogyan ezt az országrészt, a Dunántúlt és a Felvidéket az egykorúak nevezgették) része menedéket nyújtott a császárhűségükben megmaradt, ámde protestáns hitükhöz ragaszkodó osztrákoknak. Számosan, több ezren, ha nem még többen települtek át a valójában türelmesebb Magyarországra, megőrizvén nyelvüket és kultúrájukat. Ezek az osztrákok nem azonosak sem a középkori királyaink által betelepített birodalmi németekkel - százszok, cipszerek - sem pedig a török háborúk után, Mária Terézia korában beköltözött, gyűjtőneveükön „svábokkal”.

Elég, ha egyetlen példaként a Salmokra hivatkozunk. Salm Miklós gróf és fiai, Bécs hírneves védőjének fia és unokái Magyarországon, Magyarországiért éltek - és haltak. Miklós gróf Magyarország helytartója volt, egyik fia: Eginó vagy Eckius, Győr várkapitánya és a Dunántúl parancsnoka; legifjabb Miklós Kanizsa kapitánya, a vár védelmében halt hősi halált 1580. november 26-án;

Gyula pedig Sempte székhellyel csallóközi uradalmait kormányozta. Valamennyien magyar állampolgárok, de birodalmi grófként természetesen a császárnak is rendíthetetlen hívei. Azért (is) váltak magyarrá, mert ragaszkodtak evangélikus hitükhöz, melyet Ausztriában nem gyakorolhattak volna. Valamennyien főrangú magyar asszonyokat vettek feleségül; Eginó Guthi Országh Borbálát, Mátyás király hírneves nádorának leszármazottját; Gyula pedig Thurzó Erzsébetet. A már említett Bornemisza Péter Salm Gyula gróf udvari lelkésze volt; a gróftette lehetővé egy időben Bornemisza prédikációinak kinyomtatását.

S hogy ne véljük: a Salmok kivételek, sok közül megemlítjük még Christoph von Schallenberg osztrák reneszánsz költőt, Balassi Bálint tisztársát, aki magyar hadvezérek-ről írt lelkes költeményeket, például a Szigetvárt védő Zrínyi Miklósról. A magyarországi törökellenes harcokban szerzett halálos sebébe halt bele 1597 áprilisában, Bécsben.

A XVI. században, mint láttuk, az evangélikus osztrákok menhelye volt hazánk; a XVII. században viszont a magyar katolicizmus és jezsuita térítés-oktatás fellejvára lett Graz, Stájerország székhelye. Itt, Grazban tanított a magyar jezsuita író, később hercegprímás, bíboros: Pázmány Péter 1597-1600 és 1603-1607 között. Itt adta ki 1606-ban máig használt nevezetes imakönyvét, és itt neveltette gyámfiát, Zrínyi Miklóst, a költőt és hadvezért. Zrínyi Miklós gróf második felesége, Löbl Mária Zsófia osztrák polgárlány volt. Zrínyi és felesége határozottan támogatta az akkor hazánkba települt karmelita női szerzetesrendet.

Lehetetlenség e „magas politika alatti” osztrák-magyar kapcsolatokat részletesen felsorolni; fordítsuk hát figyelmünket az emlékeztető 1848-1849-es magyar szabadságharcra. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy az egyszerű osztrák emberek egyáltalán nem éreztek ellenséges módon velünk szemben; számos egykorú emlékirat bizonyítja, milyen segítőkészséggel igyekeztek a büntetőalakulatokba sorozott vagy

fogságra ítélt magyar honvédeken segíteni az osztrák emberek.

Az sem köztudomású, hány osztrák férfi, katona szenvedett büntetést a császártól, amiért a magyar honvédseregben küzdött. Íme néhány név:

Josef Bergmann (Wienerneustadt, 1807-1849 Arad) cs. kir. százados, honvéd ezredes; vizsgálati fogságban halt meg.

Alfons Calzada (Wien 1819-?) cs. kir. főhadnagy, honvéd őrnagy. 12 évi várbörtönre ítélték.

Ludwig Hauk (Wien 1799-1850 Arad), cs. kir. hadnagy, honvéd alezredes; kivégezték.

Alois Heinbrucher (Wien 1799-1849 London), cs. kir. főhadnagy, honvéd ezredes; Kossuth követeként halt meg Londonban.

Karl Jungwirth (Wien 1809-?), cs. kir. hadnagy, honvéd alezredes. Mint Komárom védője szabad elvonulást kapott Klapka György seregtestének tüzetisztjeként. Egy sziléziai gyár tisztviselőjeként halt meg.

Friedrich Karner (Schottwien 1810-?), cs. kir. százados, honvéd alezredes. 1849-1867 között egy pusztai tanyán rejtegették magyar parasztok. 1867 után biztosítási ügynökként tevékenykedett.

Johann May (Wien 1809-1851 Wien), cs. kir. hadnagy, honvéd alezredes. Egy titkos ellenállási mozgalom tagjaként fogták el, a börtönben öngyilkosságot követett el.

Ernst Pöhl, Ritter von Pöltenberg (Wien 1814-1849 Arad), cs. kir. huszárkapitány, honvéd tábornok, aradi vértanú.

Alfred Pustelnik (Wien 1820-?), cs. kir. hadnagy, honvéd őrnagy, 1849 őszén cs. kir. büntetőszázadba sorozták mint közlegényt.

Heinrich Pustelnik (Salzburg 1817-1849 Újbánya), Alfréd bátyja, cs. kir. százados, honvéd alezredes. Görgey Artúr seregében harcolva hősi halált halt.

Eduard Ratajetz (St. Georgen, Steyermark 1812-?), cs. kir. hadnagy, mint Pétervárad védője szabad elvonulást kapott.

Vitalis Söll (Marburg 1825-1849 Pest), cs. kir. hadnagy, 1848 előtt kilépett a szolgálatból, 1848 őszén marburgi kereskedő, honvéd őrnagy,

a tiroli vadászok parancsnoka; kivégezték.

Maximilian Freiherr von Stein (Wien 1814-1858 Sztambul), cs. kir. százados, honvéd tábornok. Apja Mária-Terézia-rendes cs. kir. altábornagy volt, ő maga török hadi szolgálatba lépett 1849 után.

Kászonyi Dániel, Kossuth egyik legrajongóbb híve, meggyőződéses forradalmár és szocialista, Lipcsében 1868-ban kiadott német nyelvű emlékiratában ezt mondja: „Sehol a nagyvilágon oly boldog nem voltam, mint hajdan Bécsben.”

Ez a rokonszenv természetesen kölcsönös; külön könyv kellene mindazok felsorolásához, akik Magyarországon születtek, mégis osztrákként találták meg boldogulásukat, sőt a világhírt. Hevesi Lajostól Hörbiger Pálig és Attiláig vagy Sebestyén Györgyig és Lendvai Pálig. Nem is szólva a zeneszerzőkről, akik Ausztria és Magyarország közös kedvencei voltak: Liszt, Lehár, Kálmán...

Mi magyarok azt sem feledhetjük, hogy az osztrák nép milyen önzetlennül sietett segítségünkre az 1956-os forradalom vérbefojtása után.

Osztrákok és magyarok politika-mentes összehozására régi, bevált módszer volt a gyereksere. E sorok írójának is így volt módja németül megtanulhatni. A család a plébános, hittanár vagy cserkészparancsnok, esetleg az iskola közvetítésével levelezés útján megállapodott abban egy osztrák családdal, hogy gyermekét Ausztriába küldi nyaralni; néhány hét után pedig az osztrák családnak a magyarral egykorú gyermeke utazott Magyarországra. Ily módon a német cserespartner ugyan sohasem tanult meg magyarul (legfőjebb a magyar gyerek németül), - viszont egy életre szóló barátság születhetett. Jómagam egy ausztriai erdei falucskában nyaraltam így, cseregyerekként; felejthetetlen élményem maradt az erdei fürészmalom, a lapátkerek csobogása, a szívélyes házigazdák. Steinakirchen am Forst a falu neve. Mintha vízözön előtti időkre emlékeznék, a távoli 1937-re.

Nem kellene ezt a régi jó szokást felújítani? ■

Bohumil Hrabal

VALAHA RÉGEN CAPRI SZIGETÉN

Dilucid intervallumok

Kedves Áprilka!

A szálloda előtt üldögélünk Sussannával, éjszakánként kétszáz dollárba kerül egy szoba... és nézelődöm, és ott a napernyő alatt telepedett le a Nobelpreisträger, Jozsef Brodskij egy fiatal nővel... Szándékosan szegényes öltözetben, bizonyos eleganciával, valami olyasmi kígyóbörkabátban, mint amelyet az *Orfeusz az alvilágban* című darabban visel a Bika, nem álltam meg. Hozzáléptem, és megszólítottam: Brodskij úr, köszönöm a cikket az olasz *Expressben*, amiben többek között azt mondja... a Kelet és Nyugat, Európa és Ázsia közötti ideális határvonalat az Elba folyó alkotja... Brodskij úr, ráhibázott! Hol találkoztak a szovjet és az amerikai katonák a második világháború után? Torgaunál, az Elbán! És meghajoltam a fiatal hölgy előtt, elnézést kértem, és tüdő- és mellhártyagyulladásommal visszaültem a saját asztalomhoz. És Jozsefnek ez nem hagyott békét, és most ő jött át az asztalomhoz, és folytattuk a beszélgetést Oroszországról, ahonnan Nyugatra emigrált, ahol most él... sőt a Szovjetunióból nem engedték ki Viszockijt, a költőt sem, csóválta a fejét, amikor lefestettem neki, mit tapasztaltam Moszkvában, azt a tiszteletet a költő és a gitárművész és a színész iránt, őt sem engedték ki... szavalni kezdtem Jeszenyin versét... Haj, Oroszország, ázsiai honi táj*...

De micsoda szép szeme volt Brodskijnek, belefűltam, egy szép zsidó lány szeme... Na de ilyet, Brodskij úr, hogy az Elba legyen a

választóvonal Kelet és Nyugat között... hogy erre nem én jöttem rá! A német filozófia pedig az Elba mögött fejlődött, és Schopenhauer, aki Danzigban született, és Immanuel Kant, aki a kelet-poroszországi Königsbergben született, és élte le az egész életét, és Fichte meg Hegel Berlinben, és innen csak egy ugrás az Elba... Sőt, Brodskij úr, Nietzsche is azzal büszkélkedhet, hogy az anyja lengyel volt... azt mondja, hogy az országot, amelyben élt, Oroszországot, Ázsiának tartja, hogy ezt az országot gyakran nevezik Eurázsianak... Az én Szerjözsa Jeszenyinem számára azonban... Haj, Oroszország, ázsiai honi táj... Oroszország...! Brodskij úr. Brodskij úr, hiszen én Európa szívében élek, majdnem minden barátom és tanárom bolsevik, kommunista, vendéglőkben tanyázunk, kommunista egyetemet működtetünk, olyan társadalomban élek, amelyben félek, azokra a kommunistákra gondolok, akik nem a barátaim, akikkel állampolgárként kell érintkeznem, akik arra kényszerítik azokat, akik ellenük vannak, hogy belső és külső emigrációba vonuljanak, ahogyan magának is emigrálnia kellett... de az én kommunista barátaim arról társalognak velem, mi történik az irodalom, a politika és a filozófia világában, sörözünk, és tudunk együtt nevetni, a keresztnevünkön, néha a becenevünkön szólítjuk egymást, és mindemellett nem akarunk másutt élni, mint ebben a félelemben és rettegésben, és ebben az ocsmányságban, amiben élünk... Persze ezt maga megírta az *Expressbe*... Keleten létezik valami. amit a valóság negatív elfogadásának nevezhetnénk: a valóságot, amiben élünk, elfogadjuk, még

ha elfogadhatatlan is... Brodskij úr, ez az én életformám, ez az én írásformám... ez olyan beates... benne lenni és mégis fölfelé tekinteni... Eszembe jutott Ferlinghetti úrnak ez a mondata, aki szintén velünk van Caprin... de ő csak legyintett... Tudja, Áprilka, beszélgettem Caprin Ferlinghetti úrral, nem tudtam róla levenni a szemem, kék briliáns fülbevalót viselt a jobb fülcimpájában, ami már messziről csillogott... mondtam neki... Ferlinghetti úr, Prágában, ha az amerikai költészet tisztelői között kiejtik a Ginsberg, Kerouac, Corso vagy a Ferlinghetti nevet, az olyan, mintha azt mondanák Coca-Cola... És Ferlinghetti elnevette magát és beszélgetés közben megkérdezte, hogy ki fordította a verseit... Mire én: Hát Hozna Zábrana... szívesen idézte magát szép lányoknak a versei lírai töltete miatt, olyan költői részleteket, amik illatoznak a szerelmi etikától ...

Így hát, Áprilka, ültünk a napernyő alatt Brodskij úrral, a Nobel-díj birtokosával, és így szóltam... Brodskij úr, az *Expressben* azt mondta, hogy a keleti ember alapvető kiindulópontja, hogy mindenben „isteni gondviselést” lát. Megvan az a képessége, hogy az életet a legelítélendőbbel együtt is elfogadja... ez elengedő ahhoz, hogy melegség áradjon szét az ember szívében... hogy serkentse az értelmet a végtelen felé... Jozsef Brodskij úr, ezekért a mondatokért megérdemel egy zsidó anekdotát, egyet azok közül, amiket Salcia Landmann gyűjtött... Áll három ügynök a lembergi páyaudvaron. Az első így szól: Hallottátok? Chona Reif eladta az erdőt, és vesztett rajta háromszáz ezer aranyat! Mire a másik ügynök;

* Szergej Jeszenyin: Haj, Oroszország c. versének szabad átköltése, amihez Rab Zsuzsa fordítását használtam

Cöcöcö, háromszázezret? Az nem semmi! Mire a harmadik. Így ám! Három apró eltéréssel. Nem Chone Reif adott el, hanem maga Gros Brodskij, másodsor nem adott el erdőt, hanem megvásárolt Kijevben két utcát. Harmadszor pedig nem veszített háromszázezret, hanem keresett rajta egymilliót... Brodskij úr, irigylem a maga híres őseit Galíciában, in Gallicien, szívből irigylem... Ez képes fölmelegíteni a szívem, ez serkentette az értelmet a végtelen felé...

Brodskij úr, maga a költészetért kapta Capri szigetének Nagydíját, én a prózámért, hogy milyen Nagydíjat kapott Ferlinghetti, nem tudom... de mi csütörtök fél ótkor szavaltuk műveinket Nápolyban, a Suor Orsolában, az Angyalok templomában a csupafal, kápolnákkal és refektóriumokkal teli kolostorban... és én hétfőtől tudó- és mellhártyagyulladásban szenvedtem, harminckilenc fokos lázban, de ott akartam lenni, amikor maga szaval... és kértem, hogy én olvashassak föl először, és föl is olvastam... és én, ha akarok, akkor tudok előadni, és úgy is szavaltam, hogy a nézők és a hallgatók százai meg sem mukkantak... az Adagio lamento-sót... a montázst Franz Kafka tiszteletére... a fölolvadás előtt bedöntöttem két nagy kupica Gorbatschow-vodkát... és azután a tudósok előadást tartottak a költőiségekről, és azután maga került sorra, magáról is szövegeltek egy fél órát, én az oltár melletti hosszú asztal mögött ültem, az ujjammal eljátszottam az ebonit asztallapon a *Mesél a bécsi erdőt* úgy, ahogyan a nymburki Híd Alatt vendéglőben játszottam... és maga ceruzával alakokat rajzolt a programfüzetbe, a maga fiatal Marie asszonyának a füzetébe, hogy elterelje a figyelmét arról, hogy ő is szavalni fogja a saját verseit... És azután következett maga... zengett belé az Angyalok temploma, mintha orgona szólt volna... a maga orosz beszéde úgy zengett, mint a diakónus hangja egy pravoszláv templomban, a pultnál állt, és könnyedén himbálódzott, ahogyan a rabbik himbálóznak, amikor erős hangon felolvassák a Talmudból a zsidó vallási információk hatalmas áradatát, a maga hangja fáradhatatlanul zengett, mint az utolsó ítélet, oroszul nem tudok, de nemcsak engem, hanem minden hallgatót megindított a d-moll fuga

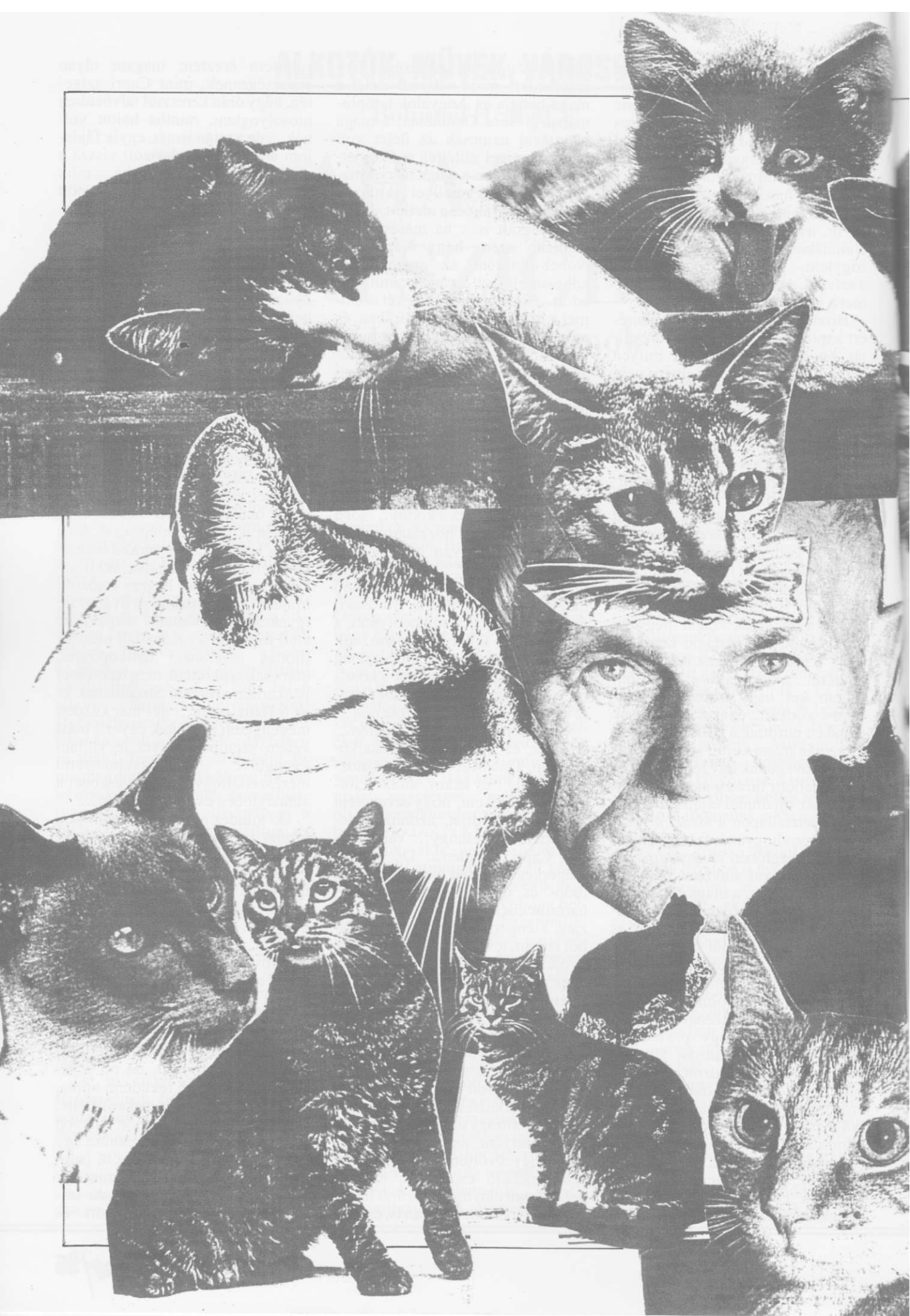
záró toccatájának zeneisége, úgy emelkedett, majd süllyedt ismét a maga hangja az Angyalok templomában a Suor Orsolában, a maga hangjával nemcsak az ítélet volt benne, amivel elítélték a Szovjetunióban, hanem a maga nemes makacssága is, amellyel kitarított emigrációs szándéka mellett, és végül emigrált is... ha másért nem, legalább azért, hogy Nápolyban Nobel-díjasként az anyanyelvén adhassa elő azt a verset, amit előadott... kicsit előredőlvé, két szemmel a magas homlok udvarában, és erős hangon, mint amilyen a bukaresti rabbinak volt... és azután előadta a verseit a maga Marie asszonya. a sudár lány is, már elfelejtettem, milyen nyelven szavalt a rövid és szép szavak áradatát... csak azt tudom, hogy a versszakok között a költőné őszinte sírásban tört ki... hogy azután addig folytassa, amíg ismét és újra meg nem töri a verset a zokogás és a könny... sőt a könny és a sírás hozzátartozott a vershez, ami lágyan gyöngyözött elő leányszájából... és a hallgatók meghatódtak, és amikor a költőné meghajolt, akkor maga. Brodskij úr, megvigasztalta, rámosolygott, a költőné egy fejjel magasabb volt magánál, de abban a pillanatban mint vigaszt hozó nemcsak a költőné, hanem saját maga. a Suor Orsola terme és egész Nápoly fölé nőtt...

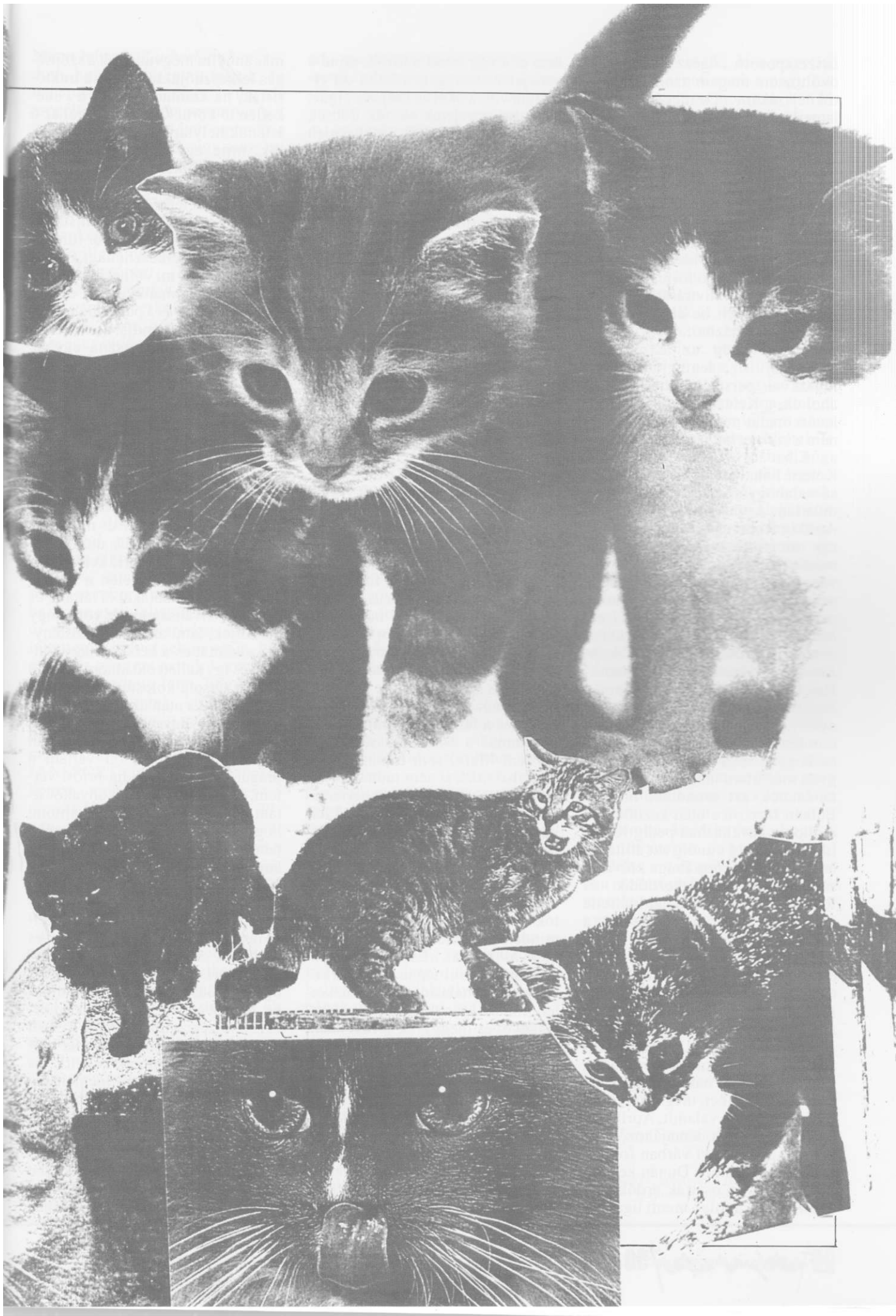
Valaha régen Capri szigetén... Áprilka, ez volt a sláger fiatalkoromban, Tino Muf énekelte utánozhatatlanul... és akkor, amikor fölajánlották nekem, hogy átvehetem a prózai nagydíjat, azonnal beleegyeztem. mivelhogy... Valaha régen Capri szigetén... De amikor megérkeztem, már kitört rajtam a tudó- és mellhártyagyulladás, és harminckilenc fokra szökött a lázam, a tengert csak a szemem sarkából láttam, teveszörpokrócokba bugyolálva vártam ki, hogy képes legyen részt venni a sajtó- és tévékonferencián, és a szálloda hívós kertjében Nápolyi Pepito, Itália népszerű énekesének a dalánál vettem át a díjat Joszif Brodskijjal... és azután ismét be a szállodába, és megint dögvóráson voltam... az éjjel orvosok érkeztek, és injekciókat adtak, merthogy úgy elkezdett fájni a mellhártyám, amikor beléhasadtam, hogy üvöltöttem... és jött az első injekció csodálatos szépsége!... lassú elnyugvás, szűnő fájdalom a szétivott májamban is, és még

sohasem éreztem magam olyan egészségesnek, mint Capri szigetén. négy órán keresztül üdvözültem mosolyogtam, mintha halott volnék... de azután ismét, egyik fájdalom a másik után küszört vissza a mellkasomba és a hasamba... mint amikor kirámol egy dugig tömött hűtőszekrényt, és azután egyik ízletes falatot a másik után visszarakja a kipucolt hűtőszekrénybe... úgy tért vissza belém egyik fájdalom a másik után, míg végül az én kedves, nyűgös és hepatitiszes májamban is a helyére került... És megint, ahogy elköhintettem magam, ahogy megfordultam, ismét a begyulladt hártya fájdalma a mellemben... és az én Susannám elküldött a francba, hogy bírjam már ki. hogy utazzam el Párizsba a Centre Pompidouba, hogy ott van fellépésünk, és hogy vár rám a szerkesztő, akivel már tavasszal fölvettem majdnem egy fél könyvet, és most ezt be kell fejeznünk október elején Párizsban... menjen a fenébe, mégiscsak férfi volna, kiáltott rám az én kedvenc menedzserem és az ő Hansa, aki fényképész. állandóan engem fotózott, minden helyzetben, nyilvánosan, igekeztem túrtörtetni magam de attól fogva. hogy Rómából ideszál-

lítottak bennünket helikopterrel, már csak szűkölttem, még ha oromet is akartam szerezni Susannának és az ő Hanzijának... aki már kezdett megengedni magának egyet s mást velem szemben, mivel le voltam gyöngyülve... sőt figyelmeztetni merészelt, hogy üljek kevesebbet a vendéglőben és többet otthon...

De mindez nem számít, Áprilka, fátylat rá! Így nyűszítettem át az időt addig a délutánig, amikor fölolvastam Joszif Brodskijjal, a végeket járva magamba döntöttem két pohár Gorbatschow-vodkát, és győztem, dicsőséges győzelmet arattam, mint Pepin bácsi... de az azt követő éjszaka Nápolyban!... Hansa, a fényképész három müncheni sört rendelt nekem, üvegeset, és én jéghidegen megittam... jaj! És azután megint ki kellett hívni az orvost, tudta, hogy tudó- és mellhártyagyulladásom van, de ott a bizottság költségére feküdtem volna, amelyik a Nagydíjat nekem ítélte, úgyhogy belém nyomott inkább még egy injekciót... de ezután úgy éreztem magam, amikor a tú belefecskendezett a mellemben, mint egy papundeclidoboz, amit valaki lassan és hosszasan meggyűrt és

összetaposott... egész életemre ki-
üvöltöztem magam azon a csütör-
töki éjszakán... De megérte! Meg-
ismerkedhettem Joszif Brodskij
és Lawrence Ferlinghetti úrral, aki
briliánst viselt a fülcimpájában...
mi egyebet kívánhat még, Áprilka,
egy cseh író? És Tino Muftenorján
kellemesen énekelte hozzá... Va-
laha régen Capri szigetén...

Kedves Áprilka, nem véletlenül
élt egy bizonyos ideig Prágában
Albert Einstein, aki fölfedezte a vi-
lágegyetem relativitását, és nem
véletlenül lépett be élete végén a
katolikus egyházba... Nem véletle-
nül húzta meg az *Expressben*
Brodskij úr leningrádi vagy
moszkvai perspektívából, onnan
ahol élt, a Kelet és Nyugat közötti
határvonalat nem az Ural mentén,
nem a szovjet határ mentén, hanem
az Elba folyásánál... Nyugatról
Keletre haladva a történelem folyá-
sa valahogy elapad, átmegy moz-
dulatlan ázsiai örökkévalóságba.
Amikor Robert Musil úgy mutat be
egy morva kisvárost (Hranicét),
mint egy kis állomást azon a vasút-
vonalon, amelyik Oroszországba
vezet, mintha Európa történelmi
perspektíváját jósolná meg... ezt
írja a barátom. Kroutvor esztéta és
esszéíró az *Anekdota vagy Közép-
Európa története* című írásában...
Haj. Oroszország, ázsiai honi tájam...
énekli a költő, Szerjozsa Jesze-
nyin... Végeredményben, Áprilka,
minden csak nézőpont kérdése, ki
és hogyan nézi a világot... Aho-
gyan már írtam magának, a szudé-
tanémetek azt mondták, hogy a
Balkán Lovosice után kezdődik...
A Slovia kávéházban pedig Kami
Lhoták, a festő mindig azt állította,
hogy Kelet-Európa Prága külvá-
rosában. Kariinban kezdődik és
Rychlík, a zeneszerző azt kiáltotta
erre. hogy nem, merthogy már a
Poříči kapu mögött... És én azt ír-
tam, hogy Kelet-Európa ott kezdő-
dik, ahol az utolsó monarchiabeli
empír pályaudvar áll... De Joszif
Brodskij az *Express*-beli nyilatko-
zatában hozzát teszi, hogy Ázsia Ki-
jevben kezdődik és Kínában vég-
ződik, hogy miként Gogol mondta,
Oroszországban három évig is lo-
vagolhat az ember, mégsem éri el a
határt... És még valamit, Áprilka, a
Nyugat és Kelet témájához... ha
egyszer a pozsonyi várban fogunk
állni, akkor onnét a Dunán kereszt-
ül átlátunk az osztrák erdőbe...
és ott, abban a folyó menti ligetben

érte el a vég mind a török, mind a
szovjet hadsereget, mintha ott el-
hagyta volna őket az erejük... igaz,
a kitartó szovjetek elérték Bécsset,
és így beteljesültek Metternich
kancellár szavai, hogy Kelet Bécs-
ben kezdődik, mégpedig rögtön az
Am Graben mögött...

Nos. Áprilka, véget vetek az is-
meretterjesztő magazin műsorom-
nak... De tudja meg! Itt, Prerov
nad Labemban lakik egy evangéli-
kus papnő... azonkívül, hogy hir-
deti és magyarázza az isteni Igét az
istentiszteletről, hogy temeti az
evangélikusokat, hogy felkészít és
megtartja az esküvőket, nos, Ápril-
ka, ezen kívül ez a lelkész nő még
manöken is, merthogy úgy van,
mint maga... ahogyan magának is
kell még takarítani az áruházban a
tanulmányaihoz, úgy a mi lelkész-
nőnk is manökeneskedik, szép, én
láttam őt, orosz vodkát ittunk az Er-
dészlakban, és olyan szemé volt és
van, ami képes volna megtéríteni a
koreai hóhért is, és mivel manöken,
a templomi öltözéke is nagy izlés-
sel van megvarrva, akkor is divat-
bemutatót tart, amikor fölveszi a
templomi ruháját akkor is, amikor
az oltárhoz lép, vagy búcsúztató
beszédet mond a koporsó fölött,
előbb elmegy Prágába fodrászhoz,
ki van festve a körme, és amikor ki-
terjesztett kezét a mellére teszi, ab-
ba belesápadnak a téeszcsés asszo-
nyok, és a férfiak, a kommunisták
odavannak a csudálkozástól, ami-
ért sem Marx, sem Lenin, sem a
párt első titkárai nem tudnak olyan
szépen beszélni, olyan emberien és
szívhez szólóan, ahogyan az ő lel-
késznőjük. akitől könnyekig meg-
hatódnak... De Áprilka, ez azért
van, mert ő manöken is, és ráadásul
micsoda manöken! Szerelmes le-
velek áradata, és házassági ajánla-
tok érkeznek hozzá, de ő elutasítja
mindet, bár tehetné, de ő Krisztus
menyasszonya... És Áprilka, nyá-
ron elmegyünk megnézni, van a kö-
zelben egy halastó, amit Feneket-
len tónak hívnak, körülötte cse-
resznye- és meggyfák sorakoznak,
a tó tükre szép fehér vízírósák és
sárga tavirózsák úszkálnak... itt
fürdenek az emberek, a gyerekek,
és ha van ideje, itt fürdik az evangé-
likus lelkész nő is, és mivelhogy
manöken, az utolsó párizsi és fran-
cia riviéra-i divat szerint szabott a
fürdőruhája, olyan díszesen dekol-
tálva, hogy ne botránkoztassa meg
a falusiakat... De a prerovi férfiak

már annyira megvadultak a szépsé-
ges lelkész nőjüktől, hogy a trakto-
risták, ha szántanak, csak a Fene-
ketlen tó körül köröznek, ahol az ő
Istenük helytartója napozik és für-
dik, mire egy asszonyokból álló
küldöttség fölkerelkedett busszal és
kapákkal Nymburkba, a pártbizott-
sága, hogy a lelkész nő, az a manö-
ken aláasta a falu kommunista er-
kölcseit... Áprilka, amikor fürdőz-
ni látom a mi lelkész nőnket, magá-
ra gondolok... mi volna, ha annak a
szépségnek, a manökennek el kel-
lene költöznie, és a parókián megü-
resedne a hely, mondja, nem szeret-
ne a csehszlovák huszita egyház
lelkész nője lenni Prerov nad La-
bemban? Csehül már tud, befejezi
az egyetemet, elvégezhetné a lelké-
sz kurzust is... Ezt azért írom ma-
gának. hogy tudja, hogy állandóan
gondolok magára...

P.S. (Kereskóban, október 27-én
Lawrence Ferlinghetti *Olvasom a
véget nem érő verset* c. művének
tízperces esti sugárzása után).

Kedves Áprilka, sorra került Hra-
bal úr is, Capri szigetén a tengert
csak a szálloda ablakából láttam, és
egyetlen kívánságom az volt, hogy
hazaérjek, látni akartam a nőstény-
macskáimat és a kerskói nagy fia-
imat, és így kellett előadnom délután
a Suor Orsola kolostorban, a rette-
netes éjszaka után az orvossal és az
injekcióval, Susanne és a kedvese
kivitték a repülőterre, és én lázasan
érkeztem Milánóba, ott vártam a
prágai gépre, és mindig brióst vet-
tem. hozzá meg dupla konyakot it-
tam, olyan sokat kellett várnom,
hogy közben elveszítettem a papír-
pénzt, amit Susanne adott az útra,
amikor búcsúzásképpen azt mon-
ta... De a párizsi utat még igazán ki-
bírhatta volna... Amikor kitámo-
lyogtam a prágai repülőtéren, az el-
ső taxisofőr bepakolt a kocsijába, és
útközben elmeséltem neki, mi törté-
nt Capri szigetén, és a taxisofőr
úgy döntött, hogy nem Sokolníky-
ba, hanem egyenest a Bulovkai kór-
házba visz, az ambulanciára... és jól
tette, mert a lépcsőházban már bot-
ladoztam, támogatniuk kellett... és
így, Áprilka, tüdő- és mellhártya-
gyulladásal feküdtem a második
emeleten négy hétig, bámultam a
mennyezetet, és majd belehaltam,
hogy nem tudtam, mit csinálnak a
macskáim, mit csinál az én kilenc
nagyfiam, úgy feküdtem ott, mint
Hans Castorp, ahogyan Thomas

Mann leírja a *Zauberbergben*, tudom, hogy ő négy évig feküdt, én meg csak pusztá négy hetet, de megélttem, micsoda szertartás az, mindig ugyanaz a kávé, ugyanaz a leves és majdnem ugyanaz az ebéd és ugyanaz az uzsonna és ugyanaz a vacsora és porok marék-számra, reggel és délben és este és Rohypnol altató... négy hétig tulajdonképpen annak örültem, annak a pillanatnak, amikor bevehettem az altatóport... És azután, Áprilka, elbocsátottak a Varázshegyről, nem tuberkulózisból, mint Thomas Mann hőseit, hanem közös tüdő- és mellhártyagyulladásból gyógyultan... És így történt, hogy ismét vásároltam a florenci büfében csirkedarabokat és tejet és egy rúd szalámit és negyed kiló puha sajtot, és ismét a tizen-nyolcasra vártam, tántorogtam a poroktól vagy mitől, mosolyogtam, és azután beszálltam, lerogytam az ülésre, és az egy hónap alatt, Áprilka, átfeküdtem a szép vénasszonyok nyarát, tegnap és ma azonban eleredt az eső. néztem az alagutat, amin keresztülhalad a prága-nymburki autóbusszjárat, nehezemre esett felismerni a házakat és az utcákat és a kerteket, sőt elfelejtettem a helységek nevét is, bár ezerszer mentem rajtuk keresztül, de ma elkezdtem félni, hogy a láz és a gyógyszerek kitégették az agyamat. De azután már a kerskói erdő következett, az autóbussz megállt, átvetettem a vállamon a JANSPOORT címkéjű zöld hátizsákomat, megragadtam a degeszre tömött táskát, és egy darabig álltam a padnál, ahonnan homokút visz a zöld és fehér kapumhoz és a fehér kerítésemhez... A három nősténymacska, az öreg cirmos nősténymacskák, a kilenc süldő macska anyja, egyedül csak ők vártak rám, azok az anyák, akiket észre sem vettem, úgy bele voltam habarodva és annyira lelkesedtem a süldő macskákért, hogy a nőstényekről meg is feledkeztem, de ők nem felejtettek el engem, türelmesen üldögéltek itt öt teljes héten át, és most mosolyogtak rám, valahogy megöregedtek az én kislánykáim, alázatosan bukfencet vetettek előttem, elnyúltak a hátukon, és mindegyikükhöz le kellett hajolnom, és megcirógatnom a hasukat meg a mellüket... nyuszögtek, és lehunyták a szemüket... és azután ügettek mellettem, megelőz-

tek, megfordultak és egymás után ismét bukfencet vetettek az örömtől, hogy már itthon vagyok... és amikor beléptem a kapun az avarral bélelt fasoromba, amikor letettem a hátizsákomat és a táskámat az asztalra, legelőszőr összerolniztam a piszkos papírokat az asztalról és a piszkos tapétát az asztal alól, hoztam egy tiszta tekerestet, és szétteregttem az asztalra meg az asztal alá, azután fogtam a valaha fehér bakelittalakat, egy vödör vízbe mártott seprűvel kipucoltam őket, a kislánykáim, az én három anyamacskám már az asztalon állt és várt... én balgán azt gondoltam, hogy a nagyfiaim vágyakozni fognak utánam, de ők elfelejtettek engem... majd azt mesélte a szomszédasszonyom, hogy úgy egy héttig, tíz napig jártak elém, de azután fölhagytak velem... csak az öreg nősténymacskák vártak rám mindig tizenegykor, és a biztonság kedvéért a másik, az egy óra ötös busznál is... csak másnap jött elém Svarcvald és Narancs, és őket követve a többi fiú is átugrált a fehér kerítést... és amikor szétosztottam és szétvagdaltam mindent, amit csak Prágában vásároltam, mint régen, amikor kitöltöttem a tejet... akkor a nősténymacskák egyikük a másik után, csak velem akartak beszélgetni...

Így jártam meg ismét Kerskót, az éjjel izzadtam Prágában, megint jártam a Tigrisben, ahol hűvös volt... és én hideg sört ittam, megzavarodtam, elvesztettem az önkormányzatot, a láz és a porok valahogy kiradírozták a visszacsatolást jelző idegrendszeremből, hogy legalább egy kicsit vigyázzak magamra... bevettem a porokat, és éjjel meg hajnalban reszkettem, nehogy ismét tüdő- és mellhártyagyulladást kapjak, merthogy akkor már a három nősténymacskám is világnak menne, szétfutnának a kislánykáim, hogy találjanak valahol egy emberi lakhelyet, ahol kapnának valamit enni, inni...

Áprilka, ma reggel is megmértem a hőmérsékletemet, ég a fejem, fáj a torkom, azt hiszem, lázam van, de még sincs lázam, a gond éget, hogy mi lesz a macskáimmal, ha kórházba kell mennem, vagy mondjuk elköltözöm ebből a világból... A reggelek fagyosak... Minden nősténymacskám, az én kislánykáim és mind egy kupacban fekszenek, sőt az anyáknak újból

megindult a tejük, és a nagyfiúk szopnak, szépek ezek a nagyfiúk, valaki behajított hozzánk két kis cirmost, nem nagyobbakat, mint egy szemüvegtok, és a nagyfiúk tisztogatják őket, játszanak velük, sőt a kicsinyek, amikor délelőtt meleg volt és sütött a nap, és a Homoksínű, az ötkeilós kandúr, az apjuk ott feküdt az asztalnál, akkor a nagyfiúk, a Rozsdaszínű és Narancs vezérletével mesüje Stundét rendeztek a két kismacskával, és a tálat egyenesen az apjukra rántották, leöntötték őt, és mind a tizenegy repült a szomszédhoz a felstócolt deszkákhoz, ott összedugták a fejüket, és újra meg újra megtárgyalták, amit láttak, hogyan feküdt a tejbe áztatott kandúr az asztalnál. Láttam, hogy amikor lement a nap, a macskák rétegesen feküdtek le, úgy készülődtek az alváshoz, hogy a macskabundából készült legmelegebb fészekbe a két kismacska fekhessen bele, akiket valaki bedobott hozzánk, és azután kerekelt oldott... Áprilka, imádkozzon érttem, hogy már a macskáim miatt is a világon lehessek... Hissen télen nem várja őket más, mint ridegtartás imádkozzon ereitünk, a kislánykáimért, a három anyáért, imádkozzon Cassiusért háromszor voltam a szeméttelrakónál, a színültig feltartályoknál - és végül is beszéltem Cassiusszal. Ahogy meglátott, bukfencet vetett, lehajoltam hozzá, és eljátszadózott az indián nyakláncokkal, mint azokban az időkben, amikor együtt üldögéltünk a karosszékben, és ő a mellemen feküdt, és belenezett a szemembe, kacáran hátraszegte a fejét, és játszott, és gyöngéden harapdálta a csüngőket... Ma azonban mellettem ügetett a konténerek mentén, amikből szállt a pára, ahogyan rothadtak benne a régi matracok és a szétört karosszékek és heverők és a régi fű...

És Áprilka, láttam ott egy cirmost, aki lehuntya a szemét, és Cassius állt alá koccantotta a fejét, és Cassius hozzádörgölődött, és tisztogatta, és hátraborzolta a szőrt a fején. Áprilka, Cassius meg van váltva! Nem éltem hiába! Én tehát el vagyok veszve...

Kiss Szemán Róbert fordítása

(A könyv, amelyből a fenti részletet kivettük, ez év májusában jelenik meg a Göncöl Kiadónál)

Katerina Pošová

A PRÁGAI

SZÍNHÁZ

1964 őszén új pinceszínház született a prágai Vencel tér (vagyis „Václavák”) felvégébe torkolló keskeny mellékutcában - Ve smečkách, azaz a Falka utcában. Szürke, kopott, több emeletes lakóház földszintjén több szárnyú üvegkapu, mögötte repedezett mómárvány padlójú kapualj, odébb valamivel szebb és modernebb üvegfal, mögötte jobbra eldugott „művészbejáró”; ez a sokat ígérő szó keskeny, ruhafogasoktól zsúfolt folyosót jelent. Innen nyílik jobbra a hölgyek, balra az urak öltözője, hátrább a miniatűr „iroda”. A folyosó végéről szűk, vas csigalépcső vezet a színpadra és a tenyérnyi foyberba. Ez utóbbiba kényelmesebben is le lehet menni; a kedves néző itt mindent megtalál, ruhatárt és büfét, illemhelyet, továbbá műsorfüzetet árusító kedves lánykákat. És persze a nézőtérre nyíló kétszárnyas ajtót. Még sohasem voltam ott úgy, hogy előadás előtt e két ajtónál ne ácsorognának tizen-tizenöten, akik majd csak akkor ülhetnek be a mindenfelől összehordott pótszékekre, amikor a büszke jegytulajdonosok már elfoglalták előre megvásárolt helyeiket. (Legutóbb Ladislav Smoček szerző és rendező *Dr. Burke különös délutánja* című előadását egy, a büfétől odacipelt bárskéken élveztem végig, mellettem rozoga hoked-

lin a színház üdvöskéje, Libuše Šafránková szorongott, aki egyébként a prágai színésztársadalom egyik legnépszerűbb, legszebb és legtehetségesebb hölgytagja.)

Ez hát a méltán híres-nevezetes Činoherní Klub, amely ebben a látzólag lehangoló környezetben végtelenül sok örömet, szórakozást és maradandó színházi élményt nyújtott és nyújt hazai és külföldi nézőinek. A színház neve megközelítően lefordítva: Drámai Klub. Egy magyarnak legjobb megtanulni csehül, fonetikusán: Činoherní, de még jobb szlengesen: Činoherák, klub nélkül. Ezt Prágában mindenki megérti, csakúgy, mint a Václavák-ot. És miért klub? „Azt akartuk, járjanak hozzánk, vendégszerepeljenek nálunk azok a kollegák, akikkel a miénk különben színpadon sohasem találkoznának. A nézők pedig érezzék otthon magukat...” - mondja Ladislav Smoček, a színház egyik alapítója.

Előljáróban talán fontos elmondani, hogy a groteszk realizmus, az ihletett szerzői színjátszás, az intellektuális clownéria és egyéb kívánatos színházi attribútumok rendkívül mélyen gyökereznek a cseh színház-történetben. Önironikus humorérzéke nélkül a cseh ember aligha élte volna túl a Monarchia, a nácik, a sztálinisták masszív szellemi zsar-

nokságát. Ennek a nemzetnek szorgalmán és tanulékonyágán kívül talán leghasznosabb adottsága az, hogy nem veszi túl komolyan önmagát. Alapvetően nem szentimentális, nem patetikus, nem tiszteli túl a tekintélyeket, nem vigad sírva, inkább vigadva sír. Van erről egy alapvicc: Ha az oltár előtt nem jelenik meg a vőlegény, mit tesz a menyasszony? A francia kirohan az utcára, és lefekszik az első jöttmenttel. A lengyel kolostorba vonul. Az orosz búskomor lesz. A magyar ciánkálit iszik. A cseh lány hazamegy, megebédel a konyhaasztalnál, és nászéjszaka helyett moziba megy a barátnőjével egy jó cseh vígjátékra...

A két világháború közötti ún. Első Köztársaságban (1918-1938) rengeteg kis színház és stúdiószínpad működött országszerte, a legtöbb persze Prágában. Az újszülött polgári demokráciában a haladó értelmiség, lerázva a birodalmi cenzúra és a háborús rémségek nyomását, felszabadultan ontotta a jobbnál jobb ötleteket, kezdeményezéseket, produkciókat. Az új színházak ihletésükben, formai megoldásaikban, játéktílusukban és közönségorientációjukban nagyon különböztek ugyan egymástól, de többségükben egyértelműen arra törekedtek, hogy intelligens, mindenféle konvenciót

elutasító, újszerű színházat hozzanak létre; nem utolsósorban saját örömeikre is. Vonatkozott ez a képzőművészeti, zenei, irodalmi életre is. Ezek az avantgárd művészeti ambíciók és eredmények annyira intenzíven befolyásolták a szellemi közéletet, hogy sem a német megszállás, sem az 1948 utáni ideológiai terror nem tudta hatásukat elfojtani, megsemmisíteni. Az avantgárd szellem működött tovább és ideális táptalaja lett a már az ötvenes évek vége felé ismét szaporodni kezdő újszerű színházi kezdeményezéseknek. (A húszas-harmincas évek cseh művészeti avantgárdja nem volt elszigetelt jelenség; rengeteg szállal kötődött az Európa-szerte burjánzó hasonló szellemi megmozdulásokhoz; vonatkozik ez Magyarországra is, az akkor ott uralkodó kedvezőtlen körülmények ellenére.)

De térjünk vissza a Cinoherni Klubba, hogy a kedves olvasó legalább megközelítő képet kapjon a „Csinohérák” múltjáról-jelenéről, művészetének lényegéről.

Jaroslav Vostry (szül. 1931-) színháztörténész és esztéta, főiskolai tanár és drámaíró, a színház egyik megalapítója és 1972-ig vezetője - 1990. január 1-jén tért vissza kényszerű száműzetéséből a színház élére. Tizennyolc évig volt dramaturg és rendező vidéki színházakban, főleg illegálisan tanított, idegen néven publikált. Hasonló volt a sorsa, mint sokezer cseh és szlovák értelmiséginek 68 után, akik közül akkoriban sokan voltak kirakatmosók, kazánfűtők, éjjeliőrök, vízállásmérők is... Természetesen a geneziszről faggatom. Az ötlet egy kitűnő színházi embertől, Milos Hercíktől származott; 1962-63-tájé ő szervezte az Állami Színházi Stúdiót. E hivatalos hangzású elnevezés azonban igen célszerű és okos intézményre vonatkozott. Néhány kisebb stúdiószínháznak lett adminisztrációs és műszaki központja csekély létszámú irodával, közös könyveléssel, propagandával, műhelyekkel. Ide tartozott a Laterna Magika, a Színház a kapu mögött (O. Krejca), a Semafor, a Fekete Színház, valamint az éppen megszűnő Paravan nevű kabaré a mostani Cinoherni Klub helyén.

Vostry főiskolai évfolyamtársa és barátja, Ladislav Smocek (1932) akkor a Laterna Magikában volt rendező,

és közben írta Piknik című első darabját. Megmutatta Hercíknak, az elolvasta és „megvette”. Felajánlotta Smoceknek, hogy rendezze meg egy újonnan létesített színházban, aminek egyben vezetője lehetne. Smoceknek nem voltak főnöki ambíciói, megkérdezte hát Vostryt (aki egy kitűnő színházi folyóirat, a Divadlo főszerkesztője volt), vállalná-e az új színház vezetését. Vostry vállalta. Adva volt tehát két személyben főnök, dramaturg, szerző és rendező. Ám színész nélkül nem színház a színház. Szakmai körökben akkor már híre volt az észak-morvai Ostravában működő Petr Bezruc Színház sikereinek; 1959-ben szerződött oda Jan Kacér évfolyamtársaival, maroknyi fiatal, tehetséges, frissen végzett színésszel.

Jan Kacér rendező és színész (1936) az ostravai kezdetekről mesél: „Lelkesen mentünk oda, 350 kilométernyire a fővárostól, mert lehetőséget kaptunk egy új színház megszervezésére a megyei »köszínház« stúdiójában. Kis térben nagy témák! - ez volt a jelszavunk. Fiatalok voltunk, fogékonyak, rengeteg és gyorsan tanultunk, dolgoztunk. Volt nap, amikor három előadást tartottunk és éjjel még próbáltunk. Naponta 18-20 órát töltöttünk együtt, egyfolytában vitatkoztunk, dumáltunk, veszekedtünk. Kerestük a stílusunkat. A helybéli fiatalság gyorsan rájött, hogy valami újat, kedvűre valót láthat és tömegesen kezdett hozzánk járni. Minket pedig mind gyakrabban hívtak Prágába vendégszerepelni; egy csapásra népszerűek lettünk. Akkoriban még a kritikusok sem voltak lusták és blazírtak, gyakran jöttek megnézni minket, írtak rólunk.”

Arra, hogy tovább részletezzük a csapat ostravai munkáját, itt nincs hely. De Prágába érkezésükre Nina Divisková színésznő (Jan Kacér felesége) emlékezik: „Kalandos és kockázatos elhatározás volt, hiszen Ostravában már megbecsültek minket, az új kultúrházban tágasabb teret, igazi profi felszerelést adtak, többen családot alapítottak, lakást kaptak. És árulásnak éreztük elhagyni az ottani kollegákat, közönséget. Ugyanakkor Brűnbe is hívtak minket, ott is érdekes lehetőség kínálkozott. Hónapokig hezitáltunk, leveleztünk, tárgyaltunk Vostryval. Az-

tán Kacér egysoros levelet kapott tőle: Kedves Jan, menj a francba a haverjaiddal együtt! Hát mentünk. Nem a francba, hanem Prágába, a Cinoherni Klubba. Ott álltunk abban a pici, koszos teremben és zavarunkban nem mertünk egymásra nézni. Lubos Hruza rémülten bámulta a fekete üreget, amit itt színpadnak csúfoltak, vajon mit tud majd ezzel kezdeni... Aztán hónapokig ott is laktunk, hálózsákokban, mint a nomádok, amíg valahogy megoldottuk az életünket...”

Lassan összeállt a társulat is.

1965 februárjában megnyílt a Cinoherni Klub Smocek *Piknik*-jének bemutatójával, saját rendezésében; az egyik főszerepet Miroslav Macháček, a Nemzeti Színház kiváló színész-rendezője alakította. És azután sorozatban követték egymást a ma már legendás előadások. O'Casey: *Nőtlen urak panziója* (rendezte Jiri Krejčík filmrendező; ezt az előadást aztán többször abba hagyták, felújították, szereplőit cseréltették, bejárták vele a fél világot - tavaly ősszel véglegesen levették műsorról, miután több mint 600 előadást ért meg!). Majd mindegyikben volt valami sajátosan emlékezetes mozzanat - vendégszereplés, kimagasló színészi alakítás, újszerű megoldás, valami, amit a bennfentesek és nézők máig is emlegetnek.

Fontos volt, hogy kezdettől fogva a Cinoherni Klub színészei mind több filmben és tévé-műsorban szerepeltek, nagyon népszerűek lettek. Egy időben a színház indulásával jött létre a csodának nevezett cseh-szlovák filmes újhullám. A színház akkoriban sokat vendégszerepelt külföldön (München, Nyugat-Berlin, Stockholm, Bergen, Velence, London, Belgrád, Helsinki stb.), és itthon, Prágában ritkán fordult elő, hogy a nézőtérben ne lett volna számos külföldi vendég. Mégis mi volt ennek az átütő sikernek a titka?

Vostry: „Kezdetől fogva következetesen elutasítottunk mindenfajta ideológiát. Csakis arra törekedtünk, hogy az embernek nevezett lényt egy adott helyzetben a teljesség igényével ábrázoljuk, mindazzal ami biológiai adottságaitól a társadalmi körülményekig meghatározza létét.”

„Egy lengyel kritikus írta rólunk egyszer, hogy színházunkban a szí-

nész azonosul a szerzővel. Igen, mi soha nem törekedtünk egy - akár klasszikus - mű a priori interpretációjára. Hanem absztrakt általánosítások. tézisek és sémák nélkül csakis a színész lényéből, személyes reakcióiból építkeztünk. Ehhez szorosan kapcsolódik annak a felismerése, hogy az ember még a legfennköltebb, legdrámaibb, letragikusabb helyzetben is többnyire idétlenül, nevetségesen viselkedhet. Ennek a ténynek az elfogadását és vállalását anélkül, hogy ezt deprimáló vagy cinikus szentségtörésnek éreznék, a cseh mentalitás, önironia, humorérzék teszi lehetővé, ami persze színészre és nézőre egyaránt vonatkozik. Mindig is ezzel az igénnyel toboroztuk a Cinoherní Klub színészgárdáját, ez így van máig is. Nálunk nincsenek, sose voltak sztárok és szólisták. A játékban mindenki egyformán fontos, egymást kiegészítve, egymásra reagálva, összejátszva élnék színészeink a színpadon.”

Kačer: „Óriási szerencsénk volt, hogy olyan emberek gyűltek itt össze, akik remekül megértették egymást. Hogy megtörtént a csoda: létrejött egy szuverén egyéniségekből, tehetségekből, saját fejükkel gondolkodó, saját szívükkel érző, a végtelenségig különböző alaptermészetű, de alapvetően toleráns, nyitott emberekből álló közösség! Generációs színház voltunk, harmincévesek, s ilyen volt zömében a közönségünk is. Hihetetlenül szoros volt a kapcsolat színpad és nézőtér között.”

És persze meghatározó jelentőségű volt a kor, amelyben mindez megtörtént: a hatvanas években fokozatosan bekövetkezett „olvadás”, amely itt az 1968-as prágai tavaszhoz vezetett, majd az augusztusi invázió és az azt követő néhány év, amikor még nem volt annyira brutális a „normalizációs politika”, mint később. Kačer: „Akkoriban egyfajta elkötelezett színjátszás jött létre nálunk teljesen spontánul. A színészek zsigereikben hordozták szerepeiket, úgy játszottak, mintha maguk találták volna ki, írták volna meg azt, amit a színpadon kimondtak, és előadás közben - mintha összebeszéltek volna, de teljesen szabadon reagáltak minden apró mozzanatra és a nézőtérrel sugárzó impulzusokra.”

Divíšková: „Ewald Schorm

mondta egyszer: Megegyezni, egyetérteni egymással csak azonos szándékú emberek tudnak. Milyen igaza volt!... Mi nem is annyira azt tartottuk fontosnak, hogy színházi előadást produkáljunk (tulajdonképpen a legjobban a próbákat szerettük). Hanem hogy azon keresztül saját életérzéseinket, problémáinkat, tépelődéseinket fejezzük ki. Sokszor előfordult, hogy egy-egy mondatnak, amelynek mélyebb értelmét valamelyikünk felfedezte, személyes, de általános értelemben is alapvető érvénye lett a színpadon. Előadásaink lényege mindig az volt, hogy amit játszottunk, az teljesen egybehangzott azzal, amit éreztünk és éltünk. Pedig ha végignézzük a színház mindenkorin repertoárját (amit a későbbi években nem volt könnyű kivédeni), sehol egy politizáló, tendenciózus darab. Mi csak kiaknáltuk a szöveg legmélyebb, az adott pillanatban legérvényesebb jelentőségét.”

Az 1968. augusztus 21-et követő változások nem történtek egyik napról a másikra. Eltartott két-három évig, amíg az állami és pártvezetőségben és persze a kultúra irányításában is egyértelműen és fellebbezhetetlenül a dogmatikus brezsnyevi ideológia és gyakorlat uralkodott el. A cseh és szlovák értelmiségen, szellemi életen elkövetett erőszak aránylag hosszú és egyenlőtlen, de szisztematikus folyamat volt, amelyben a színház csak később került napirendre. Előbb a sajtó, a rádió, a TV, a film, az oktatás, a popzene, könyvkiadás, képzőművészet, színház... S ahogyan közéletünk minden területén, a kultúrában is a „szocialista káderpolitika” lett az (önkény)úr. Vagyis a következetes, céltudatos kontraszelekciónak gyakorlatában a hatalom minden fantáziát felülmúló mértékben érvényesítette az egyéni, erkölcsi zsarolás jól bevált eszközét.

Mi történt a „Csinohérák”-kal a „normalizáció” éveiben? 1972-ben az Állami Színházi Stúdió éléről menesztették M. Herciket (1990-ben meghalt), ugyanakkor a Cinoherní Klub vezetőjét Jaroslav Vostrýt, 1973-ban a dramaturg Leoš Susharípát. Jan Kačer 1975-ben rendezett ott utoljára.

Az alapítók közül egyedül Ladislav Smoček maradt mindvégig a

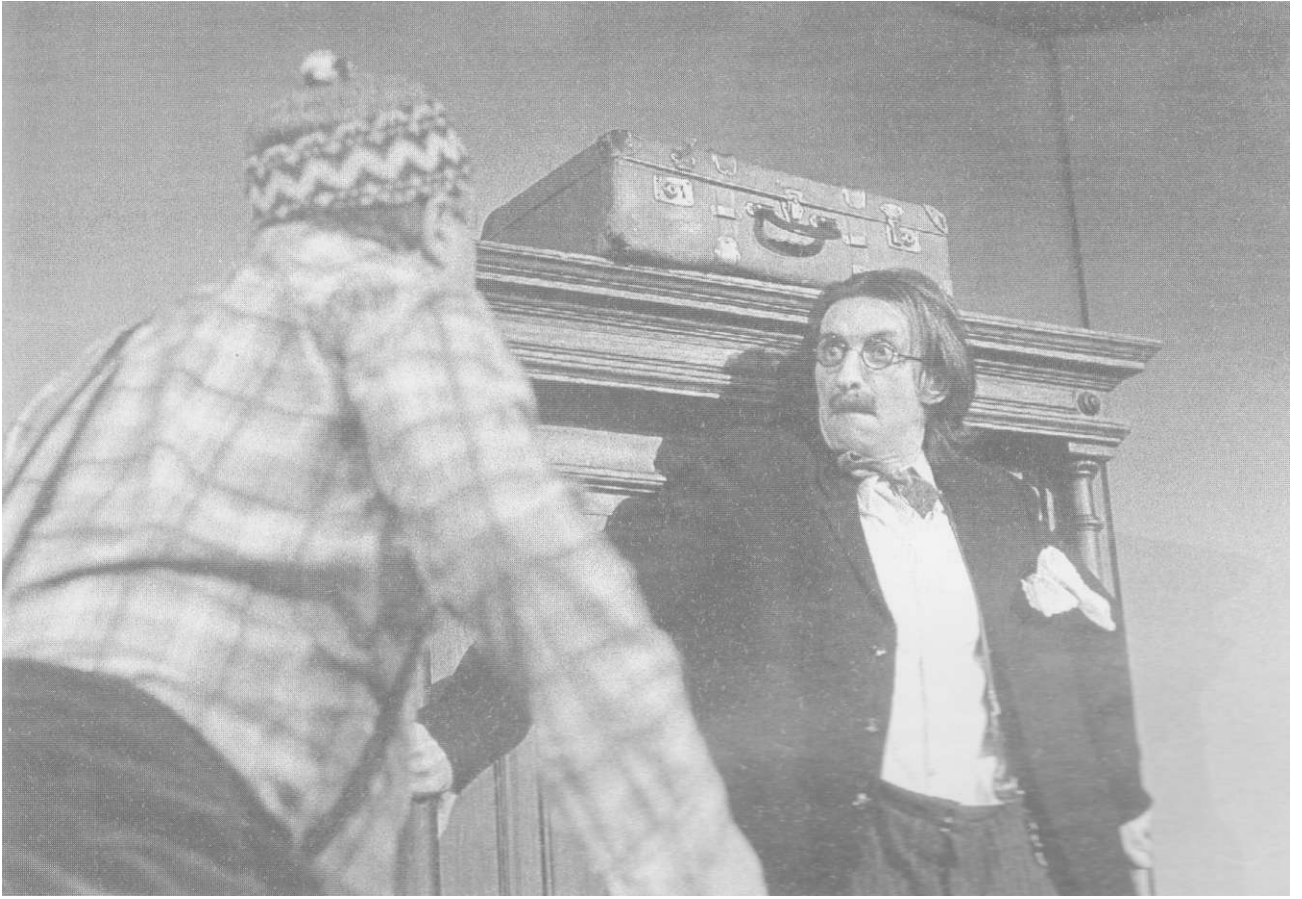
Dr. Burke különös délutánja
(Boleslav Polívka)

színházban mint rendező, de szerzőként sokáig nem volt kívánatos. Külföldön a '70-es, '80-as években több darabját bemutatták, neki pedig „megengedték”, hogy külföldön rendezzen, tanítson. A színház élén hat éven át néhány említésre nem érdemes vezető váltotta egymást, és néhány említésre nem érdemes rendező rendezett néhány említésre nem érdemes előadást. Bár ezzel kapcsolatban nagyon fontos leszögezni, hogy sohasem került műsorra olyan darab, amellyel a társulat erkölcsileg ne értett volna egyet. A társulat törzstagjai pedig képesek voltak megőrizni azt a játékmódot és atmoszférát, amelynek a színház kezdeti sikereit köszönhette. Pedig ezek voltak a legnehezebb évek...

1979-ben a színház művészeti vezetésével Jiří Daněket (1948) bízták meg. Daněk Brnóban színház történetet és szociológiát végzett, segített ott megalapítani a „Liba a madzagon” nevű remek stúdiószínházat (amelynek egyik korai előadása volt Örkény *Tóték* című tragikomédiájának csehszlovákiai ősbemutatója Daněk fordításában), majd a prágai Színházi Intézetbe került, ahol egyebek közt a kis színpadok és a fiatal generációk és a színház problematikájával foglalkozott. Rövidesen kiderült, hogy jelenléte a színházban igen fontos és hasznos. Daněk nem volt párttag (azokban az években az egyetlen pártunkívüli színházi vezető Prágában!), és már Brnóban eléggé elkötelezte magát a nonkonformista színház ügyének.

Akkoriban tetőzött a harc az Állami Színházi Stúdió létéért, amelyben persze a hatalom győzött. Daněk: „Az Állami Színházi Stúdió felszámolása az egyik legbrutálisabb szankció volt a prágai kultúra ellen. Egyetlen céllal történt: beolvasztani ezeket a mind »kényelmetlenebb« kis színházakat egy-egy intézményes közsínház struktúrájába. A Cinoherní Klubot a Vinohrady Színházhoz csatolták azzal az elképze-

Ugyanaz hátulról (Kateřina Frýbová és Josef Abrhám)

léssel, hogy majd létrejön egy belső »anyagcsere«, a két színház rendezői, színészei mindkét színpadon fognak működni, és a Vinohrady igazgatója, dramaturgiája fogja meghatározni a Činoherní Klub repertoárját is. Mindkettőt sikerült kivédenünk! Előfordult, hogy elutasítottak egy-egy darabot, amit szívünk szerint bemutattunk volna (pl. Schwajda *A szent család* című drámáját a Vinohrady akkori igazgatója azzal az indoklással utasította el, hogy »nem prezentálhatjuk egy baráti szocialista ország mai valóságát ilyen sötét színekben!«, vagy Gribojedov *Az ész bajjal jár* című darabját annak utolsó mondata miatt, vagy Csehov *Ivanovját* hasonlóan abszurd okokból) - de túléltük, átvészeltük ezt is...”

A '80-as években a színházban két jelentős vendégrendezésre is sor került. A sokáig mellőzött pozsonyi Vladimir Strnisko 1985-ben állította színpadra Csehov és Brecht egy-egy egyfelvonásosát az *Esküvők* c. előadásban, amelynek igen nagy visszhangja volt. (Strnisko egyébként rövidesen ezután a Činoherní Klub kezdeményezésére a pesti Katona József Színházban rendezte Canetti *Esküvő* c. komédiáját, amelyre akkor Prágában Smoček készült.) Jiří Menzel pedig 1986-ban Michael Frayn *Ugyanaz hátulról* c. „színház a színpadon” műfajú bohózatával aratott megérdemelt sikert. Ez az előadás hat év után ma is az egyik leglátogatottabb produkció.

A „Csinohérák” tehát nem tétlenkedett, és sokszor inkvizíciós praktikákra emlékeztető abszurd körülmények közt sem adta alább a mércét. Ez annak ellenére is sikerült, hogy három évig (1984-86) tartott a színház tatarozása, amely inkább az illetékesek jól kiagyalt, de hiábavaló húzása volt azzal a céllal, hogy végre tönkretegyék ezt a „renitens bandát”... A három év alatt a társulat vendégszínpadokon működött, legtöbbet egy nehezen megközelíthető, barátságatlan külvárosi épület hodályszerű kultúrtermében, a világ végén. Ott is mindig telt ház volt! Daněk: „Arra, hogy ezt átvészeltük, személyesen is büszke vagyok, de tudom, hogy ez volt az egész színház életképességének legbeszédesebb bizonyítéka. Három hosszú éven át

felváltva két hétig játszottunk Prágában, két hétig jártuk a vidéki színházakat; közben folytak a próbák. Őt bemutatónk volt ezalatt, de sem a művészi színvonal és igényesség, sem a csapatmunka erkölcsi kvalitása nem csökkent, nem romlott.”

A '68 utáni „normalizációs időszak” kezdetén a Činoherní Klubot persze nem engedték, nem küldték külföldi vendégszereplésre. A '80-as évek elején azonban létrejött a kapcsolat az akkor még a budapesti Nemzeti Színház kamaraszínpadaként működő Katona József Színház és a Činoherní Klub között. Daněk: „A két Gábor - Székely és Zsámbéky - régóta tudott rólunk, hacsak teheték eljöttek az előadásainkra, sokat beszélgettünk. A mi legfőbb gondunk akkor az életbenmaradás volt; a pestiek ezt tudták. Végül közös erőfeszítéssel, az akkori prágai magyar nagykövet, Kovács Béla intenzív segítségével és a mindkét oldalon bevetett intelligencia, találékonyság és akarat győzelmeként sikerült megvalósítani a vélt megvalósíthatatlant: két olyan intézmény, amelynek akkor még nem volt önálló jogi státusa, nemzetközi együttműködési szerződést kötött! Ez a tény is jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy bennünket itt mégsem taposhattak el. A szerződést aztán 1983-ban a hivatalos államközi kulturális egyezménybe iktatva legalizálták.”

Már ugyanabban az évben látott napvilágot a Katona József Színház színpadán Zsámbéky rendezésében Smoček *Dr. Burke különös délutánja* című „kendőzött komédiája”, 1984-ben pedig Jiří Menzel rendezte meg ugyanott Gozzi *A szarvaskirály* című commedia dell'arte-jét. (Ezt megelőzően pedig Székely Gábor sugalmazására az NSZK-beli Bochumban Örkény *Macskajáték-át*.) Aztán *A szarvaskirály* egyik pesti szereplője, Bán János lett Menzel nagysikerű filmje, az *En kis falum* (1985) egyik főszereplője. S ha már Jiří Menzlelről, erről a Magyarországon is népszerű filmrendezőről, színészeiről - néhány magyar film szereplőjéről - van szó. Mit jelentett számára az elmúlt évek során ez a színház? - kérdeztem tőle levélben. „Hátországot, ahová mindig visszatérhettem és kipihenhettem filmes életem fáradalmait. Ott tanultam

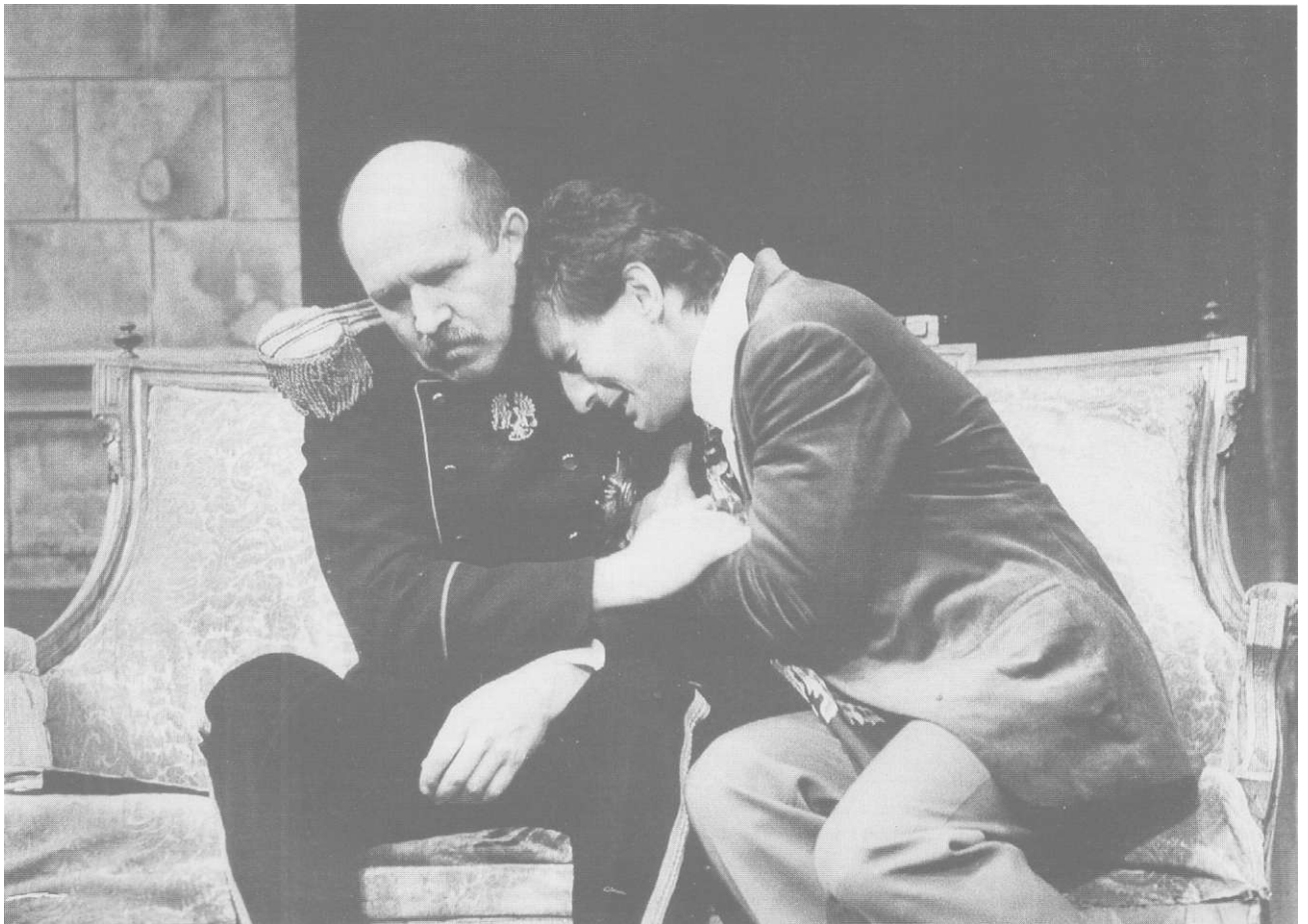
Nőtlen urak panziója
(Oldřich Vízner és Jiří Menzel)

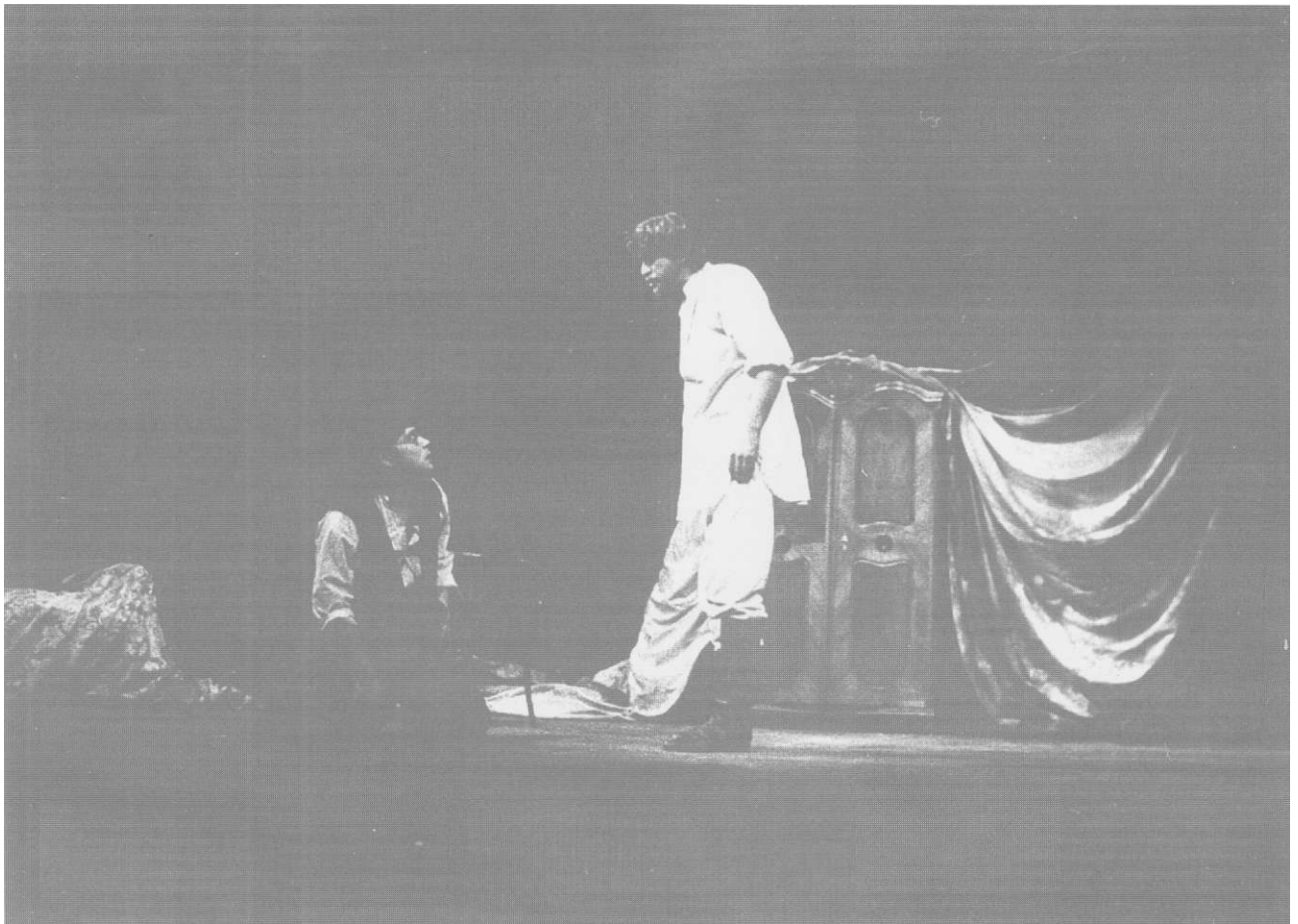
meg kiismerni a közönséget és a színpadon töltött percek rengeteg örömet adtak nekem.” „Szerintem a Činoherní Klubban érvényesülő színjátszás a szó legigazibb és legjobb értelmében felszabadult. Meggyőző erővel párosuló spontaneitása közérthető bárki számára, még ha nem érti is a cseh nyelvet.”

1983-ban tehát megtölt a jég; a többéves tilalom után a Činoherní Klub tavasszal először Franciaországba, majd ősszel a Katona József Színházba utazott vendégszerepelni. Nagy siker volt (*Gyöngéd barátság*). *Nőtlen urak panziója*, *Köpenicki kapitány*). 1985-ben pedig (a tatarozás dacára) a már önálló Katona József Színház első sikeres külföldi vendégszereplésének Prága lett a helyszíne (Bulgakov: *Menekülés*, Csehov: *Ványa bácsi*, Queneau: *Stílusgyakorlat*).

Hát így indult el újra a Činoherní Klub külföldi vendégszerepléseinek sora: Helsinki, Tampere, Barcelona, Almagro, Belgrád, Moszkva, Szófia, Zágráb, Berlin, Québec stb. és a többi hasznos termékeny kapcsolat (pl. Stuttgart és Wrocław). De akárkit kérdeztem a színházban, mindenki első helyen „Katonáékat” emlegette mint a sokoldalúan működő gyümölcsöző, kölcsönösen inspiratív kontaktus legbeszédesebb példáját. Procházka: „Különös, de akár milyen sikeresen szerepeltünk is akár Finnországban vagy Kanadában, mindig mindenütt eszünkbe jutott, hogy a legjobban a magyarok értenek meg bennünket. Érzik, mi izgat, mi érdekel minket, mi számunkra a tét. Ez derült ki minden alkalommal a közönség reakcióiból csakúgy, mint a kritikákból. Persze érthető, hiszen évszázadokon át hasonló volt a sorsunk, ugyanabban a térségben éltük meg a történelmet. De érdekes, hogy például lengyel-cseh vonatkozásban nem működik a szláv fenomen. Ott alig van nyelvi akadály, mégis idegenek maradunk. A lengyeleknek más a mentalitásuk, más-

Maskarédé
(Petr Nárožný és Ondřej Vetchý)

ként viszonyulnak a színházhoz is, más értékkategóriákban gondolkodnak. Láttunk ott remek előadásokat, megcsodáltuk, de nem igazán érintettek meg bennünket...”

Krobot: „Az ember feltételezné, hogy a szomszédos, nyelvileg könnyen kommunikálható és nagy színházi kultúrával, hagyományokkal rendelkező lengyelekkel lesznek a legszorosabbak a kapcsolataink. Sokat is tettek az érdekünkben: éveken át, amikor mi nem járhattunk Nyugatra, rendszeresen elmentünk a wroclawi színházi fesztiválra, ahová lengyel kollégáink a mi kedvünkért (a bolgárok, románok, szovjetek kedvéért is) meghívták a nyugati fesztiválokra szerepelt legsikeresebb produkciókat, hogy legalább részben megismerkedhessünk az európai színházi élet fontos eseményeivel. Enélkül még kibírhatatlanabb lett volna a ketrec, amelyben éltünk... A körülmények úgy hozták, hogy Wroclawban is megrendeztem a *Gyöngéd barbár-t*, siker volt, díjat is kaptam érte, de ugyanakkor rájöttem, mennyire más a lengyelek humorérzéke, talán mert annyira komolyan veszik magukat. A magyarokkal bensőségesebb, spontánabb a kapcsolatunk, van öniróniájuk, képesek kiröhögni, kifigurázni önmagukat.” Egyébként Ivo Krobot közben a Nyíregyházi Színháznak majdnem törzsrendezőjévé vált. Az első sikert követően Csehov *Ivanov-ját*, majd Hrabal *Szigorúan ellenőrzött vonatok-ját* rendezte ott és most készül Csehov *Cseresznyés kert-jére*.

Közben zajlottak a '80-as évek és a gorbacsovi glasznosztj hatása döcögve bár, mégis érezhetővé vált a cseh kultúrában is. A Činoherní Klubban olyan, addig nem kívánatos művek is műsorra kerülhettek, mint az *Ófelsége pincére* meg az *Ivanov* - 1988 végén Jiří Daněk egészségi, személyes okokból elhagyta a színházat, szabadúszó lett, és Jiří Menzel vette át a színház művészeti vezetését. Ezt a tisztséget azonban már

1990. január 1-jén mindkettőjük örömeire át-, illetve visszaadhatta Jaroslav Vostrýnak.

A mozgalmas-hektikus 1989-es év végén történt, hogy miután november 17-én a fegyveres hatalom szétverte a hatóságilag engedélyezett jubileumi diáktüntetőt, kezdetét vette Prágában a „szelíd forradalom”. 18-án reggel sztrájkba lépett az ország egyetemi és főiskolai diáksága, és ezt követte ugyanaznap este a Realista Színházban összegyűlt színészek által kihirdetett általános színházi sztrájk. 19-én, szombaton este pedig éppen a Činoherní Klubban szorongó több száz prágai művész akaratából - Václav Havel és társai kezdeményezésére - megszületett a Polgári Fórum, az a mozgalom, amely végül is elsöpörte a totalitárius kommunista önkényuralmat.

Már 1990 januárjában vitte színre Jiří Menzel (Josef Abrham és - a Bécsből több mint tíz év után végre hazajöhetett Pavel Landovský remekléseivel) az addigra már köztársasági elnök Václav Havel *Audencia* című egyfelvonásosát, melyet a mostani prágai magyar nagykövet. Varga György fordításában Budapesten már jóval előbb mutattak be színpadon és a televízióban. S szintén januárban végre Ladislav Smoček is felújíthatta „saját” színpadán *Dr. Burke különös délutánja* című művét. 1990 júniusában került bemutatásra Václav Havel (John Gay 17. századi művéből építkező) *Koldusoperá-ja*, melyet a szerző, 1972-ben írt a Činoherní Klub felkérésére, hazai földön azonban csak egyszer mutatta be egy amatőr színjátszó társulat 1975-ben. Az akkori bemutatót kemény megtorlások követték. A mostani előadást már több mint százszor játszották. Jiří Menzel rendezte csakúgy, mint az azonos című filmet.

1992-t írunk. A Činoherní Klub továbbra is állandó telt házzal játszik. Időközben bemutatták Sam Shepard *Igazi vadnyugat* c. művét; Smoček megrendezte két nagyszerű régebbi - *Hurok és Labirintus* c. - egyfelvonásosát. Ugyancsak ő fedezte fel és rendezte meg egy a századfordulón élt orosz szerző, Lev Birinszkij 1912-ben íródott és az 1905-ös forradalom idején játszódó *Maskarádé* c. hátborzongatóan aktuális tragikomédiáját. Ez most a legnagyobb siker a Činoherní Klubban.

Kérdésemre, hogyan látják most a színház helyzetét és mire készülnek, néhány lényegében egybehangzó választ kaptam. Krobot: „Most az egész társadalomban minden elmozdult a helyéről, semmi sem végleges, és ez természetesen kihát a színházra is. Azelőtt semmi sem működött normálisan, és az emberek a munkában és otthon egyaránt fásultan, kedvtelenül éltek. Nyomasztó volt a permanens hazugságból eredő általános szkizofrénia, és a színházunkat egyfajta oázisnak tekintették. Idejötték egy kis igazságért, jókedvéért, impertinenciáért, erkölcsi infúzióért. Ez az igény annyira erős volt, hogy gyakran számunkra is váratlanul heves, cinkos reakcióit váltott ki egy-egy, a színpadon elhangzó mondat vagy gesztus. Kicsit leegyszerűsítve azt mondhatnám, hogy a nézőtér sötétjében. anonimitásában veszélytelenül engedhették szabadjára érzelmeiket, nyilváníthatták ki véleményüket. Most. hál'istennek. ez nem működik többé. Nincs tabu. senki sem keres a szövegek mélyén mögöttes aktuális jelentést. Ezzel szemben az emberek egészen új gondokkal küszködnek, vállalkoznak, privatizálnak, politizálnak, és ezzel együtt változnak a kultúra, a színház iránti igényeik is. Ez az átmenet nyilván eltart egy ideig, de meggyőződésem, hogy a mi színházunkat nem fenyegeti az a veszély, hogy ki kellene szolgálnunk a nézőt. A Činoherní Klub nem fog átvedleni kabarévá, itt a jövőben is színvonalas, tartalmas színházat fogunk csinálni.”

Smoček: „Azt hiszem, nincs semmi baj. A körülmények változnak ugyan, de az emberek lényegében egy jó előadásra ugyanúgy reagálnak ma is, mint a '60-as, '70-es, '80-as években. Ennek a színháznak sohasem volt könnyű dolga, hát miért lenne most az? Szerintem mindig az a fontos, hogy az adott percben milyen darab mellett dönt az ember, és hogyan csinálja azt meg. Elégé különböző, de nem összeegyeztethetetlen egyéniségekből áll a társulat, a régi gárdából néhányan elmentek, fiatalok jöttek és jönnek, de ez a csapat végül csak olyan embert fogad be, aki tudja, mikor, hogyan és kinek akarja elmondani azt, amit fontosnak tart. Nem hiszem, hogy félteni kellene minket...”

OTP BANK LAKOSSÁGI FOLYÓSZÁMLA A MINDENKORI KÉNYELEM

Ha lenne egy olyan folyószámla, amelynek évi nettó kamata 17%...

Ha lenne egy olyan folyószámla, amelyen hóvégi megtakarításait, vagy azok egy részét kedvező kamatozással leköthetné...

Ha lenne egy olyan folyószámla, amelyre átutalhatná munkabérét vagy nyugdíját...

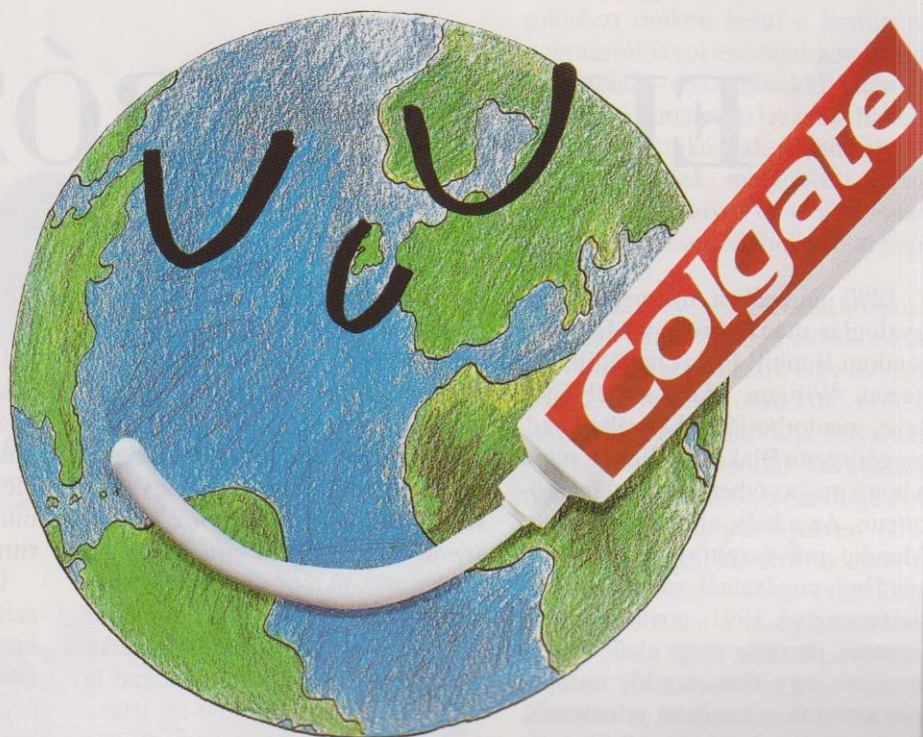
Ha lenne egy olyan folyószámla, amelyről teljesíthetné átutalásait...

Ha lenne egy olyan ügyfélkártya, amellyel napi 24 órában vehetné fel pénzét...

Ha lenne egy olyan takarékcsekk, amellyel készpénz nélkül vásárolhatna...

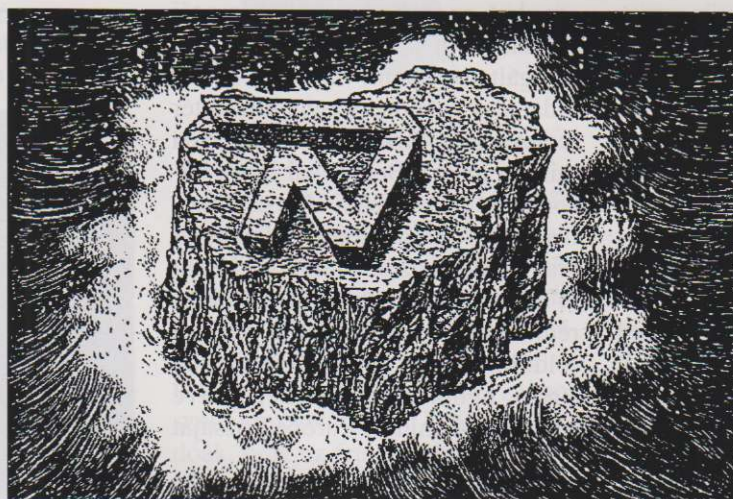
Ha lenne egy olyan folyószámla, amelynek terhére még hitelt is kaphatna...

...akkor Ön igénybe venné?

TUDOMÁNY A MOSOLY MÖGÖTT

Nationale-Nederlanden
N-N Magyarországi Biztosító Rt.

KINCS A SZIGETEN

1022 Budapest, Bég u. 3-5. telefon: 115-0822 fax: 135-6493

EURÓPA RÓZSÁJA

„És mégis! indulj, büszke utakra fel!”

(Hölderlin)

1990 júniusában, tizennyolc napi gyaloglás után, Miroslav Mandić a londoni Bunhill Fields temetőbe érkezett. William Blake sírhelyéhez érve, vándorbotját bal kezébe véve, megérintette Blake sírfeliratát, majd a botot magas ívben egy tisztásra röptette. Az a hely, ahová a bot esett, Mandić művészettörténeti jelentőségű bolyongásainak vált újabb kiindulópontjává. 1991. november 9-én ugyanis itt tette meg első lépkeit, amelyek egy tízesztendős európai vándorútnak a kezdetét jelentették. Az évezred utolsó évtizedében az újvidéki alkotó hetvenezer kilométert gyalogol, és többször is áthalad Európa egy-egy geopolitikai régióján. Szövevényes útja végül is egy rózsza alakját rajzolja ki, a *Bolyongás Rózsáját* - Európa Rózsáját.

„Utazni kell, akkor is, ha nincs hová, és akkor is, ha nincsen honnan”, olvasom egy írói jegyzetben, s ez a gondolat mintha mindenkori érvényű lenne. Eszembe juttatja a modern kor első költő-utazóját, Arthur Rimbaud-t, a civilizációból - Európától - menekülő „primitivistá” Gauguint, a Párizsba zarándokló Kassákot és a beat korszak nagy prófétájának, Jack Kerouacnak a csavargásait. A vándorlás és az utazás poézisének egyéb forrásait többek között Hölderlin, Segalen, Heidegger, Herzog, Handke, Ponge és Richard Long - a tájművész - neve fémjelzi.

Miroslav Mandić gyalog indult nagy európai utazásaira Orwell esztendejében, 1984-ben. Első vándorútján a jugoszláv kultúrközeg trigonometriai pontjait kötötte össze. Az Újvidék környéki dombvonulaton elhantolt nagy szerb romantikus, Branko Radičević sírja volt a kiindulópontja. Második állomásán, Montenegró kopár sziklacsúcsain a délszláv nemzeti hőseposz, a *Hegyek koszorúja* szerzőjének, Petar P.

Njegoš egykori uralkodónak a mauzóleumát kereste fel. Onnan, 1749 méter magasról északnak fordult, és Kranjba, a szlovén France Presern síremlékéhez, útjának végállomásához igyekezett. Az ötvenhat napos vándorlason készült írói jegyzeteinek a *Miért gyalogoltam 2150000 lépést a költészetért* címet adta. három esztendő múlva, 1987 tavaszán aztán Prešern sírjától Tübingenbe, Hölderlinhez gyalogolt. A következő évben Hölderlintől Rimbaud-ig, majd 1990-ben Rimbaud-tól Blake-ig. Londoni célpontja lett végül is tízesztendős vándorútjának első állomása.

Gyaloglásain a fizikai és idegi megpróbáltatásokat a hit és a szándék őszintesége teszi elviselhetőbbé. A kijelölt út legyőzésének tudata hatalmas energiaforrás: erősíti a lelket, és hitelt ad a tett értelmének. Mandić látszólag semmiben sem különbözik a régi korok csavargóitól, ő azonban az emberi sorsokat és a táj formáit nem az esetlegességek kiszolgáltatottjaként, hanem a költői tudat, egy hatalmas történelmi háttér fedezetében fűrkészi. Vándorbotja mintha Joseph Beuyséval lenne hasonlatos: alsó és felső vége összeköti az égi erőket a földiekkel, energiát áramoltat, és ez az áramlás a kézen át a testbe hatol. Az emberi test teremti meg az egyensúlyt az égi és a földi birodalom között. A Rimbaud sírján nyíló körözsát megérintve Mandić már mintha Európa Rózsáját álmodná.

Mandić európai gyalogútjai nem a menekvés metaforái, ellenkezőleg: az építésé, a szabadság birtoklásáé és a folyamatos tapasztalatszerzésé - a költői én kiérlelődéséé. A szüntelen fizikai mozgás, az örökös helyváltoztatás újabbnál újabb tudatállapotokat eredményez. Számára a genius loci nem valami állandó érték.

Vándorlásainak mértékéről faggatva, Mandić így válaszol: „...azért gyalogolok, hogy a költeménybe mindazok bekerüljenek, akikkel útközben találkozom (...), hogy velem gyalogolhassanak, akiknek ez nem adatott meg (...), hogy azt mondhassam: a művészet izzadság, magány, a tűrés ritmusa...”.

Útjai során költői jegyzeteket készít. Színes ceruzákat visz magával, hogy naponta megörökítsen egy-egy lábnyomot, egy-egy útpadkán talált, a civilizációból kivetett tárgyat és egy-egy tájrészletet.

Az emberi kitartás és a költői képzelet szintézislehetősége régtől foglalkoztatja. Még a hatvanas évek végén - a jugoszláv konceptuális művészet kibontakozásának idején - elhatározza, hogy élete végéig havonta arcképet készít a fotóautomatában. Egy évtizeden át naponta lerajzol egy falevelet. 3650 rajzot kitevő

1987. június 19-én, két kilométerrel
Heiningen után

Útmenti kavicsok, fűszálak és egy cigarettásdoboz Mandić 1988-as színes ceruzarajzán

ciklusának, amely összességében egy 2,7x20 méteres képet alkot, *Az életfája* címet adja. 1985 és 1987 között szóról szóra átmásolja tizenkét jugoszláv író egy-egy regényét, majd a belgrádi Modern Művészetek Múzeumába költözik, ahol kilenc hónapon át nyilvános regényírást demonstrál. Megalkotja *Látványok a Modern Művészetek Múzeumából* és *Ember, aki ír* című műveit. A gyaloglás motívuma 1983-ban jelenik meg művészetében, amikor is nagy kitartást igénylő, nyolcórás lassú gyaloglás közben a zeneirodalom

nyolc évszázadát idézve feleleveníti az indiánok életét.

Tűrni, kitartani, dacolni a múlt idővel, ősi rítusokat felidézni. Mandić művészete az a fajta ideaművészet, amely nem anyagi monumentalításban véglegesül, hanem cselekvéssorozatai és folyamatszemplélétséi révén árasztja magából sajátos szellemiségét. Csak a keretek állandóak, csak az értékrend változatlan. Marcel Proust megszállottként alkotott tíz esztendeig ugyanabban a helyiségben - a mozgás ellenében a helyhezköttiséget választva Miroslav Mandić tíz évig rajzolt faleveleket, és egy évtizedig rója gyalogszerrel Európa útjait.

1991. november 9. óta Mandić naponta 20-25 kilométert gyalogol.

Kísérője egy minibusz sofőrje, aki a művészt órákon belül a kontinens egymástól távol eső tájaira szállítja. Útjai tehát - a korábbiaktól eltérően - nem folyamatosan lesznek, hanem szökdelőek, cikázóak, olyan helyeket teremtetők, melyekben népek és kultúrák, nyelvek és szokások keverednek és cserélődnek szinte napszakonként.

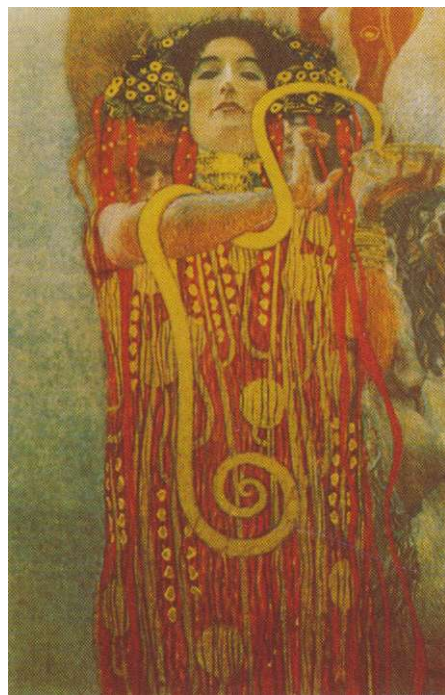
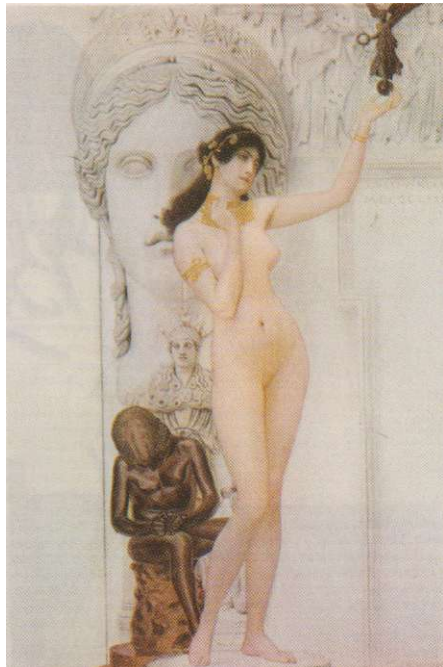
A közbeeső művelődési központokban Mandić alkalmi előadásokat, művészeti akciókat tart. Úgy tervezi, hogy két évezredet összekötő, új életformával járó vándorútja folyamán hét költészeti-filozófiai traktátumot ír az útról, a rózsáról, a csavargásról, a nyolcvan európai nyelven elfogyasztott reggeli kávéról, az európai naplementéről... Tíz esztendeig hordja zsebében a mozgásban levő ember és az állam nélküli polgár útlevelét. Tíz esztendeig nem lesz lakáscíme, se állandó útiterve. Tíz esztendeig hánykolódik majd nyelvjárások, emberi mentalitások, vallások és étkezési szokások térközeiben.

A Bolyongás Rózsája egy új forma utáni igény kifejezője, egy mitológiai utazás, amely tíz tavasz, tíz nyár, tíz őszi és tíz tél. „Bolyongok Európán át annak női neve miatt, s mert Európa egyszerre túl ismerős és túl ismeretlen számomra. Meglehetősen kicsi és meglehetősen nagy. S mert sok, bőséges szellemi tudással megáldott ember élt benne, akik az én igazi apáim és anyáim, az én népem és egyetlen jelenem”, vallja az „európai utas”.

Mandić vállalkozásának sokan már most olyan jelentőséget tulajdonítanak, amely meghatározza a huszadik század utolsó évtizedének művészetét. Ám ha ez nem következik is be, annyi bizonyos, hogy - David Albahari szavai szerint - a kontinens valamennyi zugát összekötő mandići „úthálózat” víziója visszahívja néhai biztonságérzetünket, feltámasztja az elvesztett értelmet és megteremti a szellemi egység rég leűnt képét.

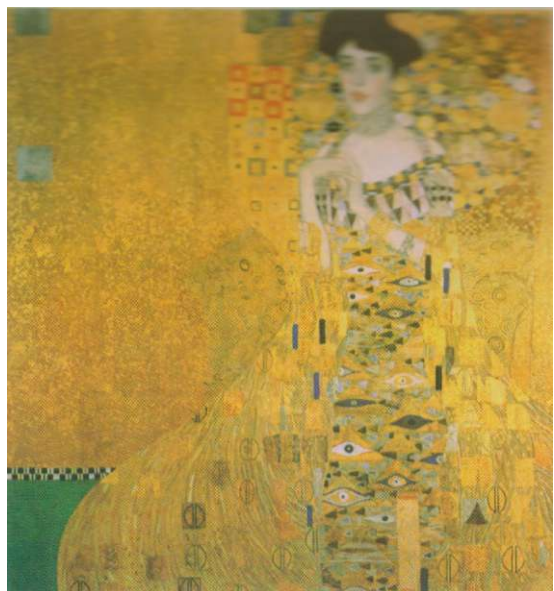
Ha tekintetünk a lebukó Napra esik, Miroslav Mandić jut eszünkbe, aki Európa felett ugyanazt a naplementét figyeli. Egy pont, ahol találkozhatunk az ő tekintetével, mindannyiunk tekintetével. ■

BÉCS: EGY VÁROS, AHOL

GUSTAV
KLIMT

MEGIJED MÚLNI AZ IDŐ

Balra:

Judith és Holofernesz, 1901

Balra fent:

A szobrászat allegóriája, 1889

Alatta:

Hügieia, 1900-1907

Jobbra:

Emilie Flöge, 1902

Jobbra fent:

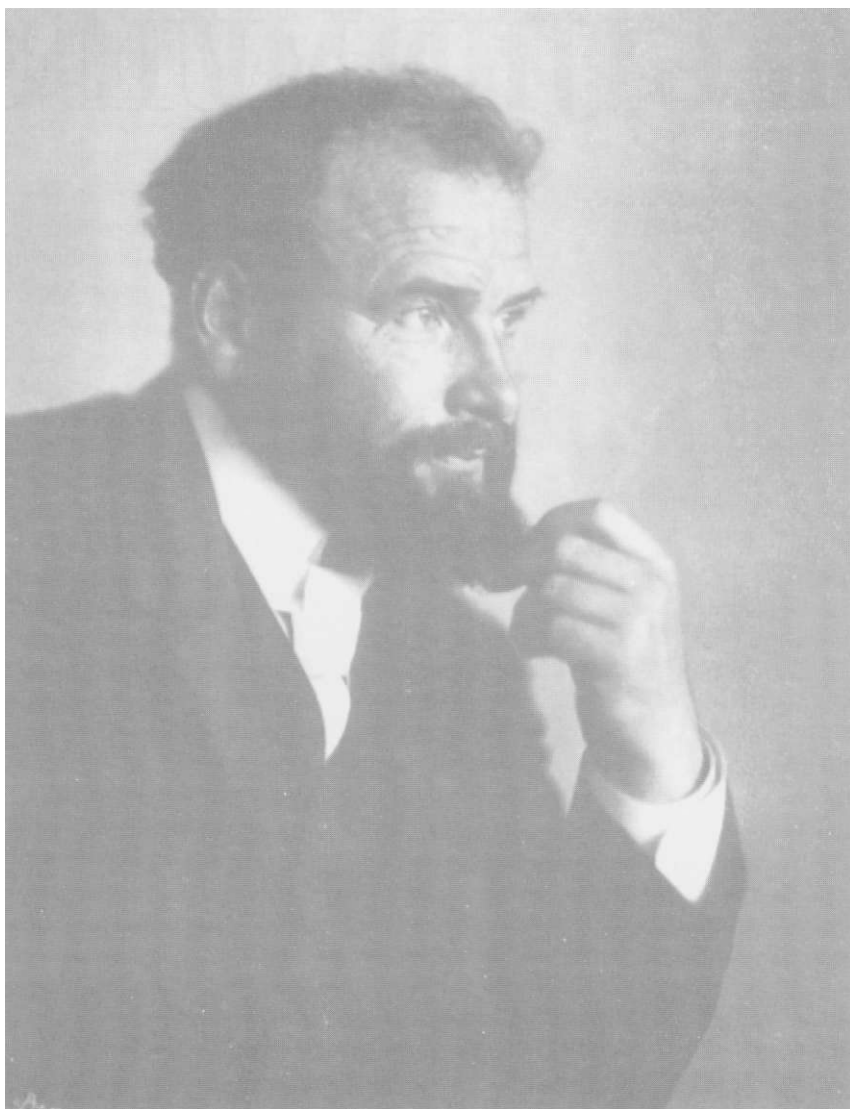
Fritza Riedler, 1906

Alatta:

Adele Bloch-Bauer I. 1907

Csáth Géza a századforduló hatalmasan kiépült Budapestjén, egy hajnalig nyitva tartó kávéház ablakából az éj után életre-mozduló Kálvin terezt figyelte, és mielőtt elindult volna egy azóta réges-régen eltűnt Üllői úti villamosjáraton a munkahelyére, a Moravcsik-klinikára, enyhe vagy éppen extatikus morfium-mámorában, orvosi tárgyilagossággal, mintha anatómiai tankönyvet írt volna vagy egy különös diagnózist, megállapította: „A városoknak ti. nem egy szívük van, mint az embereknek, hanem több, mint a hullóknak és némely halaknak.” Hány szívvel lüktet-dobog az egykori római Vindobona, az egykori császárváros Bécs? Lassú, alig kitapintható pulzussal él a Burg *birodalmi*, masszív-méltóságos, *síremléki, imperátori barokkja* és a Burg voluminózus építészeti vonzatában más-más keringés ütemében vibrál a rokokó, a copf, a biedermeier, a neoklasszicizmus, a neogótika, az eklektika megannyi épülete, és mindezekkel szemben: a *szecesszió* építészeti-festészeti tüneménye, ez a súlyos és zord Habsburg-barokkal kihívóan és aranykori derűvel szembenéző, játszva teret nyerő „*Angyali üdvözlés*”. Luis Bunuel emlékirataiban, amelynek az *Utolsó leheletem* címet adta, felidézi a katalán filozófus, Eugenio Ors megállapítását a barokkal kapcsolatban: „*A barokkot úgy kell tekintenünk, mint a művészet és az élet egyik alapvető irányvonalát, nem pedig úgy, mint átmeneti történelmi jelenséget.*” (Nota bene: az arannyal áramló, a márványt a brüsszeli csipkéig faragó spanyol barokk is: Habsburg-barokk.)

Claudio Magris, A Habsburg mítosz című könyvében, amikor a *finis Austriae* korszakát, vagyis a századfordulót elemzi, egy külön fejezetet ír - *Ferdinand von Saar és a halál méltósága* címen - a Habsburg barokk-biedermeier (mert a XIX. században az arisztokrácia mellé odalopódzott a nagy- és kispolgárság is, ez utóbbi a maga biedermeier dolgos-szorgos és föltétlenül császárhű eufóriájával, mely rajongás kisvártatva az Isonzo, a Piave, a Tagliamento partjain és a galíciai frontokon hült csak le, de akkor halálosan...) hanyatlásáról, agóniájáról. Ferdinand von Saar tőle telhetően mindenkit igyekezett fölkészíteni: A „*lemondás öröme*”. Ez az öröm hamar melankóliára fordult, amikor egy sor író észrevette a *finis Austriae* lelki barokkjának csak Karthago pusztulásához mérhető összeomlását. Ezek közé tartozott Arthur Schnitzler, Joseph Roth, Georg Trakl, Franz Wetfel, mindenekelőtt Stefan

In aeternam memoriam Gustav Klimt

„Szólítom az álmat:

Maradj! Légy való.

És a valót: Alommá

távolodj!”

Hugo von Hofmannsthal

Dobai Péter

BÉCS: EGY VÁROS, AHOL MEGIJED MÚLNI AZ IDŐ

Zweig és a próféta Karl Kraus is, aki Ausztria aláhanyatlásában, világtörténelmi haláltusájában a már-már *düreri* tombolású apokalipszist írta meg, és ezen írók körébe vonható a közülük legegységesebb: Robert Musil is. A mindenható *Habsburg-európaiságnak* nem adatott meg a hirtelen halál szépsége és kegyelme, hátra volt megvívnia a világháborút, ez volt a csaknem hétszázéves dinasztia, a Monarchia utolsó „lovagi párbaja” a világtörténelemmel. Ez a párbaj nem állt meg az „első vérnél”, a világtörténelem fölvette a szarajevói merénylet után odavetett kesztyűt, és végzett a Birodalom-

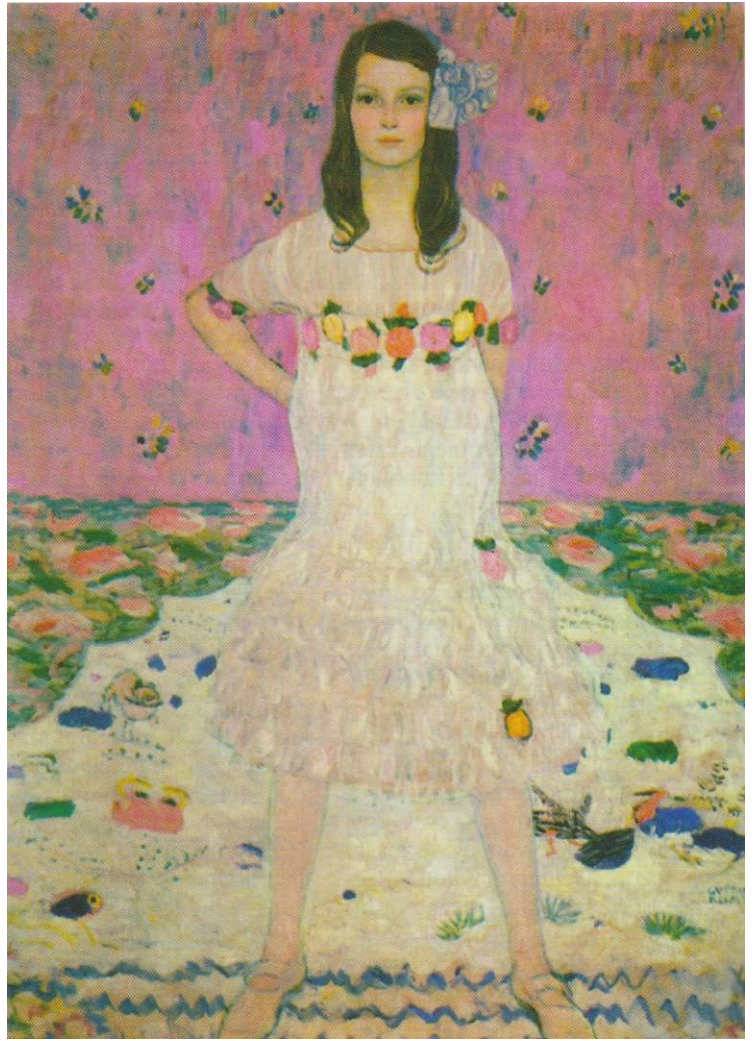
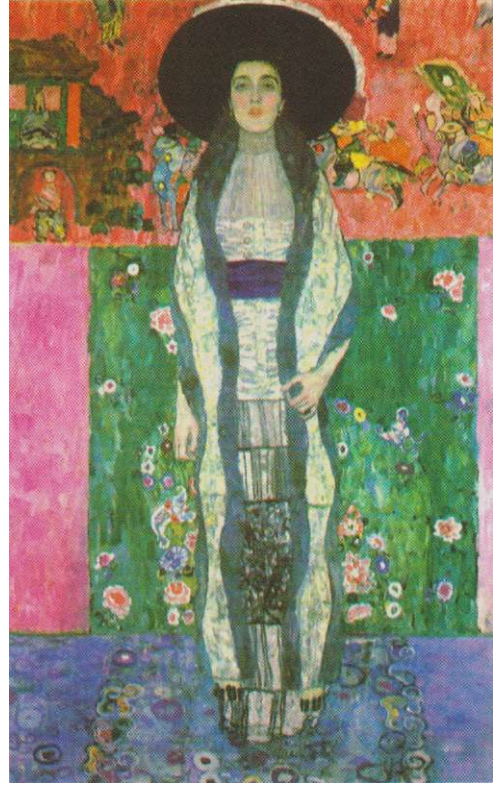
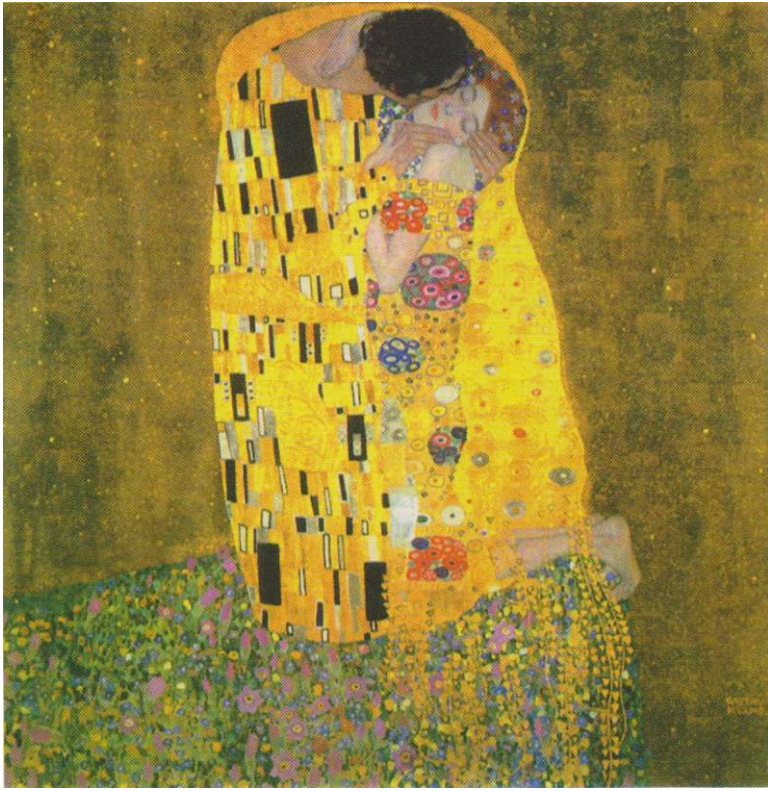
mal, a „kihívó féllal”. Ám a Habsburg exitus letalis előtt még egyszer felaranylott a birodalmi Bécs, de márnem a kétfejű sas apologetikus, akadémikus szellemében, hanem a szecesszió napkitörés- és tűzhányókitörés színeivel! Olyan építészek, mint Otto Wagner, Adolf Loos és a „*Sezession*” paradigmaticus épületének tervezője, Josef Olbrich: műveikkel áttörték a bécsi historizmus, akadémizmus monumentális homlokzatait, a bécsi imperátori barokk brutális karizmáját és a melléje bújt bájos-félnék biedermeier életérzés törekeny porcelánfigurákkal telezsúfolt vitrinjeit. Az „új hullám”, a

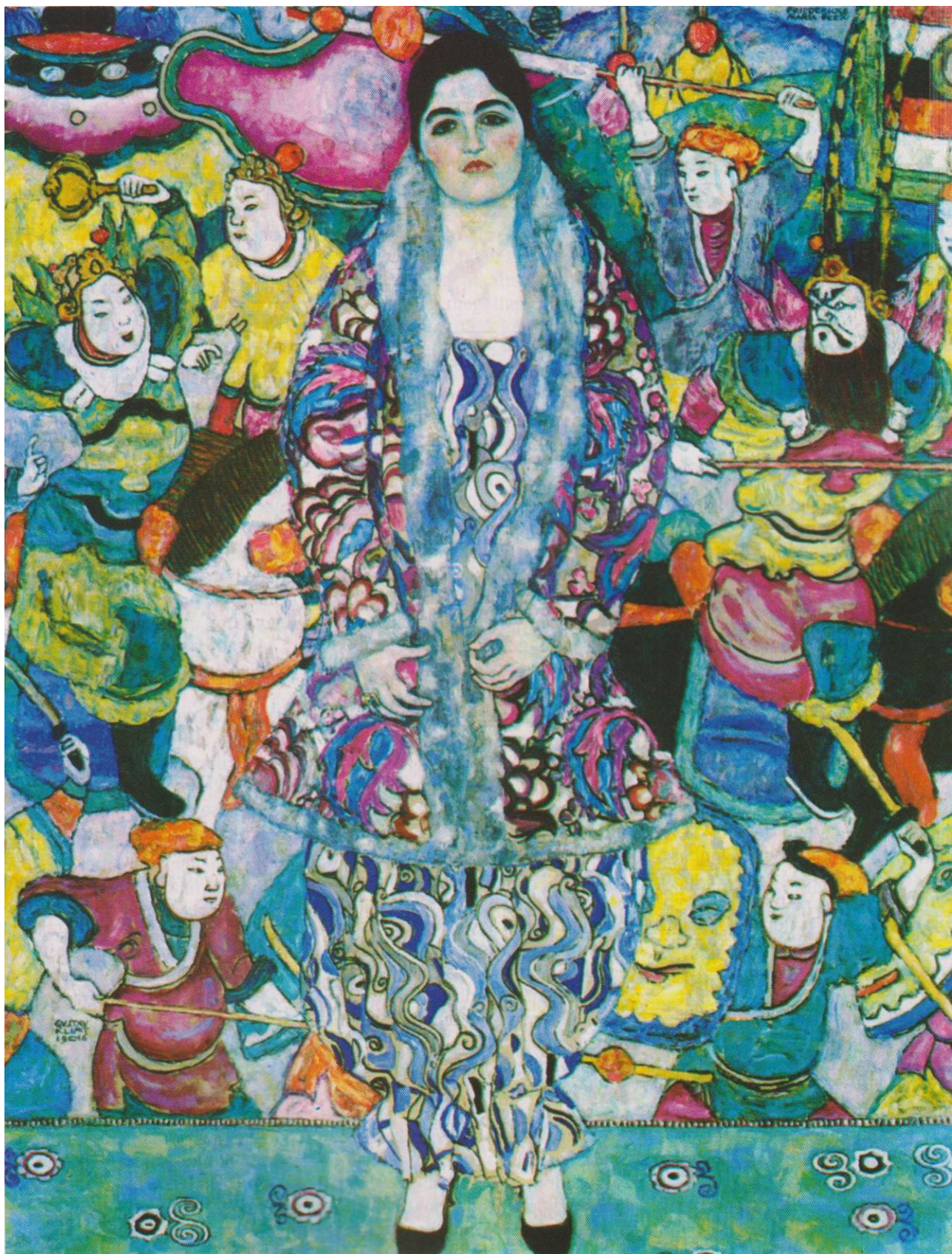
szecceszio, voltaképpen latin eredetű - secessio plebis -, a kivonulást, az *elkülönülést* jelenti. Amikor *Josef Olbrich* arany színű babérlevelekből emelt kupolát a Sezession csarnoka fölé, akkor Bécsben már *Gustav Mahler* muzsikája szól, és az elit, a „boldog kevesek” *máv Ludwig Wittgenstein* ezoterikus filozófiájának félreértelmzésén fáradoztak, és a legszebb bécsi úrinők *Sigmund Freud* magánrendelőjének első-tétített szobájában feküdtek hanyatt, fejtené meg atavisztikus álmaikat, oldanád fel elfojtott „libido”-félálmaikat, komplexusaikat, phallikus félelmeiket, s *Freud* engedett az előkelő bécsi hölgyek eme nemegyszer igen erősza-kos „óhajának”, nem is volt túl nehéz dolga: a hölgyeknek semmi verbális mondanivalójuk nem volt, testük, érzékiségük volt egyetlen „közölnivalójuk”, de hát meg kell adni: éppenséggel szép, vonzó, csábító „mondanivaló” volt a *femina vindobona*... Maga *Katharina Schrratt*. Ófelsége kedvese is, titokban alávetette magát a mélylélektan minden *állatit* és minden elfojtottan *emberit* föltáró, s tulajdonképpen élvezetteljes tortúrájának... A *szecceszio paradigmáját* építészetileg létrehozó *Josef Olbrich* mintha egyszerűen elfeledte volna a kétfejű Habsburg-sast, mely pedig oly sok évszázadon át röpülte fényes, történelmi rőppályáját (és oly sokszor „vakrepülésben” is...), az aranykupolás műcsarnokot asszír és ómezopotámiai díszítőelemekkel szórta tele, nem érzett sem zavart, sem félelmet, hogy kiállítótermeket magába foglaló pompás „asszír” műcsarnoka térben mily közel van Bécs egyik legszebb barokk templomához, az idősebb *Fischer von Erlach* tervezte és az ifjabb *Fischer von Erlach* által befejezett Karlskirche - Borromeai Szent Károly templom - hatalmas kupolájához, két csavart oszlopához, ógörög stílusú csarnokához, dómok méretét elérő, világos, tiszta főhajójához. *Olbrich* a maga asszír szentélyekre emlékeztető műcsarnokára aranybetűkkel írta föl a szecceszio programját: „*Der Zeit ihre Kunst - Der Kunst ihre Freiheit*.” A kiállítócsarnok neve: *Ver Sacrum* (a. m. „*Szent Tavasz*”). Ezen új és újító művészársulás elnökéül *Gustav Klimt* festőt választották meg. Bécs belső és külső „vedutája”, csak úgy, mint ízlése úgyszólván egycsapásra megváltozott: a *Klimt* irányította „szecceszio” Bécs „békebeli” századfordulójának historizáló, akadémikus és heroizáló képző- és építőművészetét úgy törte át, útjából úgy söpörte el, mintha nem is gránitból, nem is fehér már-

ványból épült volna, hanem örbódékhoz való silány deszkákból, díszkoporsókhoz faragott fából... *Gustav Klimt* óarany színei, trópusi virágszirom-színei, rejtelmes higany fényei, lázas és lázító kékjei, zöld tengerszem-visszfényei, extázisbólés mámorból, mintegy álomból a világra-révedő - olykor riadó - leány és asszonyportréinak pupillalángja, mint a fároszok, a világitótornyok és a tengerfenékre lehorgonyzott irányjelző bója-fények: végleges révükbe irányították a birodalmi, az imperatori bécsi barokk monumentális főúri palotáit, századosan meghitt templomait, a y árost környező ősi kastélyokat és az Amorral és Cupidóval díszített, teraszos, sok-balkonos villáit és végleg múzeummá tették a bécsi Burg eladdig oly csodált építészeti-szobrászati együtthatását. *Klimt* megalkotta A szobrászat allegóriája című művét (1899, ceruza, akvarell, arany karton...), ugyanazon évben: a Nuda Veritas kigyótól körülcsavart női alakját, egy sor női képmást: *Serena Lederer*, *Sonja Knips*, *Emilie Flöge*, *Margaret Stonborough-Wittgenstein*, *Fritza Riedler*, *Adele Bloch-Bauer*, *Máda Primavesi*, *Elisabeth Bachofen-Echt*, *Friedericke Maria Beer*, *Amalie Zuckerkandl*, *Marié Hennenberg*, *Charlotte Pulitzer* képmásai valami megfoghatatlanul *fejelemzett* és elegánsan „elviselt” delíriumból, delejes és delejzö vágyakozással, amelyben mégis: különös flegma van, valami ősi, vénuszi vágyakozással néznek ránk a képtárak faláról, úgyhogy én magam sokszor azt érzem: ezekanői képmások tulajdonképpen *Klimt* önarcképei, nő rejtőzésben, nő metamorfózisban. És azután a bonyolult kompozícióba emelt allegorikus művek: *Hügieia*, a *Medicina*, a *Filozófia*, az *Igazságszolgáltatás*, a *Tragédia*, majd a mitológiai tárgyú művek: mindenekelőtt a szépséges színésznőről, *Anna Bahr-Mildenburg*ról - amint *Richárd Strauss* *Electrájában* *Clytemnestra* szerepét játssza - mintázott *JUDITH* (első változat, tk. *Judith I.*) festmény, az arany virágok közül kisötétlő női agresszió, az ölés, a gyilkolás orgazmust-elérő mámor, a félig nyitott száj, a vastag, vörös ajkak, a fekete hajkorona, s *Judith* jobb keze alatt - szorítja? simogatja? áldoztat? - *Holofernes* nyomorult lepallosozott feje egy új és végleges matriarchátus eljövendölése... Ha lehet, mégpokolibb gesztusokkal jelenik meg *Judith* a második változatban. A csók című *Klimt* festmény nem kevesebbet, mint az ószövegségi Énekek Énekét idézi. A babérkoszorús férfi és

a virágkoszorús leány a másikba öleli önmagát, igen közel... mihez? Közel: a semmihez! Arcuk, testük soha többé ki nem bontakozik ebből az ótestamentumi, örök ölelésből. Végül, a sok *Klimt*-művet itt még csak nem is említhetve, a csúc: *DANAÉ!* ha *Joseph Maria Olbrich* „Sezession” csarnoka magát a TER fogalmát, a TER eszméjét emelte fénytelte épületté, az anyagi erők hihetetlen koncentrációjával, s maga körül térnélküliséget teremtett, belül pedig megalkotta a téren túli teret, az *imaginárius* helyet, amely mégis funkcionál, akkor *Klimt* ógörög temetők mélyéről, melyeket aszfodéloszmezők borítanak, mint sírok fosztogatója, kiásta, napvilágra hozta magának a mitológiának allegóriáját, telítve mai, XX. századi étellel: *Danaé* hatalmas combjait, vörös hajzuhatagát, alvó arcát: mintha egy kagylóhéj belsejében feküdne, abban a pillanatban ábrázolta, amikor ő, *Klimt*, rányitotta ezt az Égeitengermélyi gyönygkagylót, abban a pillanatban, amikor az amazoni combok közé hatalmas sugárban behatol, beözönlik a megtermékenyítő, isteni eredetű aranyeső, belelővellve a szeméremajkak közé, a női test, a női álom mélységeibe, és *Danaé* arcán látszik, hogy *azt* álmodja, ami történik vele. A beleömlő mag-arany világra hozza a leányban alvó *anyát*, miközben *Danaé* teste: magányosan maga van *magán kívüli*, totális extázis ez, a pillanat, amikor az alvó nőtől a szerelmes Isten már menekül, szökik, vissza az isteni magányba, mely mégiscsak elviselhetőbb az emberinél...

Klimt *Danaé* festménye az aranykört idézi, az Elveszett Édent és azzal együtt a végtelen, kimeríthetetlen, kiismerhetetlen és *kielemezhetetlen* freudi „tudat alatti” (tudattalan) női és emberi fenomént. *Danaé* nem ébred fel - és *Klimt* sem - a nemsokára délen, keleten, nyugaton és északon megdördülő tűzérsgéi ösztüzekekre, a gránátok robbanására, az állati üvöltés közepette végrehajtott szuronyrohamokra, a gáz-támadásokra, a csatahajók és páncélos cirkálók lövegeinek dübörgésére, mely végül is mélyen a föld alá, tömegsírokba temette, nemcsak a harcosokat, pilótákat, tengerészeket, hanem a XX. század hajnalán oly bátran, oly kihívóan megjelent és megnyilvánult géniuszát a szeccesziónak. *Gustav Klimt* volt az a festő, aki freskóit, frízeit, portréit, tájképeit: nem vászonra, nem falra, hanem egy hatalmas hárfa húrjaira festette. Ez a hárfa azóta zeng, zeng, a birodalom fegyvereinek acélját pedig azóta régen beolvasztották.

Fent balra:
A csók, 1907-1908

Mellette:
Adele Bloch-Bauer II. 1912

Lent balra:
Margarethe Stonborough-
Wittgenstein, 1905

Mellette: Mäda Primavesi, 1912

Friederike Maria Beer, 1916

Dobos László

AKIKÉRT NEM SZÓLT A HARANG

Tisztelt jelenlevők, testvéreim!

„Akikért nem szólt a harang” - a szlovákiai magyarság napilapja, a Pozsonyban megjelenő *Új Szó* ezzel a címmel már hónapok óta közöl egy kísérteties névsort: azon férfiak nevét teszi közzé, közhírré (részletekben), akiket 1944 végén és 1945 elején galád módon kicsaltak otthonaikból, majd a Szovjetunióba hurcolták őket. Kárpátalja, Felső-Bodroghköz, Gömör, Mátyusföld, Csallóköz kisvárosaiból és falvaiból így tízezreket tapostak a háború országtáira.

A Kárpátok hágóin halálmenetek kígyóztak a gyűjtőtáborok felé, onnan pedig Kujbisev, Donbasz, Gorkij, Sztalino, Mizur, Ivanovo, Petrozavodszk, Voronyezs, Novorosszijszk, Szevasztopol, Odessza, Krasznoural ipari üzemeinek és munkatáborainak poklába kerültek.

Ártatlan, üzött, a háborúból megmaradt, megfélemlített emberek fejére olvasták egy roppant birodalom vádjait: a rosszat, a soha el nem követett bűnt.

A halálmenetek szenvedése kegyetlenebb volt a törökök szíjra fűzött rabjainak sanyarúságánál. A munkatáborokba zárt emberek nagy része ott pusztult, a halál okai: a hideg, az éhezés, a brutális bánásmód és a betegségek.

A szovjet gulagokban elhalt magyarok száma a hitleri gázkamrákban elpusztított zsidók számát közelítette.

S ezekért az emberekért ott sohasem szólt a harang. Közel fél évszázad hosszáig itthon sem. Nem lehetett siratófalakat állítani, legfeljebb suttogó imákba szöhettké a hazavárt halottak neveit. Ártatlan emberek bűnösökké, bűnözőkké aljasításának és elpusztításának újkori drámája ez... A győztes birodalom igazságszolgáltatása - szovjet módra. Félelmetes valóság, gyász, félelmetes szimbólum.

Az 1990. esztendő tavaszán Lelcsen, a felső-bodroghközi falu premontrai templomában szólt értük először a harang. A háború után először hangozhatott értük a gyászmise éneke és imája. A Felvidék ez Árpád-kori falvából vitték el a legtöbb férfit - szinte minden jární bíró embert. Döbbenet volt az ott pusztultak névsorának felolvasása. Sosem érzett, fojtogató, görcsölő érzés, talán mint a halál: fél évszázad múltán mondhatni hangosan misét, fél évszázad múltán húzhatni meg a harangot...!

Magyarságmúltunk közös, figyelmeztető üzenete: a néma, majd az elkésett harangozások.

Ökumenikus halottsirató volt ez az alkalom. Katolikusok, protestánsok, zsidók, görögkatolikusok ösztönösen jutottunk el az ökuméné lényegéhez, ahhoz a felismeréshez, hogy az Isten által feltárt igazság egy. S egy a gyász emberi igazsága is. Együtt éreztük meg, hogy ez a dráma mindnyájunk gyásza, közös fájdalom és megaláztatás, történelem.

A Boldogasszony anyánkat, a kilencvenedik zsoltárt, a Szózatot és a Himnuszt énekeltük - a gyászoló lelkek oszlopaiba kapaszkodtunk.

Közösen jutottunk el a felismeréshez. Eletünk közös drámája magában hordja a katarzist, a megtisztulást, az egymáshoz közelítés kényszerét és lehetőségét.

Magamban hordom a felvidéki magyarságnak ezt az üzenetét.

A háború óta Szlovákia magyar lakta vidékein csupán szovjet katonáknak állítottak emlékművet. Most nyílt rá mód először, hogy kőbe véssük a magunk múltját, örökségét: a sokféle elhurcolásokat, a kitelepítéseket, a sokféle vádlottak padját: a gyászt.

1990 tavasza óta viszont már sok ökumenikus gyászmisét mondtak a Felvidéken, sok helyen rakták le a jövő emlékművek alapjait. Sok helyütt már állnak a háromtáblás oszlopok: az egyik táblára a második világháború elesett katonáinak a nevét írják, a másikkra az elpusztított zsidókét, a harmadikkra a szovjet munkatáborokba elhurcoltakét és elpusztítottakét vésik.

Minden ilyen emlékmű magyarságlétünk mementója. Fájó, hogy a huszadik századi magyar történelemnek határon belül és kívül számos ilyen, a vereségre, a megaláztatásokra emlékeztető emlékmű-mementója van. Fájó, hogy hősiességünk szövetében is ott van a megvetetés, mert hisz hősiességünk következménye is legtöbbször a vesszőzés és a vádlottak padja.

A magyar nemzetet közel fél évezreden át birodalmak sarcolták: a török, majd a Habsburgok, Hitler s utóbb a kommunizmus, a szovjet birodalom.

S minden birodalom a maga hasonlatosságára akart alakítani bennünket. Minden birodalom a maga arcvonásait akarta a legyőzöttek arcára erőszakolni, új, birodalmi embertípust akart belőlük kitenyészteni. A homo sovieticus, ez volt az utolsó nagy drámai kísérlet.

Nem sikerült ez sem.

Birodalmak összeomlása, az istenek alkonya. Kérdezhetnénk, mi okozza a nagy erejű állami és politikai alakzatok porbahullását? Vane valami közös a birodalmak megsemmisülésében? A babiloni, az asszír, a perzsa birodalmak fiatal, kirobbanó, teret követelő népek támadásai alatt pusztulnak el.

Bizonyítható az is, hogy a birodalmak megsemmisülését belső okok okozhatják. Meggyengül a birodalmat működtető, fenntartó erő. Az erkölcsi ellenállás, az erkölcsi ellenzékiesség, az erkölcsi rombolás túlsúlyossá válik, meghaladja a birodalmat összetartó erők teherbírást.

A világ hitetlenkedve, értetlenül áll a szovjet birodalom összeomlásának tényével szemben. Szemünk előtt omlott és omlik össze egy birodalom, katonai erejének teljében. Atomhatalomként. Szinte alig van rá példa, hogy egy roppant hatalom saját nehézségeinek, önsúlyának terhe alatt roskad a porba.

Közép- és Kelet-Európa térségeiben a pártállam-rendszerek megverten süllyednek el, külsőségeikben persze gyorsabban, mint az emberi lélekben. Idegeinkben a múlt és jelen még egymásba kuszálódik, tudatunk kettős, érzelmeink megsarcoltak, új és más szerepeket keresünk, felerősödik létküzdelmünk, kísért a komfortérzés. Egyik lábunkkal még a vízvázalztó vízében állunk. S a rendszerváltás árnyékai: az anyagiasodás, az új önzések, a türelmetlenség, a hitet váltók hosszú sora, a képmutatás, a felelősség lemosása testünk rejtett részeiről is, ártatlanságunk bizonyítgatása, mintha az elmúlt fél évszázad bűnös vi-

lága csak néhány tucat vagy néhány száz ember műve lett volna. Pedig sajnos, a nagy többség megbékélt a hatalommal, s érdekei arányában még szövetséget is kötött vele. Sajnos, a hatalom milliőkat formált és formálhatott a maga képére.

Ki meri vállalni, hogy barátja volt a császár?

S a sok kis császár barátja?

S ki lehet ma bíró? A kevés ellenzéken kívül ki alkalmas a bűn, a bűnrészesség megállapítására? Talán a történelem? A képmutatások, az önfelmentések mellett és helyett feltámad-e a lelkiismeret? Az a vékony palló, amely útja lehet az önmagunkkal való szembenézésnek.

Kilencszáznegyvenöt és negyvenkilenc között sárospataki diák voltam, sátoros ünnepekkor szertementünk Észak-Magyarország református gyülekezeteibe. Igét hirdettünk, prédikáltunk. A reformáció valamikori erejét tapasztaltam itt meg: a közösségeket, a Közösségek hangos-énekes ünnepnapjait. Múltam, sorsom újraörvénylését éreztem bennük. Úgy éreztem, mindenben az én mozdulataim ismétlődnek. Mint a favágás vagy a hajóvontatás iszonyatos egyhangúsága. Mert a zoltár fohászokodás, de a sorsok, a kibíratatlan emberi állapotok felpanaszlása is. A zoltár ezer esztendő, de egy pillanat is. Istennel beszélgetés, de úgy, hogy hallják az emberek is.

Úgy érzem, ma is ilyen beszéd kellene, úgy beszélgetni önmagunkkal, hogy hallja az Isten s az emberek is.

Milyen ember maradt ránk a rendszerváltások után a nemzetiségek szálláshelyein? Az érzelmileg többszörösen megsarcolt ember. Megsarcolták a vallási érzését, a nemzeti érzését, megsarcolták a sorsát, történelmét. Lojalitást követelt a hatalom, odaadó érzést, hízelgő érzést, az alattvaló készségét.

Alattvaló szellem, nemzetiségi kód, kényszeredett lélek - ez volt a test fáradt izzadmánya, az évtizedekig tartó meghajlás eredménye.

S milyen reményt kínál a rendszerváltás? Az igazság érzését. Az, aki megélte az emberi rosszat, az most megismerheti az igazság ere-

jét és értékét. A hosszú távú megalázottság vagy felmorzsolja az emberi lelket, vagy tartást és méltóságot alakít és erősít benne. A méltóságát küzdelemmel szerzett ember nem cselekedheti azt, amit vele tettek csendőrei.

A rendszerváltás emberi reménye: a független ember, a kényszerkötéllekeitől megszabadult ember. A szocialista kollektivizmus egyszerűen uniformis és illúzió: sokféle kényszerű lekötöttség, függvénye pártnak, államnak, számos társadalmi szervezetnek, munkahelynek, az elmúlt rendszer egész hatalmi hierarchiájának.

A rendszerváltás reménye: a hitét, vallását, istenét szabadon választható ember. Korábban illegálitásban kényszerítették a lelkét, őt magát képmutatásra ítélték, az élet kicsi helyére zsugorították, albérletbe. A lélek, a lelkünk, mintha nem is sajátunk lett volna, hanem a társadalmi leltár része.

Az anyagilag független ember, ez is a rendszerváltás reménye. A tulajdonos ember, a tulajdonos érzésével és biztonságával élő ember, ez is az emberi szabad akarat elemi feltetele.

Az autonóm polgár, igen, a rendszerváltásnak talán a legnagyobb reménye ez.

Kelet-Közép-Európa térségeiben a rendszerváltások óta a lélekből elemi erővel törnek fel a megsarcolt érzések: a vallási és a nemzeti érzés. Beszélhetünk ezeknek az érzéseknek a reneszánszáról is. A nemzeti érzés: mintha kiszikkadt erekbe áramlana a vér: hirtelen, feszítő, forróító erővel.

A nemzeti érzés teremtően hevíti a társadalom bénult közérzetét, az önrendelkezés, a függetlenség irányába sürgeti a jogalkotást. Az autonóm polgár, a független államiság teremtő erői, a társadalmi igazságosság és a nemzeti érzés, nagy dolgokat képes teremteni, de fájdalom, pusztítani is képes.

A rendszerváltás rendező elve Csehszlovákiában a liberalizmus eszmeisége volt. Mára ez a szabadság megkopott, politikai pártjai, mozgalmi szertetőredeznek vagy átalakulnak. A politika forrás-

vidéke ma meghatározóan a nemzeti érzés lett - különösen Szlovákiában.

E helyzet nagy tanulsága sokunk számára: ha a fiatal társadalom megoldatlan dolgai összegyűrnének, redukció következik be, szinte minden probléma nemzeti, nemzetiségi színezetet kap. Igen, egy mértéke lesz, pedig tudjuk, az egyetlen mérték sohasem lehet igazságos. A nemzeti kizárólagossággal magyarázható a Kelet-Közép-Európa térségében fellángoló kisebbség-ellenesség is. Megéltük, ismerjük ennek a pusztító érzésnek az átkait. Érthetetlen, ám mégis jelen levő erő és tényező itt a nacionalizmus, a kisebb, a gyengébb ellen fordítható fegyver.

Kelet-Közép-Európa tele van sebekkel, a történelem sérelmeivel, megaláztatásokkal, indulatokkal, feszültségekkel, kölcsönös vádakodásokkal.

Mi, szlovákiai magyar értelmiségiek Európának ezen a vibráló, remegő részén a nemzetek önrendelkezésének elvét valljuk és hirdetjük. Ezt kívánjuk másoknak, ezt igényeljük magunknak is. Önrendelkezés, a nemzeti kisebbség számára öngazgatás, autonómia. Ebben látjuk a jövő kiútját.

A XX. század második felének nagy európai vívmánya az új nyugat-európai együttműködés, az integrálódó Európa. Nyugat-Európa társult államai képesek voltak megkötni a történelmük nagy kiegyezéseit. Évszázados ellentétek és szembenállások fölé a megbocsátás és megértés íveit építették. Tehát lehet, lehet fegyver nélkül is háborút nyerni és békét kötni. A vadság, a gyűlölködés erdejéből nagy lábnyomok vezetnek mifelénk.

Európa, a békesség Európája, a minden népet, kicsit és nagyot megbecsülő Európa, *Jöjjön el a Te országod*: akarjuk, cselekedjük, hogy *Jöjjön el a Te országod*.

A mai magyarságlét földrajzi területei: Magyarország, a világ szórvány és sziget-magyarsága, valamint a határon kívüli nemzeti kisebbségek. A világ magyarsága az elmúlt évszázad történelmét más helyeken, más helyzetekben, más

meghatározó körülmények hatása alatt élte meg. E tényből következik, hogy mindhárom létformának tisztelni kell öntörvényeit.

E hármastagolódás állapotában hasznos lenne megfogalmazni a magunk számára: miben különbözünk, s miben vagyunk hasonlóak vagy azonosak? s hogy mennyiben tudunk közelíteni egymáshoz, mennyiben tudunk azonosulni egymás sorsával és dolgaival?

Történelmi út és helyzet ez. A világ magyarságának évszázadok óta nem tapasztalt esély adatott: az integrálódás, az egyetemesség lehetőségében gondolkodhat és cselekedhet. Létünk elmúlt félévszázados történelme nagy tapasztalatok és nagy konzekvenciák hordozója.

Az újkori magyar történelem drámája: megosztottságunk.

Úgy érzem, hogy a mai Európa, Közép- és Kelet-Európa és Magyarország mai helyzete esélyt jelent e megosztottság megszüntetésére. Esélyt jelent olyan értelemben, hogy hármastagoltságunk szövetségessé alakulhasson. Jó érzés tudni, hogy az elidegenedés évtizedei után felerősödött a segítség, a szolidaritás vágya, akarása. Az elmúlt két-három esztendő markánsan bizonyítja: van szolidaritás, van magyar szolidaritás.

Magyarhon befogadó ország: a német menekültek, az Erdélyből, a Vajdaságból eljövők és kiűzöttek aziluma.

1989 decemberének utolsó napjaiban nagy konvojval vittük a szlovákiai magyarság támogató segítségét Romániába. Amikor a kolozsvári sportszarnokban emberlánc rakta a száz tonnákban mérhető élelmet, az jött a számra, hogy a magyarság most állt fel a háború után ácsolt vádlottak padjáról. Napokon belül a szolidaritás ezernyi megnyilvánulását, az egyetemes magyarság érzését tapasztaltuk innen, Európából is, a tengeren túlról is, Skandináviából is áradt az emberi melegség. Az évtizedek történelmi megveretése után, a negatív helyzetek és tények örjítő sora után: a nagy emberi, érzelmi, szellemi megnyilvánulások.

Magyarország ma az autonóm társadalomra, az autonóm államiságra törekszik. A mai Magyarország szellemi haza. A mai magyar politika kapcsolatot keres a volt emigrációval, a szórvány- és szigetmagyarsággal, a határon kívüli magyarsággal.

Megváltozott az emigráció, a szórvány- és szigetmagyarság helyzete és nyilván közérzete is. Megszűnt a kommunista diktatúrával szembenállás szüksége. Leomlottak az erőszak emelte fizikai, politikai és szellemi falak. A távolságokon kívül nincs akadály a hazába járásnak. Valóságosan és szimbolikusan is mindenki visszaszerezheti a maga Magyarországot.

Változik a határokon kívüli nemzeti kisebbségek helyzete is. Fél évszázad múltán politikai tényezőként jelenhetünk meg a nemzetek színpadán. Jelenleg a jog területén folyik küzdelmünk, célja a több jog, az önvédelem, a kisebbség egyenrangúsága. Látszólag a betűk, a jogi megfogalmazások küzdelme ez, a valóságban a diktatúrák kövületei, a beidegződések, a nacionalizmusok, a többség erőszaka ellen folyik a harc.

A határokon kívül élő magyarság közérzetének markáns jellemzője az együvé tartozás érzése. Magyarországra irányában orientálódunk. A szellemi hazával való kapcsolatot akarjuk. A megosztottság állapota utáni természetes történelmi reflex ez.

Testvéreim!

Tisztelet mindazoknak, lakjanak bárhol a világon, akik előéneklésükkel, szellemi ténykedésükkel, erkölcsi tartásukkal, kezük munkájával hozzájárultak mai magyarság-létünk erőinek, nemes szándékainak összhangjához.

Elég volt a bűnhődésből, a vádbeszédekből. Felelősséget kell vállalnunk magunkért. Le kellett és le kell győznünk a múltat.

Akikért nem szólt a harang - így kezdtem szólásom. Most már forduljunk magunk felé, nekünk a jövőt kell legyőznünk. Értünk, jövőnkért, megérdemelt győzelmeinkért szóljon a harang.

Értünk szóljon a harang...

Cs. Gyimesi Éva

CIVIL SZERETNÉK LENNI

Civil szeretnék lenni ismét.

Arra vágyom, hogy minden gátlás nélkül önmagam lehessenek, se több, se kevesebb. Legfeljebb a foglalkozásom, a tanári státusom kerüljön oda a nevem mellé. Az sem azért, mert valamiféle társadalmi besorolást vagy rangot jelent, hanem mert ez az a minőség, amivel szívesen azonosulok, hisz.én szenvedélyem a tanítás. De lehet, valami mélyebb szerelem az oka: a tanítás csupán ürügy, hogy közöttük legyek, fiatalok között.

Nem kívánok tehát „képviselni” többé senkit, csupán a saját meggyőződésemet.

Most végre kimondtam, ami már hónapok óta foglalkoztat. S már halom is a vádat, a lesújtó ítéletet. Hol van az értelmiségi felelőssége? Itt, Kelet-Európában, ahol írók, tudósok vállalnak - nyilván személyes áldozatok árán - politikai szerepet. Ahol a szellemi és erkölcsi tekintély hivatott arra, hogy pótolja; legalább időlegesen - a profi politikusok hiányát. Ahol még mindig jobb. ha dilettáns, ám tisztességes képviselő állja a sarat az önző karrieristák helyett. Ahol a képmutató hordószónokok feltűnési viselkedését hiteles szónak kell ellensúlyoznia. Vajon nem bűne most az ilyen félreállítás, megfutamodás? Vajon nem a közös érdekek iránti közöny, nem a közös cél elárulása ez?

Tisztában vagyok, hogy minden kérdésem csupán ismétlése a történelemben vissza-visszatérő dilemmának, melyre az értelmiség nagyjából mindig is két, ellentétes választ adhatott. Az írástudó felelős azért a közösségért, amelyhez tartozik, s amely rábizza sorsának gondjait. Az írástudó saját hivatását árulja el. ha vállalja ezt a „képviselést”. Tudjuk.

ebben a térségben ez a két pólus különösen élesen áll szemben egymással.

Elmondok most egy groteszk történetet, a közelmúltból. Olyan értelmiségiről van szó, aki a diktatúrában - állampárton kívüli lévén - megengedhette magának, hogy önmagával azonos legyen. Sem többet, sem kevesebbet. Íróként erkölcsi okokból a meghasonlástól való félelemből mondott, írt és tett, amit tett. Ezért minősült ellenzékinek. A fordulat után - jól ismerjük a történetet, tipikus eset - egy ideig politikai szerepbe kényszerült, de rövidesen - szakmájára és a profi politikusok iránti szükségletre hivatkozva - bejelentette, hogy visszavonul. „Ez nem lehet, hiszen te vagy a zászlónc, nagy szükség van a hitedre” - mondták a többiek, és engedett a közérdekre hivatkozó erkölcsi nyomásnak. Így lett egy választmánynak — többek között - „örökös díszelnöke”. Az új demokrácia infantilizmusán máris mosolyogni lehet. Másfél év múltár - újra szakmai feladatokra hivatkozva, s mert kifogásolták, hogy „nem áll helyt” eléggé-bejelentette, hogy lemond. A felháborodás - ugyanazon körökben ily módon nyilatkozott meg: „Elég volt a primadonnából, nem szüzlány, hogy könyörögjünk, lefekszik-e vagy sem.”

Nagyobb bölcsességgel nyilván el lehetett volna kerülni ezt a pályáról eltérítő vargabetűt. De a tapasztalat éppenséggel groteszk voltábar eszméitető. Ezzel is gazdagabb lesz az ember, mert arra ösztönöz, hogy újra átgondoljuk, mi az, hogy „képviselést”.

Szóval, többé nem akarok „zászlaj” lenni senkinek. Még választót képviselője sem semmilyen pártnak semmilyen érdekek. Mert az érdek

képviselést ellentmondásban áll valamivel, ami - úgy látszik - erősebb bennem, mint a köz iránti felelősségtudat.

Hogy mi ez, azt ismét egy történettel próbálom szemléltetni. A fordulat előtti „ellenzékiség” többek között abban nyilvánult meg, hogy kapcsolatot tartottam az akkoriban sok üldöztetést vállaló Do'ina Cornea asszonnyal. A forradalom kolozsvári magyar élcsapata a győzelemnek tűnő pillanatban megbízott a kapcsolat újrafelvételével, hogy, úgymond, kihasználva a Cornea asszony előtti hitelemet, legyek a magyar érdekek „képviselője”. Olykor kemény vitákba keveredve, de ennek ellenére egy ideig a közelében maradtam. Azért is, hogy dialógus útján keressem a román és magyar ellenzékiek szövetségének lehetőségét. Az RMDSZ egyik vezető tagjaként azonban egyre gyakrabban találtam szembe magam azzal a fenntartással, váddal, hogy nem képviselő elég határozottan a mi érdekeinket, a magyarság szempontjait. „Meddig leszel még folyton tekintettel arra, mit mondanak a románok? Ezekkel nincs mit tárgyalni. Ideje, hogy elsősorban saját érdekeinkre koncentráljunk.” S ezt jószerevel ugyanazok mondják, akik nem is olyan régen az első vonalba küldtek, Doina mellé.

E történetnek számomra a román-magyar viszonyokon túli, átfogóbb tanulsága van, az tudniillik, hogy minden pártszerű érdekképviselést szűkíti a hatékony párbeszéd lehetőségét. Mert aki „képvisel”, meg van fosztva attól a civil szabadságtól, ami az igazi dialógus alapfeltétele. Szabadnak lenni itt egyet jelent azzal, hogy - legalább átmenetileg - saját érdekeim sem kötnek.

Csak szabad ember tud igazán odafigyelni partnerére, csak az tud, aki - ha érdekelt is - pillanatnyilag abban érdekelt, hogy a másikat megértse. Mert hogyan értessem meg magam velem, ha nem vagyok tekintettel lapangó vagy nyílt előítéleteire, tudatos vagy öntudatlan ideológiai korlátaira, személyes vagy csoportidentitásból eredő érzékenységre, netán görceire? És oda tudok-e figyelni egyáltalán, ha nem tudatosítom és próbálom félretenni saját hasonló korlátaimat?

Igen rossz, lejáratos közhely az a jelszó, hogy keressük, ami összeköt. Keresni, őszintén néven nevezni először azokat a valódi vagy vélt korlátokat vagy érdekkülönbségeket kellene, amelyek elválasztanak. De hogy erre sor kerülhessen, ahhoz bizalomra van szükség.

A politika viszont - legalábbis nálunk - olyan játszma, melyben kötelező a bizalmatlanság.

Civilek között elvegyülni. Hinni

abban, hogy a Másik is csupán ő maga óhajt lenni, Péter vagy Pál, se több, se kevesebb. Hogy első gondolata nem pártállásom, ideológiám, nemzetiségem milyensége, hanem esetleg az, hogy ki vagyok. Együtt állunk a kenyérsorban, ázunk a buszmegállóban vagy örülünk, hogy süt a nap.

Micsoda naivitás, mondja a dörzsölt, hivatalból gyanakvó politikus.

Csak önmagára nem gyanakszik, arra, hogy alapállása semmivel sem racionálisabb. Hiszen az érdekeket a társadalmi adottság diktálja, ez pedig rajtunk kívül álló, történeti és esetleges körülmények hatalma. A politikus legfeljebb racionalizálja őket. És az ideológiák? Mindegyik mögött ott van az irracionális mag, a hit, a választás, ami legfeljebb utólag ölt fel ésszerű formát. Mögötte van a közös bizonytalanság, a Semmi vagy valami rejtett Igazság, amihez képest minden csak a bizonyosságok hiú látszata.

A bizalom s a béke reménye természetesen nem ésszerű dolog. Ez a remény ma, úgy tűnik, csak magánemberként őrizhető meg. Én és a Másik csak úgy szólhat egymáshoz hitelesen, ha nem csoport-, hanem személyes identitása van, ha nincs a leikükön egy-egy uniformis: valamely adott érdekközösség bélyege.

A bensővé tett kollektív érdek eluralkodása - terror afölött, amit úgy hívok, civil lelkiismeret.

De hogy lehet civil a kisebbségi? Aki ha elfelejtené is, naponta eszébe juttatják, belepofozzák a tudatba. Aki akkor is csoportot „képvisel” - a többség szemében - ha nem értelmiségi. Nem az alanyiséga fontos, hanem az „öntőforma”, melybe belölttyintette a történelem. Nos, ez az, ami a civilségem legnagyobb akadálya. De ugyanakkor ösztönző kihívás, hogyan lehet ellenállni annak, hogy mindez bensővé váljon.

Civil szeretnék lenni. Az uniformis, a bélyeg alatt is.

Nem az ~~alanyisága~~ alanyiséga fontos, hanem az „öntőforma”, melybe belölttyintette a történelem.

Cs. Gyimesi Éva

Pomogáts Béla

KÁRPÁTALJA ÉS MAGYAR IRODALMA

Egy tájat, egy országrészt nemcsak fegyverekkel lehet birtokba venni vagy megtartani, hanem a szellem erejével és a kultúra hűségével is. A várromok körül, mint tépett zászlók, mindig emlékek, mondák lengenek, s ezek a mondák maradandóbban vannak jelen egy nemzet emlékezetében, sőt önazonosság-tudatában, mint a kőből rakott emlékoszlopok. A régi városok és a hegyek nevét versek őrzik tartósabban, mint a térképek, amelyek mindig változnak a mindig változó nagyhatalmi politika kívánalmai szerint. Egy táj, egy országrész, legalábbis szellemi, lelki értelemben akkor lesz és akkor marad a miénk, ha költőink, íróink, festőink is meghódították, s ezáltal megjelölhetővé válik azon a virtuális mappán, amely a lelki országot örökíti meg. A városokat és falvakat, hegycsúcsokat és völgyeket, folyókat és hegyszorosokat, amelyek történelmünknek, irodalmunknak, művészetünknek alkotó részei.

Hagyományok

Ungvár, Munkács és Beregszász vidékét - föl egészen a Vereckei hágóig és a Verhovináig - így hódította meg és vette birtokába a magyar irodalom. Hívták ezt a vidéket Erdős-Kárpátoknak, Észak-keleti Kárpátoknak, a csehszlovák impérium idején kapta a Kárpátalja elnevezést (Podkarpatska Rus), majd miután a Szovjetunió vette birtokába, a Kárpátokon-túli Terület, illetve a Kárpát-Ukrajna nevet. A magyar szóhasználat igen széles körben (mind Magyarországon, mind a szóbanforgó területen) a Kárpátalja elnevezést állandósította. Ez az önmegnevezés különbözteti meg a többi magyar „észirodalomtól” az ottani magyar irodalmi kultúrát is.

Kárpátalja már igen régóta otthona és műhelye irodalmunknak. Onnan származott (Ungvárott született) a magyar barokk költészet egyik legnagyobb alakja: Gyöngyösi István. Kárpátalja a szülőföldje a Rákóczi-kor számos mondájának és hagyományának, minthogy története valósággal összeforrott a Rákóczi-féle szabadságharc történetével. S éppen a régi szabadságharcok emlékét idézve - Huszt várának romjainál - döbrent rá Kölcsey Ferenc a maga és a kor nagy feladataira: „Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül.” A kárpáti és a felső-tiszai táj irodalmi meghódítása mégis Petőfi nevéhez fűződik, ahogy általában is a történelmi Magyarország városai és tájai - Soprontól Munkácsig és Selmecebányától Vízaknáig - az ő költészetében hagyták hátra a legtöbb jelet. A költő nemcsak 1847-es *Úti levelek Kerényi Frigyeshez* című munkájában adott képet ungvári, munkácsi és beregszászi tartózkodásának tapasztalatairól, hanem két versében is. A *Meleg dél van* című beregszászi kis költemény az alföldi idillek közül való, *A munkácsi várban* című viszont a szabadság mellett tett romantikus hitvallások közül, s mint ilyen, keserű szavakkal hasonlítja össze a dicső múltat és a nyomasztó jelent:

*Itt tűzföl piros zászlaját a
Szabadságnak Zrínyi Ilona?
A szabadság hősinek tanyája
íme, ime most rabok hona.
Semmi más, mint dönthetetlen
köfal,*

*Semmi más, mint
láncsörömpölések -
Bátran tudnék a vépadra
lépni,
Oh, de ez a börtön... ettül
félék.*

Alighanem Kárpátalja magyar költészetének alaphangja ez: az éles kontraszt a nagyszerű történelmi hagyományok és a szomorú mindenkori jelen között. Vagy más módon és más irodalmi művekben (Petőfi úti leveleiben is!) az éles kontraszt a vadregényes kárpáti táj és a tájat elöntő mindenkori emberi nyomorúság között. Igen, Kárpátalja történelmi várromjai és kéklő hegyei körül egyaránt jelen vannak az eposzba kívánckozó szabadságharcok, az elragadó természeti élmények és a nyomorúságba merült emberi sorsok: nemcsak személyes, hanem közösségi sorsok. Ezek a vad ellentmondások feszülnek abban a kárpátaljai magyar irodalomban is, amely 1918 után - a csehszlovákiai magyar irodalom rendjében - jött létre. Például a munkácsi születésű és a második világháború poklában az orosz hómezőkön rejtélyes módon eltűnt, tehetséges Sáfáry László verseiben.

A történelmi múlt és a súlyos nemzeti tapasztalatokkal terhes jelen, illetve a magával ragadóan gyönyörű természet és a köznapi gondok közé merült emberi élet mindig éles kontrasztja most is megszabja a kárpátaljai magyar irodalom karakterét és törekvéseit. A tájon valamikor szabadságharcok zászlai lobogtak, később (a 18. és 19. században) mindez csendes feledésbe merült, s provinciális tespedésnek adta át helyét. (Petőfi is igen lenézően nyilatkozott ungvári tapasztalatairól.) Az utolsó hetven esztendőben aztán, mint annyi más történelmi régió, Kárpátalja is Közép- és Kelet-Európa „viharzónájába” került: egyike lett a térség nemzetiségi, kulturális és politikai válságterületeinek.

A régió arca

A mai Kárpátalja etnikailag két övezetre oszlik: a kisebbik nyugati, alföldi régiót magyarok, a nagyobbik, hegyvidéki területet ruszinok (rutének, kárpátukránok, kisorosok, régi szóhasználattal: „magyaroroszok”) lakják. Magyar többségük voltak a terület városai: Ungvár, Munkács, Beregszász és Nagyszőlős, illetve az egykori bányaváros jellegű „koronavárosok”: Visk, Técső, Huszt is. A kárpátaljai magyarság ősi, honfoglaláskori eredetű, nyelvjárásilag a felső-tiszai magyarsághoz tartozik. A ruszinok a 13-14. században - az Árpád-házi királyok hívására - telepedtek meg az egykori „gyepüelvé”: az Erdős-Kárpátok völgyeiben. (Nemcsak a mai Kárpátalján, hanem a mai Szlovákia keleti területein is.)

A magyarok lélekszáma az első világháború végén nagyjából száznyolcvanezer volt, ugyanakkor a ruszinoké nagyjából háromszötvanezer. Trianon után azonban a kárpátaljai magyarság gyorsan fogyott, a ruszinok létszáma pedig emelkedett. Így mára (az 1989-es népszámlálás tanúsága szerint) Kárpátalján több mint kilencszötvanezer ukrán (ruszin) és csak százötvanezer (az egyházi anyakönyvek adataira

alapozott becslések szerint száznyolcvan-kétszáz ezer) magyar található. A terület teljes lakossága egymillió-kétszáznegyvenezer. Az ukránok száma tulajdonképpen két, egymástól bizonyos mértékben nyelvileg s egyértelműbben történelmileg és kulturálisan elkülönülő népességet takar: az őshonos ruszinokat és az 1945 után nagyobb számban betelepített ukránokat. Mellettük Kárpátalja lakói közé tartoznak az ugyancsak őshonos szlovákok, a máramarosi románok, a ré-

gebben betelepített németek és az újabban feltűnő oroszok (ez utóbbi népcsoport is félszázézes létszámú). A valamikori oly népes jiddis, illetve magyar nyelvű zsidóság részben az 1944-es elhurcolás áldozata lett, részben kivándorolt Izraelbe.

Kárpátalja, mint mondtam, Közép-Európa „válságövezetei” közé tartozik, különösen e századi története volt viharos. 1918-ig az ezeréves magyar állam része volt (területe négy vármegyéhez: Unghoz, Bereghez, Ugocsához és Máramaroshoz tartozott). A trianoni szerződés - nem minden vita nélkül, minthogy szóba került az, hogy Magyarország része marad, sőt az is, hogy a bolsevik hatalommal szembehelyezkedő független ukrán állam része lesz - végül is Podkarpatska Rus, azaz Kárpátaljai Oroszország néven a csehszlovák köztársasághoz csatolta.

Az 1938-as müncheni megegyezés után bekövetkezett első bécsi döntés a magyarlakta területet, Ungvár, Munkács és Beregszász városokkal együtt visszaadta Magyarországnak, majd miután Hitler csapatai megdöntötték a csehszlovák államot, a maradék Csehországot birodalmi protektorátussá tették, és Szlovákiai ugyancsak a német birodalom vazallusállama lett, a magyar honvédség visszacsatolta a ruszinok lakta területeket is. A német kor-

mány eredetileg Volosin ukrán fasiszta „miniállamát” támogatta, a magyar akcióra így kifejezetten a berlini politikával szemben került sor. Gróf Teleki Pál kormánya Kárpátaljai Vajdaság néven kívánta létrehozni a ruszin területi autonómiát (ebben érdekes módon Jászi Oszkár politikai örökségét vitte tovább). Az autonómia-törvényt kidolgozták, megvalósítására azonban az időközben kitört második világháború miatt már nem kerülhetett sor.

A háború végső hónapjaiban Kárpátalja a bevonuló szovjet hadsereg birtokába került, s noha kezdetben Huszton berendezkedtek az ismét hivatalba lépő csehszlovák kormányzat megbízottai, a korábbi hatalom helyreállítására már nem került sor, ugyanis a Munkácson rendezett „népi kongresszus” a helyi kommunista vezetők kezdeményezésére és nyomására 1944 novemberében kinyilvánította, hogy a területnek a Szovjetunióhoz kell tartoznia, majd a csehszlovák és a szovjet kormány 1945 júniusi meg egyezése következtében a terület jogilag is a szovjet fennhatóság alá került, és Szovjet-Ukrajna része lett. Kárpátalja felnőttkorú magyar férfilakosságát azonban már 1944 késő őszen a Szolyván berendezett gyűjtőtáborban tartották fogva, és hamarosan megindultak a fogoly-szállítmányok a belső szovjet kerületek felé.

A becslések szerint több mint harmincezer magyar lett ennek a rab-szolgaszervező akciónak az áldozata, amely tulajdonképpen a vidék etnikai képének radikális megváltoztatását szolgálta. A kárpátaljai magyar férfilakosság elhurcolását és végzetes sorsát csak a legutóbbi időben tárta fel a kutatás.

Nehéz újrakezdés

Kárpátalja magyarsága igen nehezen talált magára e rettenetes megpróbáltatások után. Csak lassan és töredékesen épült újjá a magyar iskolahálózat s még lassabban a művelődési intézmények rendszere. A nemzetiségi művelődés ügyét a *Munkás Újság*, majd hamarosan a belőle szervezett *Kárpáti Igaz Szó* című napilap vette gondozásába. Ez a lap azonban egészen 1967-ig csupán az ungvári ukrán napilap (a *Zakarpatszka Pravda*) magyarra fordított cikkeit közölte, s ezért a kárpátaljai magyar irodalomra nem tudott hatást gyakorolni.

Az irodalmi termést ritka időközökben megjelenő almanachok gyűjtötték egybe (*Új Hang*, 1954; *Szovjet-Kárpáton túl*, 1955; *Tavaszi napsütés*, 1955; *Kárpáton túli elbeszélők*, 1956). Az Ukrajnai Írószövetség Kárpáton túli Tagozatának kiadásában 1958-ban jelent meg a *Kárpátok* című almanach, a terve-

zett folyamatos megjelenés azonban elmaradt. Ezután különböző időszaki kiadványok (*Kárpáti Kalendárium*, *Naptár*), illetve orosz és ukrán lapok adtak teret a nemzetiségi irodalomnak. 1966-ban átszervezték a Kárpáti Igaz Szó című lapot: ettől kezdve önálló szerkesztőséggel dolgozik. *Neon* címmel megjelenő irodalmi-művészeti rovata töltött be irodalomszervező szerepet. Hasonló szerep jutott a *Kárpáton túli Ifjúság* és a beregszászi *Vörös Zászló* című lapok rendszeresen megjelenő irodalmi oldalainak, valamint 1970-től a *Kárpáti Kalendárium* irodalmi mellékletének.

Lassanként megindult a magyar könyvkiadás is, 1951-ben megjelent az első magyar nyelvű könyv: Balla László *Zengi hangosabban* című verseskötete. Később a Kárpáti Kiadó keretén belül magyar szerkesztőség alakult. A magyar színházi kultúrát a Beregszászon működő Népszínház gondozza. A nemzetiségi irodalmi és tudományos élet szervezésében végeznek munkát az ungvári egyetem magyar tanszékének, illetve az 1989-ben megalakult hungarológiai kutatóközpontnak a munkatársai. Közülük a most meghalt Váradi-Sternberg Jánost kell emlétenünk, aki a magyar-orosz kulturális kapcsolatok kutatása terén ért el jelentős eredményeket.

A kárpátaljai magyar irodalom azonban igazán csak a nyolcvanas években kezdett kibontakozni. Korábban szinte teljes egészében ki volt szolgáltatva a kommunista diktatúrának, s nem tudott megszabadulni az alkotómunkára erőszakolt sematizmus közhelyeitől. Igen kevés irodalmi mű akadt, amely belső autonómiáról tanúskodott, így a korán meghalt, szerencsétlen sorsú Kovács Vilmos költészete, amely hitelesen fejezte ki elkötelezettségét a táj történelmi hagyományai és az anyanyelvi kultúra iránt. Vagy ugyancsak Kovács *Holnap is élünk* című 1965-ben megjelent regénye, amely önéletrajzi motívumok alapján vetett számot a kárpátaljai magyarság súlyos történelmi tapasztalataival. Emiatt szigorú politikai elmarasztalásban részesült, csakúgy, mint a fiatal írástudókat tömörítő *Forrás Stúdió* 1967-

ben, amelynek szétverése hosszú időre minden igényesebb alkotó tevékenységnek elejét vette.

Nemzetiségi élet és irodalom

A nyolcvanas évek második felében aztán mind szélesebb körben bontakozott ki a kárpátaljai magyarság kulturális munkája és közléte. A Szovjetunióban végbemenő átalakulások addig elképzelhetetlen lehetőségeket adtak minden nemzetiségi önszerveződés számára. Először irodalmi és közművelődési körök alakultak, így már 1984-ben a beregszászi Illyés Gyula Magyar Irodalmi Klub, majd az ungvári, munkácsi, péterfalvi, técsői és nagyszöllősi művelődési körök, létrejött a régió magyar íróinak egyesülete: a Dayka Gábor Társaság, illetve a fiatal irodalmárokat tömörítő Mécs László Irodalmi Klub. 1989-ben pedig Fodó Sándor elnök, valamint Móricz Kálmán, Dupka György, Dalmay Árpád, Tóth Lajos és mások vezetésével megalakult a térség magyarságát átfogó módon szervező Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ), amely igen nagy szerepet tölt be a politikai életben, így a magyar-ruszin összefogás szervezésében és a kárpátaljai autonómia, illetve a Beregszász környéki magyar „autonóm terület” létrehozásában is. A kárpátaljai magyar közélettel párhuzamosan újult meg a magyar sajtóélet: a *Kárpáti Igaz Szó* élére új szerkesztőség került, s megindult a KMKSZ *Kárpátalja* című lapja, amely azonban Miskolcon készül, magyarországi szervezetek támogatásával.

A megújulási folyamatban nagy szerepet vállalnak az újjászülető egyházak, amelyek korábban üldözöttek, részben titokban láthatták el küldetésüket. A magyar egyházak ma is súlyos gondokkal küzdenek: alig akadnak fiatal lelkészek, igen sok egyházi épületet, templomot vettek el a diktatúra évtizedeiben, s az egyházaknak alig vannak anyagi eszközeik. A kisebbségi egyházak, elsősorban a magyar római-katolikus és református egyház ennek el-

lenére ma már ismét igen nagy szerepet töltenek be a kárpátaljai magyarság nemzeti öntudatának és kultúrájának ápolásában. Újjászületett az 1949-ben erőszakos eszközökkel felszámolt ruszin görög-katolikus egyház is, amely most már a siker reményében küzd azért, hogy visszakapja korábbi templomait, intézményeit.

Az elmúlt három esztendőben talán a kárpátaljai magyar irodalom fejlődött a legdinamikusabban a magyar kisebbségi irodalmak közül. Ezt a fejlődést az alkotó munka szabadságának kivívása és közlésforumainak feltűnő bővítése alapozta meg. A korábbi irodalmi almanachok (*A várakozás legszebb reggelén*, 1972; *Szivárványszínen*, 1977; *Lendület*, 1982), valamint az 1985-ben közre adott reprezentatív jellegű antológia: *a Sugaras utakon* után 1987-ben megindult az *Évgűrök* című irodalmi évkönyvsorozat, majd a debreceni egyetemen oktató M. Takács Lajos gondozásában megjelent a *Vergődő szél* című terjedelmes válogatás, amely 1953-tól 1988-ig mutatja be a kárpátaljai magyar irodalom életét és eredményeit. 1989 nyarán Balla D. Károly szerkesztésében indult útjára (egyelőre budapesti támogatással és megjelenéssel) a *Hatodik Síp* című irodalmi folyóirat, amely évente négy alkalommal ad képet az ottani magyar irodalom fejlődéséről.

A múlt és a jövő

A teremtő munka lázában újult meg néhány idősebb író alkotó tevékenysége. Elsősorban Balla László *Azt bünteti, kit szeret* (1990) című regényét kell megemlíteni, amely őszinte igazságkereséssel s nem minden önbírálat nélkül mutatja be azt a történelmi utat, amelyet a kárpátaljai magyar értelmiség vezető rétege bejárt 1945 után. Új kiadásban jelent meg (Debrecenben) Kovács Vilmos imént említett *Holnap is élünk* című regénye. Az irodalmi életben mindazonáltal a közép- és a fiatalabb írónemzedék képviselői - Balla D. Károly, Dupka György, Finta Éva, Fodor Géza, Füzesi Magda,

Horváth Sándor, Nagy Zoltán Mihály, Vári Fábrián László, Zselicki József és társaik - vették át a vezető szerepet. Ők kötötték újra azokat a szájakat, amelyek a kárpátaljai magyar irodalmat - a részirodalmakra osztott magyar nemzeti irodalomnak ezt a legfiatalabb ágát - összefűzik a magyarországi, az erdélyi, a felvidéki, a délvidéki és a nyugati magyar irodalommal.

Miről tesz vallomást ez a fiatal (és fiatalos) kárpátaljai magyar irodalom? Képet ad a kárpáti vagy a felsőtiszai táj természeti szépségeiről és népi életéről, történelmi (elsősorban függetlenségi, kuruc) hagyományairól. Megrendült szavakkal beszél a kárpátaljai magyarság tragikus történelmi tapasztalatairól, mindarról, amit ennek az oly sokáig magára maradt és szinte elfelejtett, közel kétszázéves emberi közösségnek át kellett élnie. Hangot ad a nemzeti összetartozás tudatának, annak az erős szolidaritásnak, amely a kárpátaljai magyart az egész magyarsághoz köti. És mélyen átélt érzelmekkel fejezi ki a hűséget az anyanyelv és az anyanyelvi kultúra iránt.

E beszámolót kezdve arról beszéltem, hogy - szellemi, lelki értelemben - az a miénk, amit költészetünk, irodalmunk a birtokába vesz. Nos, a kárpátaljai magyar irodalom nemcsak az Ungvár és Beregszász közötti tájat és népeletet és nemcsak a szülőföld történelmi múltját, valamint örökségét hódította meg, felismerte az egyetemes magyar szolidaritás értelmét is, és birtokába vette a teljes nemzeti kultúrát és hagyományt. Ezzel érvényes példáját adta annak, hogy egy kisebbségbe szorított népcsoportnak először a nemzeti kultúra teljességéhez kell elérkeznie, ez ad lehetőséget az emberi egyetemesség átélésére, meghódítására is. Minden irodalom küldetése ez a hódítás, az emberi egyetemesség birtokba vételét azonban a saját értékek megőrzésére és védelmére lehet csak felépíteni. A kárpátaljai magyar irodalom is ezt teszi: felfedezi, őrzi és védi a maga nemzeti örökségét és értékeit, s keresi az utat az egyetemes emberi értékek felé. ■

„KÖSZÖNET SVÁJCNAK”

Beszélgetés Odor Lászlóval, Magyarország svájci nagykövetével

Kövesdy Zsuzsanna: *Az 56-os forradalom évfordulóját az idén együtt ünnepelte a berni nagykövetségen a svájci emigrációs magyarság. Az évfordulót szép kiállítás tette emlékezetessé.*

Odor László: A kiállítás gondolata onnan származik, hogy a harmincöt év nagyjából az emberélet fele, így az 56 után Svájcban otthont talált magyaroknak jó alkalom a megtett út felmérésére.

Amikor tavaly, 1990. október 4-én megérkeztem állomáshelyemre, nagy szerencsém volt, mert ekkor már a forradalmi megemlékezés előkészületében volt az egész svájci magyarság. Így valósággal fejest ugorhattam a svájci magyarok világába.

K. Zs. *És milyennek találta ezt a világot?*

Ó. L. A forradalom után idemencült magyarok zömmel diákok voltak. Itt minőségi embereket fogadtak be, valósággal vizsgáztatták őket.

A forradalom iránt itt nagy rokonszenv nyilvánult meg, a magyar fiatalokat svájci családok fogadták be, nagy szeretettel. Megtanították őket németül vagy franciául. De nem követelték meg, hogy feladják magyarságukat: az ideérkező magyarság nem asszimilálódott, ami lényeges különbség. Mára beérkezett ez a nemzedék, komoly pozíciók és kiterjedt kapcsolataik vannak.

K. Zs. *A rokonszenv a forradalomnak szólt vagy a magyaroknak?*

Ó. L. A forradalomnak, amelyet a magyarok csináltak. A svájciak szellemiségétől teljesen idegen minden diktatórikus berendezkedés. Nem igaz, hogy történelmünkben nincs hagyománya a demokráciának. Dürrenmatt azt mondta, hogy a magyarokat az különbözteti meg a svájciaktól, hogy minket szétszaggattak a nagyhatalmak, a svájci államot pedig összetartották.

K. Zs. *Hány magyar menekültet fogadott be Svájc?*

Ó. L. Először tízezret, a svájciak pontosan dolgoznak... Utána megint tízezret, mivel azonban a követelmények elég komolyak voltak, sokan elmentek. Maradtak, akik képesek voltak a tisztességes életre, tisztességes alkotásra. Svájcban hatszáz magyar építész dolgozik. Számos vállalat, bank vezetői között találkoztam magyarokkal. Nincs olyan pontja a svájci politikai, gazdasági, szellemi életnek, ahol a magyarok ne tudnának értékes ismeretségekhez segíteni.

K. Zs. *Térjünk vissza a kiállításra...*

Ó. L. Amit ez a kiállítás mutat, az itteniek számára is nagy meglepetés. Mondtam az itt élő magyaroknak, gyűjtsék össze azokat a dokumentumokat, amelyek az elmúlt harmincöt év alatti tevékenységüket mutatják. Ezzel lezárhatnánk egy korszakot, mert el kell fogadni, hogy az emigráció véget ért. Azt mondtam: ti itt, Svájcban épp olyan magyarok vagytok, mint mi otthon, azzal a különbséggel, hogy ti már kétlakiak vagytok, vagyis egy jövő századbeli emberi létezést képviseltek.

Itt azt mondják, kudarcra volt ítélve az emigráció, annyit veszekedtek, hogy szinte nem is tudták összetelni az alkotó embereket. Akik most itt együtt vannak a kiállítás tablóján, azok például a mérnökök szobájában nem álltak szóba egymással, mert tíz éve az egyikük azt mondta Kádárról, hogy... és így tovább.

Nekem kezdettől az volt az elvem, hogy ha meghívtak valahova, csak úgy mentem el, ha ott egység volt. És íme, most ez a kiállítás mutatja, csodálatos, hogy egészséges levegőben, alkotói légkörben és anyagi biztonságban hogy tudnak alkotni az emberek.

K. Zs. *Megkérhetném egy kis tárlatvezetésre?*

Ó. L. Ahol itt beszélgetünk, ezek Bíró József képei. Jelentős, jól is-

mert luganói festő, főleg dél-svájci tájakat örökített meg. képei nagyon kelendőek. A túloldalon kis Vaszary-sarok látható. Vaszary özvegye, egy idős francia hölgy hívott fel, hogy szeretné, ha a férje hagyatéka, az örökgyógy szándékának megfelelően, a szabad Magyarországra kerülne. Másnap elmentem hozzá, és átvehettem Vaszary Gábor szellemi hagyatékát, egy koffernyi hallatlanul értékes gyűjteményt. A *Nyugat* íróival folytatott levelezését, sok szép grafikáját, amely közül néhány itt is látható.

A következő teremben a magyar-svájci építészek közül állították ki az erre vállalkozók életük dokumentumait. Az egyik tablón Ghéczy Iván családi fotóit látjuk száz évre visszamenőleg. Az ő neve otthon is ismert, a Lakitelek Alapítvány kuratóriumi tagja, és nem árulok el titkot, ha elmondom, hogy az alapítványba befolyt pénz nagy része az ő önzetlen és nagylelkű támogatásából származik.

Amott látható Luka László és a genfi Magyar Társaság asztala, egy Szaharov-levéllal, amelyben a tudós Luka Lászlót üdvözlí azonos ellenzéki mentalitásáért. Szólni kell a Becsületadó nevű alapítványról, amely sok hazai kiválóságunknak biztosított több havi ösztöndíjat Svájcban a hatvanas évek óta.

Azután az irodalmi tárlók: az egyikben Kristóf Ágota könyve, aki európai híru író lett. A *Duna* című folyóirat és kiadó, amely rengeteg könyvet jelentetett meg. Gilde Barnabás nemcsak kiadó, hanem nyomdász is, mindent ő csinál.

Sokáig sorolhatnám a neveket, Muzsnay Jenő művészettörténésztől Révész László professzorig, aki harmincnyolc könyvet írt. Vagy itt van Oplatka András, a *Neue Zürcher Zeitung* kiváló publicistája, aztán az otthon is jól ismert, közkedvelt

Gosztonyi Péter történész. Jelen van két nagy kiadó is: az egyik a baseli Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, száztíz könyvet adtak ki. Amott pedig a Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör kiadványai vannak. Ők most rendeztek konferenciát Egerben, *Politika és erkölcs* címen.

Tékozló kor volt ez, mely elűzte hazulról sok jó fiát. Csoda, hogy az

emigráció ennyi mindent tudott létrehozni, és hogy Magyarország is megmaradt.

K. Zs. *Ezzel tehát lezárult egy korszak, s kezdődhet az új...*

Ó. L. 1992. március 15-én úgy emlékezünk a márciusi ifjakra, hogy a második nemzedéknek rendezünk ugyanilyen kiállítást. E nemzedék zömében már nem tud magyarul, de nem szabad őket elveszteni. Sokan

mennek haza Magyarországra, és ha megkérdezik őket, miért érzik olyan jól magukat, azt válaszolják: mert ott olyan jókat lehet beszélgetni - közben egy szót sem tudnak magyarul. És mindkét kiállítással az a célunk, hogy a svájciak és a svájci magyarok végre hallják azt, amit 1956 óta nem hallottak Magyarországról: „Dank der Schweiz”, „Merci à la Suisse”, köszönjük nekik.

Magyar könyvkiadás Svájcban Beszélgetés Kovács Andorral

Kövesdy Zsuzsanna: *Mitől EURÓPAI, mitől PROTESTÁNS és mitől MAGYAR az önök Szabadegyeteme? Van-e a sorrendnek jelentősége?*

Kovács Andor: Igen, Európában vagyunk, természetesen ezt ki kellett hangsúlyoznunk, az amerikaiakkal szemben. Mivelhogy a Szabadegyetem a Protestáns Evangéliumi Ifjúsági Konferenciából nőtt ki, megtartottuk a protestáns jelzöt. Ugyanakkor ez az emigrációs magyarok Szabadegyeteme, amelynek éves találkozók, gondolatcserek és konferenciák megrendezése volt a fő célja. Hivatalosan 1969-től létezőnk, azóta működik minden támogatás nélkül a Szabadegyetem. Eleinte nem akartunk mást, mint a Nyugat-Európába került magyar értelmiség összetartását. Itt már nem ragaszkodtunk a protestantizmushoz, inkább ökumenikus gondolattal indultunk. 1971-ben rendeztük meg katolikus testvérszervezetünkkel, a Pax Romanával az első magyar ökumenikus találkozót Svájcban. Később már igyekeztünk nyugat-európai előadókön kívül magyarországiakat, erdélyieket is meghívni. Azóta minden évben megrendezzük ezt a konferenciát.

Az európaiság gondolata mellé tűzött célunk volt, hogy mindig egy nagyobb magyar szórványközösség közelében találjunk. Így bejárhattak a Szabadegyetem előadásaira, mi pedig kirajzásként néhány előadást vagy irodalmi estet rendeztünk számukra. Ezt követően füzetsorozatban adtuk ki évente az előadásokat. Közben rájöttünk, hogy Nyugat-Európában nincs kiadója a magyar szellemi termékeknek. A művek zömét a szerzők maguk adták ki és terjesztették, más művek pedig az íróasztalfiókokban maradtak.

Az akkori elnökség fejenként egy-

kétezer frankot tett le az asztalra, így adtuk ki az első könyvünket: Cs. Szabó László *Két tükör között* című könyvét. Tettük ezt abban a reményben, hogy majd bejön a pénz, és abból fizetjük a következő kiadásokat. Ez a pénz sosem térül vissza. Ekkor elhatározta az elnökségünk, hogy minden, a könyvkiadással kapcsolatos munkát ingyen végzünk. Azóta nálunk se író, se lektor, se szervező egyetlen fillért sem számolhatott fel a munkájáért. Egy író tíz példányt kap a könyvből ingyen, a lektor ötöt, a többiek semmit. Én, aki húszegynéhány esztendő óta foglalkozom a terjesztéssel, ugyanannyiért veszek meg minden könyvet, mint bármely egyszerű könyvbarát.

A Nyugaton élők menedzselése után megérkeztek az otthoni barátaink, és hozták az íróasztalfiókból az elfektetett, kiadatlan értékeket. Így került sor az első Bibó-kötetre. Akkor még fogalmunk sem volt, hogy hány Bibó-kéziratot tudunk majd szerezni. Különböző utakon kicsempészett kéziratok érkeztek több variációban, hiszen Bibó még javította őket. Valóságos nyomozói munka volt az összeállításunk. Így jött létre a négy kötet. Most decemberben jön az ötödik és hatodik. Az otthon annak idején meg nem jelenhetett *Bibó Emlékkönyvet* adjuk ki most két kötetben, így lesz teljes a Bibó-sorozat.

K. Zs.: *Beszélgünk most a szépirodalmi kiadványaikról.*

K. A.: Mivel mi politikai emigráció voltunk, könyvbarátaink zöme a politikai irodalom odahaza meg nem jelentethető tanulmányaira volt kíváncsi elsősorban. A Szabadegyetem mégis úgy érezte, hogy hírt kell adni az otthoni olvasóknak a Nyugaton élő magyar írókról, így született meg a *Nyugati*

magyar költők antológiája. Ezt követte a széppróza, az esszé és utána a tanulmánykötet. E négy kötetben majd négyszáz olyan nyugati magyar író művének részlete olvasható, akik közül sokuknak helye van az egyetemes magyar irodalomban.

K. Zs.: *Eddig főleg íróasztalfiókból előkerült, otthon meg nem jelentethető művek kiadásán dolgoztak. Vajon mi lesz a Szabadegyetem új szerepköre a szükséghelyzet megszűntével?*

K. A.: Ma még minden lépés botorkálás otthon is, keressük mi is a szilárd talajt, keressük a járható utat az új helyzetben, hogy végre már ne csak 1500 példányban, hanem 15-20 ezres példányszámban adhassunk ki könyveket. Ma már nincsenek megkötéseink, hogy csak ezt vagy csak azt adunk ki, nem akarunk megszűnni. Valamilyen formában szeretnénk ezt folytatni, természetesen nem ilyen izoláltan, hanem az egész magyar kultúrvilág részeként.

K. Zs.: *Gondolom, sok feladat vár még itt a Szabadegyetemre, ha az ember a szórványmagyarság azon részére gondol, amely többé-kevésbé megnyomorítva, igen nehéz helyzetben él.*

K. A.: Mi adtuk ki először Janics Kálmánnak *A hontalanság éve* című könyvét, mely a csehszlovákiai magyarság életéről szól, aztán Mikó Imre *Huszonkét év* és Bíró Sándornak a *Kisebbségben, többségben* című művét, mely a szórványmagyarság helyzetével foglalkozik. A forradalom 30. évfordulójára kiadott *Harminc év* című kötetünk nem a forradalmat akarta méltatni, hanem helyet kapott benne a határon túli magyarság is, az erdélyiek, kárpátaljaiak. Valójában a forradalom óta eltelt harminc évet igyekeztünk higgadtan, tárgyilagosan értékelni. ■

Albert Gábor

A VÁRVIDÉKI MAGYAROK PAPJA

Természetesen Burgenlandról van szó, és Szépfalusi István evangélikus lelkészről, aki nem csupán lelkész, hanem emellett író, szociográfus, az ausztriai magyarok lelkigondozója, a menekültek istápolója, egyszerűen: *igehirdető*. Mert az IGE nemcsak szó, örömhír, hanem tett is.

A várvidéki (burgenlandi) magyarokról régebben alig-alig esett szó. Sokan nem is tudtak róluk, akik számon tartották őket, azok közül is már legtöbben rég leírták az osztrákok által Burgenlandnak keresztelt tartomány magyarjait. A helyzet valószínűleg édeskeveset változott azóta, ha a sors nem veti közéjük igehirdetőnek a ma hatvanéves Szépfalusi Istvánt.

A hivatalos magyar evangélikus egyház és a hivatalos magyar haza 1955-ben, lelkésszé avatását követően megtagadta és kivetette magából a fiatal Szépfalusi Istvánt. Kénytelen volt kivándorolni, a megkezdett szolgálatot azonban abbahagyni nem lehetett. Huszonnyolc évig nem léphette át a magyar határt, és a jég csak Illyés Gyula temetése napján tört meg. Hetvenkét órás vízum birtokában Budapestre utazhatott, és barátaival együtt vehetett búcsút a Mestertől. Az eseményt jelképesnek is tekinthetjük: Illyés Gyulától kapja vissza a hazát, attól az Illyés Gyulától, aki még halálával is utakat nyitott és rést ütött azon a falon, amelyet köztünk és a más országokba szakadt magyarok közt emeltek.

Az 1983-ban hazalátogató Szépfalusi István tarsolya azonban már akkor sem volt üres. Krisztus ugye mellett a magyarság ügyét is szolgálta, s többek közt aktív részt vállalt a berni székhelyű *Európai Pro - testáns Magyar Szabadegyetem*

Televíziós felvétel Bécsben 1992 januárjában a Szépfalusi házaspár lakásán. A képen: Szépfalusi Wanner Márta, Szépfalusi István és Módos Péter

megszervezésében és munkájában. Kiadványaik közül csak Bibó István összegyűjtött munkáinak négy kötetét említem, és a Szépfalusi István szerkesztette, egyháztörténeti jelentőségű jegyzeteivel közreadott Ordas Lajos püspök válogatott írásainak gyűjteményét. Közben, hogy a magyar irodalomnak Bécsben is legyen bázisa, még 1960-ban megszervezte és azóta is vezeti a bécsi *Bornemisza Péter Társaságot*, amely rendszeres lehetőséget nyújt arra, hogy az itthoni, az erdélyi és a Nyugaton élő magyar írók találkozzanak az ausztriai magyarokkal.

A Magyar Lelkigondozó Szolgálat lelkésze (ez a hivatalos címe annak az osztrák evangélikus egyházi intézménynek, amelynek keretében Szépfalusi István tevékenykedik) azonban nemcsak szervezett, nemcsak egyházi szolgálatát látta el, s így fordult szembe a beolvasztási

törekvésekkel, nemcsak a menekülttáborokat látogatta, hogy vigaszt, reményt, tanácsot víve magával, megkönnyítse a hontalanok beilleszkedését, munkába állását, sokra is figyelt, hogy egy idő múltán tapasztalatait a tudós rendszerességével és az író műgondjával impozáns szociográfiába foglalja össze. A *Lássátok, halljátok egymást!* négy százegynéhány oldalán a magyarság nyugati őrhelyeit, a Várvidéket (Burgenlandot) fedezte fel nekünk újra Szépfalusi István.

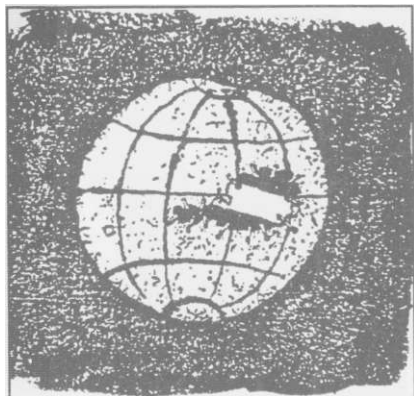
Hogy mindezek magyar nyelven ugyan, de mégiscsak odakünn jelentek meg? Hogy jóformán csak a kivételezettek számára hozzáférhetők?

Így igaz. Szépfalusi István felfedezte számunkra a Várvidéket, most rajtunk a sor, hogy „felfedezzük” és átnyújtsuk az olvasóknak a *Pótszigorlat* című önéletrajzát és a *Lássátok, halljátok egymást!* című szociográfiáját.

Az ajándék, így tudom, már készül, s mielőtt a kerek évforduló elmúlnék, a hazai olvasók kezébe is eljutnak a magyar önismeretnek ezek a dokumentumai. ■

AZ EZER APRÓ TERV TERVEZETE

Legyen Közép-Európa kulturális nagyhatalom

Projekt der tausend
kleinen Projekte:

Ziel ist die
kulturelle
Großmacht
Mitteleuropa

A nagyobb célok, az Expo előkészítéskor kimunkált célok semmit sem változtak - a feladat: a mostani szerencsésebb feltételek között az öreg Közép-Európából csináljunk együtt újra virágzó gazdasági tájat, kulturális nagyhatalmat, a szomszédok új találkozóhelyét. Ne

feledjük, hogy sosem csupán arról volt szó, hogy hat hónapra szállást adjunk a tudományt és a technika legújabb állását bemutató világ-szemlének. Az én szememben mit sem vesztett súlyából a feladat: építsünk hidakat a jövőbe; az én szememben érvényes marad a magyar szomszédokkal együtt - hadd mondjam, az Expo alkalmával - kidolgozott filozófia: az új Közép-Európa programja.

Életjelek

Nekünk itt Ausztriában most komolyan fel kell tennünk magunknak a kérdést, mit tehetünk e program megvalósításáért, mit tehetünk életterünkben az új körülmények között a feladatok teljesítéséért. Hogyan akadályozhatjuk meg, hogy az új közösségekhez vezető úton elmaradjunk a többiektől, hogy bekerítsük és kizárjuk magunkat. Ausztriának éppen azért kellene ebben az 1996-os évben jól látható életjeleket adnia magáról, mert már nem Expo-rendező, éppen azért kell földrajzi helyzetének és kulturális nagyságának megfelelően megmutatkoznia.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy kiváló alkalmunk van erre: Ausztria ezredéves ünnepe. Ez a millennium bizonyosan nem üzemgazdászati feladat, és nem is központilag tervezett és irányított nagyberuházás. Arra kell inkább törekedni, hogy ebből az alkalomból mindnyájunk házi feladatául először is indítsuk be a magunkra találás folyamatát. Hiszen még mindig szeretjük a többiek előtt eljátszani, mennyire szenvedünk attól, hogy osztrákok va-

gyunk - most az egyszer végre megpróbálkozhatnánk azzal, hogy előszedjük, amire régebbi és mostani tetteink közül büszkék lehetünk, amiben például szolgálhatunk a többieknek.

És akkor a millenniumi számvetés alkalmat adhat egy nagy ünnepre, amelyre mindenkit szeretettel várunk Ausztriába. Akkor ebben az 1996-os évben örvendezhetnénk egy darabig, akkor mondhatnánk magunknak és másoknak: igazán remek dolog volt ennek az országnak a létrehozása. Ez majd megkönnyíti, hogy megállapítsuk, hol bukdácsoltunk, hol mulasztottunk el valamit.

Ezer ünnep

Ezzel az ünneppel természetesen azt is komolyan meg kell fogalmazni, mit képzél Ausztria a jövőről. A millennium legyen ezért az ezer kis terv tervezete, az ezer apró ünnep ünnepe; derüljön ki, hogy ez az ország sok sajátos tartományból, tájból és régióból áll; lássék, mit tett ezért az Ausztriáért minden egyes város és minden egyes falu, hogyan tudunk egymással és másokkal szót érteni.

Az utóbbi évek és hónapok intenzív tervezésének köszönhetően nem lesz nehéz vonzó programokkal megtölteni az 1996-os jubileumi év rendezvénynaptárát - nemcsak kiállításokkal és bemutatókkal, kongresszusokkal és sportversenyekkel; hanem a kultúra, a tudomány, az építészet területén jelentős nyomokat hagyó „millenniumi tettekkel” is.

De bárhogyan is: ünnepeljünk!

„EUROPA DOMANI”

Észak-itáliai jegyzetlapok

(TORINO, PENSIONE EUROPA) Első reggeli kávé a patinás penzió Piazza Castellóra néző teaszobájában, ahol a falakon az egykor itt megszállt törzsvendégek: Giuseppe Verdi, Lucio Caruso, Eleonora Duse dedikált fényképei mellett az otthon jőszerivel már elfelejtődött, kézbe-fogni-íó nádkeretben ott lógnak a fogason a napilapok. A *La Stampa* kulturális oldalának fotójáról Esterházy Péter mosolyog az olvasóra loboncos sörénye s az öthasábos főcím alól, amely így szól: „*A Habsburgokhoz nincs visszatérés*”. A fél lepedőoldalnai interjúból kiderül, hogy a Garzanti Kiadónál olaszul most megjelent *Hrabal* könyve című művének könyvpremierjére érkezett a piemonti fővárosba; beszélgetőpartnere, Bruno Ventavoli - amint közös kollégáktól kisvártatva megtudom - a tekintélyes torinói napilap kulturális rovatvezetője.

Másnap délután, a Pó közelében toronylő, kissé riasztóan kocka-modern és hiperkomputerizált szerkesztőségben a harmincas éveinek elején járó Ventavoli elmondja: magyar szakon is végzett a torinói egyetemen - a német és magyar tanszékvezető Gianpiero Cavaglia professzor tanítványaként -, s a magyar irodalom iránti szerelmes elkötelezettség beszédes bizonyítéka, hogy az ő fordításában jelent meg olaszul Szerb Antal *Pendragon legendája* és Kosztolányi *Esti Kornél*^ illetve legelsőként, több mint két évvel ezelőtt Rejtő Jenő *Vesztegzár a Grand Hotelbenje*. Azóta lefordította - s hozzáteszi: „legalábbis a kiadói szerződés szerint, merthogy sokszor itt is csúsznak a megjelenések” - idén kell a könyvesboltokba kerülnie Ottlik Géza *Iskola a határon* és Szerb Antal *Utas és holdvilág* című, szintén általa fordított műveinek. Tőle hallok arról is, hogy itáliai irodalmi körökben mennyire kedvező visszhangot kel-

tett Esterházy előző olaszul megjelent könyve, *A szív segédigéi*; és sokan sokszor emlegetik és idézik kulturális lapokban Kardos G. György *Avraham BogatirjáX*: nem is beszélve Márai Sándor néhány alpművéről, vagy az itt is évtizedek óta közkezen forgó *A Pál utcai fiúkról*, Molnár Ferenc regényéről.

Cavaglia professzor rendkívül készségesen és barátságosan, fél órán belül visszahív telefonon; s noha megjegyzi, hogy pillanatnyilag lázasan fekszik otthon influenzából eredő tüdőgyulladással, de már jobban érzi magát, és holnapután reggel 10-kor szívesen lát az egyetem magyar tanszékén. A Palazzo Ateneo monumentális gyufaskatulyája - amely mintha a Nagyvárad téri Orvosegyetemünk építészeti előképe volna - harmadik emeletén, a német, az orosz és a román tanszék közé beszorult „Cattedra Ungherese” feliratú szűk kis szobában Ezsöl Katalin magyar lektor éppen befejezi az elsőévesek nyelvóráját, s miután közli: sajnos. Cavaglia professzornak megtiltotta az orvosa, hogy fölkeljen, elmondja: az idei tanévben öt elsőéves hallgatójuk van, de tavaly tizenöten-húszan is beiratkoztak a kétéves magyar nyelv- és irodalom kurzusra, főként a német- és szláv-szakosok, meg a politológiát tanulók közül. S miután Ventavolitól hallottam, hogy '83-ban ő még egyetlen hallgatóként diplomázott magyarból a torinói egyetemen, az érdeklődés növekedése reménykeltő. Amint az a tény is, hogy - a tanárnő tájékoztatása szerint - a jelenlegi hallgatók között csak egyetlen magyar anyanyelvű, már Olaszországban született, másodgenerációs diáklány van; az összes többi „szín-olasz”, akiket spontán érdeklődésük vonzott az errefelé még évtizeddel ezelőtt is

olyannyira egzotikusnak tekintett magyar szakra... A helyszükére, s az egyetem általános anyagi gondjaira vonatkozó információk túlonul is ismerősen hangzanak; bizonyára megszívlelendő azonban, amit Cavaglia professzor második-betegsége miatt ismét mentetőző - telefonhívása során elmondott: mennyi hasznát vehetnék. ha több segítséget kapnának - könyv-, folyóirat- és újsággküldemények s alkalmanként vendég-előadók kiküldésének formájában - Budapestről. (Azt már a krónikás füzi hozzá, hogy az egyetem környékén bók-lászva, s más itt oktató, „semleges” barátaival - közöttük Gianni Rondolino professzorral, a Filmtörténeti Tanszék vezetőjével - beszélgetve hallotta: a román tanszékre például átlag hatvan-nyolcvan hallgató iratkozik be évente, akik három. Bukarestből küldött anyanyelvi lektortól tanulhatnak, s tucatnyinál több román napilapot forgathatnak rendszerezsen... És „az arányok ekkora eltérése nem magyarázható csupán a neolatin nyelvi rokonsággal” - fejtegeti az egyik vacsoránál Rondolino -: „innen. Torinóból nézvést a bukaresti kulturális külpolitika évtizedek óta ügyesebbnek, mozgékonyabbnak, offenzívabbnak látszik a budapestinél...”)

(MILANO. HOTEL GIULIO CESARE) Valószínűleg minden hazai „italomán” tudja, hogy a magyar kultúrának van néhány réges-rég kialakult, biztos bázisa Olaszországban. A római Magyar Akadémia - és egyáltalán nem mellékesen a Sárközi professzor vezette magyar tanszék a római egyetemen - legalább annyira közismert itthon is, mint a Hubay Miklós másfél évtizednél is hosszabb áldozatos munkájának köszönhető, valóságos kis magyar kulturális szí-

get létrejött Firenzében; avagy a *Duna*-könyvével nemzetközi hírnévre szert tett Claudio Magris tevékenysége Triesztben. (A budapesti Olasz Tanszéknek a padovai, a római és a velencei egyetemekkel nemrégiben megkötött együttműködési szerződése is nyilván előbb-utóbb megtermik majd a maguk gyümölcseit.) *De...*

- Budapesten sokáig túl komolyan vették a „minden út Rómába vezet” szállóigét: csak a közigazgatási fővárosra koncentráltak, amikor a magyar-olasz politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatokra egyáltalán figyelmet fordítottak. Pedig észre kellett volna venniük, hogy nemcsak a gazdasági, de a kulturális súlypontok is rég eltolódtak nálunk, s az észak-olaszországi Lombardia, Piemont vagy Venezia-Giulia tartomány legalább olyan fontos - ha nem fontosabb szerepet tölt be Itália mai életében, mint a főváros - mondja Marco Cavallotti.

Aki az *Europa domani* (Európa holnap) című, milánói illetőségű folyóirat nemzetközi kapcsolatokért felelős szerkesztője. Lapjáról tudni illik, hogy tizennyolc éve indult, közgazdasági szakfolyóiratként, a „Kilencek Európája”, az Európai Közösség - akkor még távolinak és bizonytalanak tetsző - perspektívájának jegyében. Az 1992 februári szám szalagcíme: „*Visszatér az osztrák-magyar mítosz?*”; s a címlapon is kiemelt közreműködő-szerzők között olvasható Fejtő Ferenc, Kosáry Domokos, Erhard Busek (osztrák alkancellár és tudományügyi miniszter), valamint Gianni De Michelis olasz külügyminiszter neve. (Cikkének önmagáért beszélő címe: „*Közép-Európa ma: a Hexagonale.*”) Budapesten Kosáry Domokos volt Cavallotti beszélgetőpartnere; „*A határok spiritualizálása*” címmel megjelent, négy lapoldal terjedelmű fejtegetéseit - amint Cavallotti írja -: „Széchenyi Istvánról, a XIX. század nagy magyar gondolkodójáról készült egész alakos, díszgyenyruhás festmény előtt ülve jegyezte le a Magyar Tudományos Akadémián”. Az *Európa domani* című folyóirat az idei évtől, ezzel a februári számmal kezdődően nyitni kíván a szűken vett közgazdasági kérdések tárgyalása és - eddig rendkívül sikeresnek bizonyult - prognosztizálása mellett a tágabban

értelmezett közép-kelet-európai kultúra - a vezércikk szavaival - „az olaszok számára többnyire ismeretlen és ezért alulértékelt történelmi, építészeti, művészeti, irodalmi értékeinek megismertetése érdekében”. E lapszám elkészítésében közreműködők hosszú névsorában Kosáry akadémikus mellett ott szerepel Aleksander Gieysztor, a Lengyel Tudományos Akadémia elnöke éppúgy, mint Giacomo Borruso, a trieszti egyetem rektora; Fabrizio Caccia Dominioni, a Közös Piac brüsszeli igazgatója, vagy Igor Vinogradov akadémikus, irodalomtörténész és kritikus a moszkvai tudományegyetem képviselőjében (az ő beszélgetőpartnere Bianca Cavallotti Valota professzorasszony, a milánói Állami Egyetem Kelet-Európa Történeti Tanszékének vezetője, a folyóirat kulturális szerkesztője.)

De vissza Milánóba, a Marco Cavallottival folytatott beszélgetéshez: - A római Magyar Akadémia évtizedeken át főként protokollárisan látványos tevékenységet folytatott, ám a legutóbbi időben, úgy tetszik, jó irányban változtat működésén, új kezdeményezésekkel jelentkezik, s már nem olyan szürkén és riasztóan hivataloskodó, mint az úgynevezett „szocialista korszakban” volt. A rendszerváltozások óta egyébként is ug-rásszerűen növekszik az érdeklődés általában a kelet-közép-európai országok, s köztük egyáltalán nem utolsó sorban Magyarország iránt. Rómában azonban gyakran túlságosan is sok a párhuzamosan zajló kulturális esemény, megoszlik a figyelem, s az a veszély fenyeget, hogy a bőséges kínálat

miatt éppen a leghatékonyabb közvéleményformálók nem jutnak el mindehová, tehát jelentős rendezvények is visszhangtalanul elsikkadhatnak.

- Milánóban ezzel szemben más előnyökkel lehet számolni, és másféle akadályokat kell leküzdeni. Míg Budapest egyértelműen Magyarország középpontja, Róma már egyáltalán nem az Olaszországnak. Nemcsak gazdaságilag: már kulturálisan sem. Milánó sokkal dinamikusabban fejlődik a közigazgatási fővárosnál; itt működnek például a legnagyobb kiadóvállalatok: nyilvánvaló, hogy a magyar kultúra képviselőinek is sokkal aktívabban és hangsúlyosabban jelen kellene lenniük a mostaninál. Pillanatnyilag szinte az egyetlen, igazán hatékonyan tevékenykedő ilyen jellegű fórum a Kelet-Európai Tanulmányok Központja; s a milánói Állami Egyetem Kelet-Európa Történeti Tanszékén átlagosan négyszáz diák vizsgázik évente. Közülük nagyjából nyolc-tíz hallgató választ magyar témát diplomamunkája tárgyául; bár nyelvtudás híján többnyire másodlagos források alapján kénytelenek dolgozni. Így gondolom, a magyaroknak is követniük kellene, mondjuk, a románok példáját, akik tavaly kiváló anyanyelvi lektort küldtek ide (máris 15 hallgató tanul románul!); s a bolgárok is gyorsan önálló kulturális központot létesítettek és gazdagon kibővítették az egyetem bolgár könyvtárának állományát. A magyaroktól is szívesen és érdeklődéssel fogadna az egyetem - állandó lektoron kívül - évente legalább négy-öt vendég-előadó történettudóst, író, irodalomtörténészt, műkritikust. De, ismétlem, egy kiváló magyar nyelvi lektor kiküldése volna a legsürgősebb! (Lehetne az illető akár utolsó éves olasz szakos hallgató is, aki, miközben a magyar nyelvet és irodalmat tanítaná, itt diplomázhatna.) Az első tanévben jelentkezne magyarra esetleg öt-hat diák, a másodikra bizonyára már kétszer annyi. Türelmet és szívósságot igénylő, de véleményem szerint elodázhatatlan feladata ez a magyar kultusz-kormányzatnak, mert minden késlekedés évtizedekkel mérhető lemaradást okozhat az egészséges és kívánatos, kétirányú áramlást garantáló kulturális kölcsön-kapcsolatok ügyében.

S néhány jegyzetfoslány egy másik, a Piccolo Teatro melletti kiskocsmában folytatott beszélgetésről. Bruno de Marchi professzor, filmtörténész és -kritikus, a másik legnagyobb milánói egyetem, az Università Cattolica rektori tanácsának tagja, a Tömegkommunikáció-elméleti Tanszék vezetője (számos könyve között egy Szabó István művészi pályafutását elemző kismonográfia szerzője) mondja:

- Az elmúlt másfél évtizedben fél-tucatnál több hallgatóm választotta a magyar film bizonyos korszakát vagy alkotójának életművét doktori disszertációjá témájául. De ami talán ennél sokkal fontosabb: a mi egyetemünk tulajdonában van a római után a leggazdagabb magyar nyelvű könyvgyűjtemény. Sajnos, az általános helyszűke miatt meglehetősen mostoha körülmények között, alig hozzáférhetően tárolva. (Aminek megértéséhez tudni szükséges, hogy az Università Cattolicát bővítő újjáépítkezések néhány éve elakadtak; nem is annyira anyagi problémák, mint inkább amiatt, hogy az építők páratlanul értékesnek ígérkező műemlékekre bukkantak, s meg kell várniuk a szaksterű régészeti feltárásokat.) De addig is: nagyon hasznos volna egy jól képzett, agilis magyar nyelvi lektor jelenléte a Cattolicán: a nyelvórák megtartása mellett föltérképezhetné a kincsesbányát is, amelyet egyetemünk könyvtárának Hungarica-gyűjteménye tartalmaz.

(BUDAPEST, MESTER UTCA)
Ma került kezembe a *Mittel Europa* című, negyedévenként megjelenő, két: (olasz és német) nyelvű folyóirat decemberre keltezett száma. Alcímében az szerepel, hogy „*Austria, Cecoslovacchia, Italia, Jugoslavia, Ungheria*”. Szerkesztőség és kiadóhivatal: *Venezia*, Marittima Fabbri-cato 205. Főszerkesztő: Cesare Tomasetig.

Aki „*A Közép-Európa Kezdeményezés*” című vezető cikkében arról ír, mekkora szerep vár a Pentagonale, illetve Hexagonale elnevezésű

együttműködésre a fokozatosan az Atlanti-óceántól az Urálig kiterjedő Egyesült Európa létrehozásában... A következő cikk: Tomasetig Budapesten készített rövid interjúja Göncz Árpáddal; majd Köztársaságunk Elnökének az I. Művészeti Világfórumon, 1991. augusztus 30-án Velencében elmondott beszédének teljes szövege (amelyet az *Európai utas* 1991/3. száma is közölt „*A művésznek erkölcsi kötelessége szembeállni az erőszakkal*” címmel). Az ezt követő oldalakon: Antall József miniszterelnök Gyurkovics Tiborral folytatott beszélgetésének fejezetei, az *Európai utas* 1991/4. száma nyomán a velencei folyóirat két nyelvére lefordítva; „*A középosztály a Paradicsomba megy?*” blickfangos címmel. Ezután ismét a főszerkesztő, Tomasetig budapesti interjúja Medgyessy Péterrel, a Magyar Paribas elnökével (volt miniszterelnök-helyettesel) a gazdasági rendszerváltás gondjairól és a perspektívákról; arról, hogy a bankelnöki székből nézvést miért látszik annyira fontosnak a Hexagonale-együttműködés az európai gazdasági, politikai, kulturális integráció szempontjából. Néhány lappal hátrébb Giorgio Pressburger - a tavalyi *Mittelfest* igazgatója - és a második évad igazgatója: George Tabori beszélgetése az idei évre tervezett, s Franz Kafka-Tabori szerint „a legtipikusabb közép-európai író” - életművének szentelt Cividale del Friuli-i találkozó koncepciójáról. Azután: „*Identitás és szomszédság*” címmel beszámoló a tavalyi ősszel Triestben megrendezett „*Alpok-Adria-Cinema*” elnevezésű filmfesztivál és tanácskozás eseményeiről; később egy rendkívül érdekes tudósítás a szupersebességű vonathálózat, a Párizs-Lyon között már közlekedő - francia rövidítéssel TGV-nek nevezett, olaszul TAV, „összeurópaiul” ETR-nek keresztelt - csoda-expressz továbbépítési terveiről és problémáiról a Torino-Velence útvonalon; illetve azt követően a Kelet-Közép Európa felé vezető távlatibb elképzelésekről...

A krónikás csupán reménykedhet: talán megéri, hogy ezzel az Európai Szupervonattal térhessen majd egyszer haza Torinóból - Budapestre. ■

TALÁLKOZÁSOK

GÖNCZ ÁRPAD HETVEN ÉVES

AZ EURÓPAI UTAS SZERETETTEL KÖSZÖNTI EGYIK ALAPÍTÓJÁT

Rédei Ferenc felvétele

SZÁMUNK SZERZŐI

- ALBERT GÁBOR (1929-)
író, szociográfus
- BODOR FERENC (1941-)
könyvtáros
- BODOR PÁL (1930-)
író, publicista, a MÚOSZ elnöke
- BUSEK, ERHARD (1941—)
osztrák alkanclerár, a Néppárt
elnöke
- CSERES TIBOR (1915—)
író, 1986-tól 1990-ig
a Magyar írószövetség elnöke
- DOBAI PÉTER (1944-)
író, dramaturg
- DOBOS LÁSZLÓ (1931-)
író, szerkesztő, Pozsony
- FEJTŐ FERENC (1909-)
író, történész, publicista, Párizs
- CS. GYÍMESI ÉVA (1945-)
irodalomtörténész, Kolozsvár
- HRABAL, BOHUMIL (1914-)
cseh regényíró, novellista
- DR. JESZENSZKY GÉZA
(1941—)
történész, egyetemi tanár,
külügyminiszter
- KAPRONCZAY KÁROLY
(1941-), történész
- KENDE PÉTER (1931-)
szociológus, Párizs
- KISS GY. CSABA (1945-)
irodalomtörténész, polonista
- KÓSA LÁSZLÓ (1942-)
egyetemi tanár,
művelődéstörténész
- KÖVESDYZSUZSANNA
szerkesztő
- NEMESKÜRTY ISTVÁN
(1925-)
író, irodalomtörténész
- POMOGÁTS BÉLA (1934-)
irodalomtörténész
- SÁRKÖZI PÉTER (1945-)
egyetemi tanár, Róma
- POSOVÁ, KATERINA
műfordító, filmkritikus
- SZOMBATHY BÁLINT
- WEIS, PAUL (1968-)
egyetemi hallgató, Bécs
- WISNIEWSKI, RAFAL (1965-)
lengyel hungarológus
- ZSUGÁN ISTVÁN (1941-)
filmkritikus

EURÓPAI UTAS-EUROPEAN TRAVELLER

1992/1 SUMMARY

The introductory article of our issue is in remembrance of the Hungarian poet János Arany from Nagyszalonta, showing pictures of the celebration at the 175th anniversary of his birth.

In the column *"Age of Foundations"*, Tibor Cseres examines the 1907 public school act, the so called "Lex Apponyi"; and Ferenc Bodor revives the history of the famous "Café Orczy" in an article illustrated with photos.

In "Pantheon" Péter Kende from Paris examines the synthesis of Liberal and Christian Democracy and plebeian revolutionary within the framework of the renown political thinker István Bibó's system of ideas.

In the column *"Views on Central-Europe"*, the historian Géza Jeszenszky, Hungary's Minister of Foreign Affairs looks at Italy's special significance in our region. The Polish diplomat Rafal Wisniewski analyzes the „Visegrád Three's" one year of cooperation, while Ferenc Fejtő examines Europe's possibilities after the collapse of the Soviet Union.

Pál Bodor looks at the great migrations of our times with sympathy mixed with fear; Paul Weis scrutinises the relationship between Vienna and its guest workers and immigrants, the "New Viennese". In the last article of the column *"People's Roads"* Károly Kapronczay writes about the reasons and impact of one time Serbian immigration to Hungary. In *"Forgotten Landscapes, Forgotten People"* László Kósa sketches the history and diaspora of the German *zipser* of the Szepesseg region. As *"Past Preserved"* Péter Sárközy shows what effect the influence of Italian universities had on Hungarian culture, while István Nemeskürty by reviewing the century long traditions of Austro—Hungarian neighborhood writes about the mutually reinforcing impact of cultural and personal relations which transcend politics.

In the column *"Artists. Works of*

Art, Towns" Bohumil Hrabal lets us know that he does not necessarily agree with the Nobel prize winner emigré Russian poet Josif Brodski that "the ideal dividing line between East and West. Europe and Asia is the river Elbe" in his brilliant and fluttering essay. Katerina Posova introduces the Prague experimenter chamber-theatre "Cinoherni-klub", while Miroslav Mandic, the "walking painter's" strange, eccentric career as an artist is portrayed by Bálint Szombathy. Péter Dobai recalls turn-of-the-century Vienna and the significance of Gustav Klimt there.

In the column *"Without Frontiers"* we discover various cases of the fate of minorities in the writings of László Dobos from Pozsony (Bratislava) and Éva Cs. Gyimesi from Transylvania. László Dobos remembers soldiers lost in the storms of history, deported Jews and the victims of "malenki robot", while Éva Cs. Gyimesi vindicates the "right to withdraw from politics". Béla Pomogáts introduces Hungarian literature, artists and workshops of the Carpatho-Ukraine. Zsuzsanna Kövesdy portrays the situation of Hungarians living in Switzerland through two interviews. The writer Gábor Albert greets the virtuous propagator of Hungarian culture in Vienna, István Szépfalusi, pastor, writer and translator on the occasion of his 60th birthday.

In our last column *"Encounters"* Austrian Vice Chancellor Dr. Erhard Busek puts forward his views on the significance of the Austrian Millennium (1996). István Zsugán talks about the broadening Hungarian—Northern Italian relations in his article "Europa Domani".

Our next issue will be published in May 1992.

Europäischer Reisender 1992/1 -Resümée

An den grossen ungarischen Poet János Arany von Nagyszalonta erinnern wir uns mit den Photos unseres ersten Artikels.

Die Aufnahmen dokumentieren das Fest in seiner Heimatstadt anlässlich des 175 jährigen Jubiläums seiner Geburt.

In der Rubrik *"Gründerzeit"* untersucht Tibor Cseres das Volksschulgesetz „Lex Apponyi" aus dem Jahre 1907, und Ferenc Bodor stellt uns die Geschichte des prachtvollen Kaffeehauses „Orczy" in Wort und Bild vor.

Die Rubrik „Pantheon" stellt uns die Synthese von liberaler bzw. christlicher Demokratie und plebejischem Revolutionismus in der Gedankenwelt von István Bibó vor - Verfasser ist der Historiker und Publizist Péter Kende aus Paris.

„Vorstellungen über Mitteleuropa" heißt die Rubrik, in der Außenminister Géza Jeszenszky die historische Rolle Italiens in der mitteleuropäischen Entwicklung untersucht. Der polnische Historiker und Diplomat Rafal Wisniewski zieht die Bilanz der einjährigen Zusammenarbeit der „Visegrader Kooperation". Der in Frankreich lebende Historiker Ferenc Fejtő denkt über Chancen und Möglichkeiten Europas nach dem Zusammenbruch der Sowjetunion nach.

Die großen Völkerwanderungen unserer Zeit werden mit Mitleid und Angst beschrieben in Pál Bodors Artikel; die „Neuen Wiener" werden von Paul Weis porträtiert, während in dem letzten Aufsatz der Rubrik *"Auf der Landstraße der Völker"* Károly Kapronczay die Gründe und Folgender ehemaligen serbischen Einwanderungen nach Ungarn analysiert.

„Vergessene Landschaften, vergessene Völker": Diesmal stellt László Kósa die Geschichte der Zipser, der Deutschen aus dem Szepesseg (in der heutigen Slowakei) vor.

Als *"Aufbewahrte Vergangenheit"* zeigt uns Péter Sárközy die Wirkung und Ausstrahlung der alten italienischen Universitäten auf Ungarns Kultur; István Nemeskürty beschreibt anhand konkreter Beispiele die über Politik rei-

chende persönliche und kulturelle Beziehungen in der jahrhundertelangen ungarisch-österreichischen Nachbarschaft.

Bohumil Hrabal läßt uns in seinem brillianten Essay spüren, daß er mit der Meinung des Nobel-Preis-Trägers Josif Brodski - daß die „ideale Grenzlinie zwischen West und Ost, zwischen Europa und Asien die Elbe wäre“ - nicht unbedingt einverstanden ist. In dem zweiten Aufsatz der Rubrik „Künstler; Werke, Städte“ stellt Katerina Posova das berühmte experimentelle Theater „Cinoherni-klub“ aus Prag vor; und der außerordentliche Werdegang des „wandernden Malers“ Miroslav Mandic wird von Bálint Szombathy porträtiert. Péter Dobai läßt in seinem Artikel das Wien der Jahrhundertwende anhand der Bilder von Gustav Klimt wieder aufleben.

Verschiedene Aspekte des Schicksals der Minderheiten werden in der Rubrik „Ohne Grenzen“ aufgeführt. László Dobos aus Pozsony (Preßburg, Bratislava) stellt das Dreier-Denkmal der verschwundenen Soldaten, der verschleppten Juden und den Opfern des „Malenki robot“. Éva Cs. Gyimesi kämpft für das Recht, wieder „Zivil“ zu sein: für das Recht des Aussteigens aus der Politik. Béla Pomogáts stellt die Autoren und Werkstätte der ungarischen Literatur aus der Karpat-Ukraine vor. In zwei Interviews - mit einem alten Emigranten und mit dem neuen Botschafter in Bern - bringt uns Zsuzsanna Kövesdy das Leben und die Umstände der Ungarn in der Schweiz näher. Der vielseitige Vermittler ungarischer Kultur in Wien, István Szépfalusi wird an seinem 60. Geburtstag vom Schriftsteller Gábor Albert begrüßt.

Die immer reicheren Kontakte Ungarns und Nord-Italiens werden unter dem Titel „Europa domani“ von István Zsugán aufgezählt; österreichischer Vizekanzler Dr. Erhard Busek beschreibt die Bedeutung des österreichischen Millenniums (1996). Die Chronik unserer „Begegnungen“ schließt unser erstes Heft 1992.

Unsere nächste Ausgabe erscheint im Mai 1992.

In Viaggiatore Europeo No. 1/1992-Sommario

Il primo numero del 1992 si apre con un reportage fotografico da Nagyszalonta dove è stata solennemente inaugurata la statua del poeta János Arany nato li 175 anni fa.

Nella rubrica dedicata all'Epoca delle fondazioni Tibor Cseres esamina la cosiddetta „lex-Apponyi“, la legge sull'istruzione popolare, Ferenc Bodor invece resuscita con illustrazioni fotografiche la storia del famoso Caffé Orczy di Budapest.

Nella rubrica *Pantheon* il parigino Péter Kende esamina la sintesi della democrazia liberale e cristiana con il rivoluzionarismo plebeo nelle idee dell'importante pensatore ungherese, István Bibó.

Nella rubrica *Opinioni sulla Mitteleuropa* lo storico Géza Jeszenszky, ministro ungherese degli affari esteri, scrive sull'importanza particolare dell'Italia nell'area nostra. Rafal Wisniewski mette sulla bilancia la prima annata della collaborazione dei „tre di Visegrád“, mentre Ferenc Fejtő analizza le possibilità dell'Europa dopo il crollo dell'Unione Sovietica. Nella rubrica *Sulle strade dei popoli* Pál Bodor riassume con empatia e con terrore le grandi migrazioni di massa dell'epoca nostra, Paul Weis esamina il rapporto tra Vienna e gli immigrati, Károly Kapronczay invece scrive sulle ragioni e sulle conseguenze dell'immigrazione storica dei serbi in Ungheria.

Nella rubrica *Paesaggi dimenticati, popoli dimenticati* l'etnografo László Kósa abbozza la storia e la dispersione degli „zipser“, i tedeschi della Slovacchia.

Nella rubrica *Il passato salvaguardato*, Péter Sárközy dimostra l'influenza culturale che le antiche università italiane ebbero sulla civiltà ungherese. István Nemeskürty esaminando la tradizione secolare del vicinato austro-ungarico scrive sull'influsso coadiuvante dei rapporti culturali e personali, capaci talvolta di superare gli argini della politica.

Nella rubrica *Autori, opere, città*, Bohumil Hrabal esprime in un saggio brillante e capriccioso il suo disaccordo con il poeta russo emigrato Josif Brodski, Premio Nobel, secondo cui „la confine ideale tra l'Oriente e l'Occidente, tra l'Europa e l'Asia fosse il fiume Elba“. Katerina Posova ci presenta il famoso teatro sperimentale praghese il Cinoherni Club, mentre Bálint Szombathy disegna la bizzarra camera del pittore Miroslav Mandic, detto il „podista“. Péter Dobai evoca la Vienna tra i due secoli e l'importanza di Gustav Klimt.

Nella rubrica *Senza frontiere* scopriamo due aspetti del destino minoritario rispettivamente nei scritti di László Dobos, scrittore dell'Alta Ungheria (oggi parte della Slovacchia) e di Eva Cs. Gyimesi, transilvana. László Dobos erige un monumento alla memoria dei soldati dispersi nelle bufere della storia, agli ebrei deportati ed alle vittime del „malenki robot“ (Il piccolo lavoro in russo). Éva Cs. Gyimesi rivendica il diritto di astenersi dalla politica. Béla Pomogáts presenta la letteratura in lingua ungherese della Rutenia Subcarpatica attraverso gli autori e le officine. András Ágoston, il presidente della Comunità Democratica degli Ungheresi della Voivodina scrive sulle esperienze avute in America e nell'Europa Occidentale. Zsuzsa Kövesdi in un colloquio con il nuovo ambasciatore ungherese ci fa conoscere la situazione degli ungheresi che vivono in Svizzera. Lo scrittore Gábor Albert saluta per il 60° compleanno il pastore István Szépfalusi, scrittore e traduttore anche lui nonchè assiduo propagatore dei rapporti austro-ungheresi.

Nella rubrica *Incontri* il vice cancelliere austriaco Erhard Busek medita sull'importanza del Millennio austriaco (1996). Nell'articolo „Europa domani“ István Zsugán riassume gli ultimi risultati dei rapporti tra l'Italia del Nord e l'Ungheria - Il nostro prossimo numero uscirà nel maggio 1992.

„Európa elrablása”

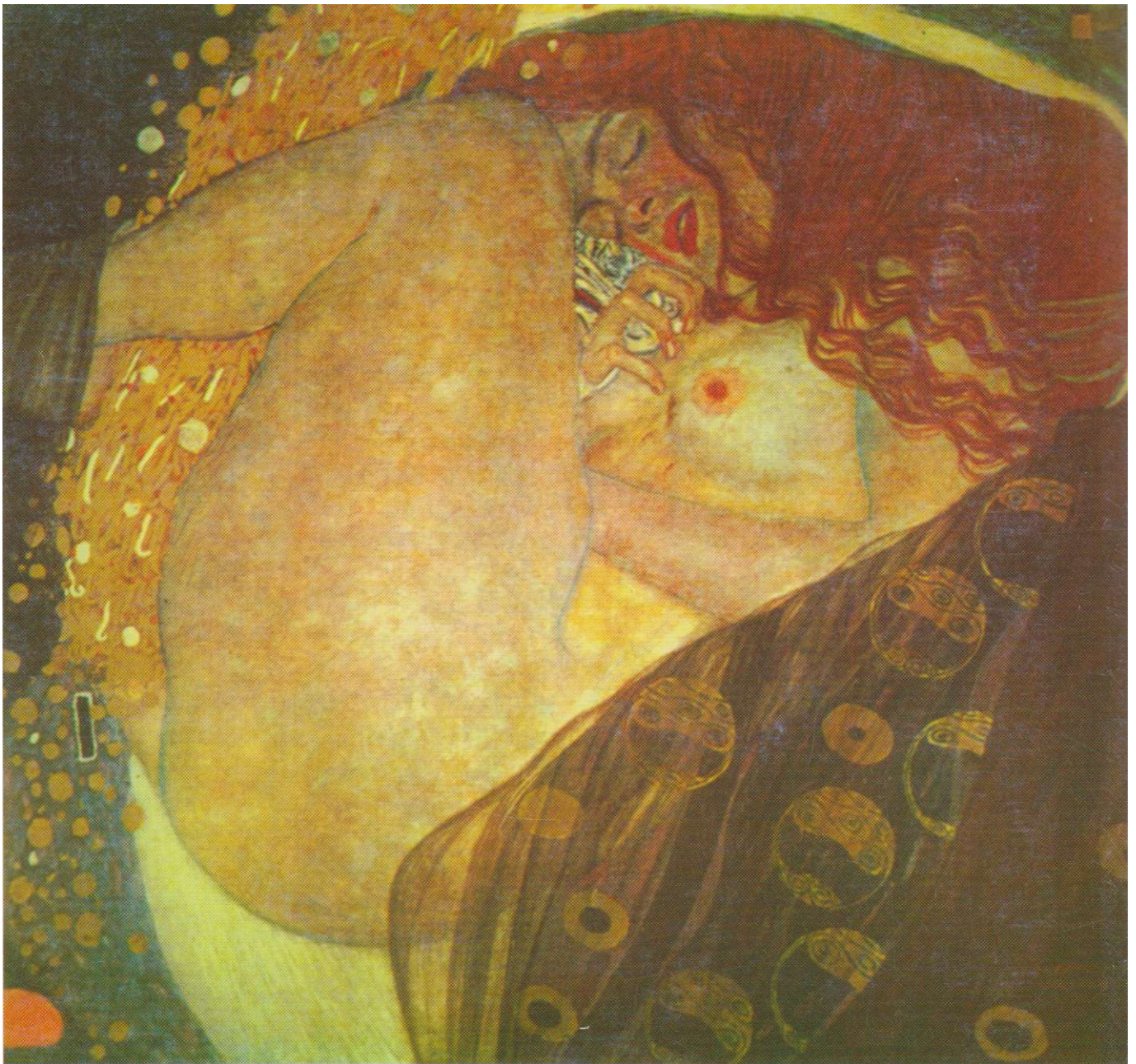
Kiss Roóz Ilona
Munkácsy-díjas
kerámikus művész
alkotása az

Európa Biztosító

Rt.

megnyitójára

EZ A LAPSZÁMUNK A
MAGYAR HITELBANK RT.
TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT

Európai utas

Ára: 149 Ft